Hur Jaget Struktureras

Om jagstrukturerande psykoterapi

av

Palle Villemoes

En publikation från

Psykoterapienheden

i

Härnösand

1989

INNEHÅLL

Innehåll....1

I. INLEDNING....1
Forord til 2. udgave....1

II. JAGET OCH NARCISSISMEN....2
A. En översikt....2

III. Jegets Strukturering....6

IV. Identifikation....13
A. Identifikation och objektförlust....13
B. Typer av objekt....14
C. Psykosens objekt....15
D. Objektets effekt i jaget....16

V. TEMPORALISERING OCH HISTORICITET....18
A. Temporalitet....18
B. Historicitet....19
C. Praktiske konsekvenser....20

VI. Subjektet....22
A. Översikt....22
B. Subjektets metaforiska position....22
C. Subjektets manifestationer....23
D. Metaforen....24
E. Signifiantens effekt....26
F. Den första metaforen....27

VII. FADERSNAMNET....29
A. Översikt....29
B. Fadersnamnet hos Freud....30
C. Fadersnamnet hos Lacan....31
D. Fadersnamnets effekt....34

VIII. MÖTE OCH DIALOG....37
A. Dialogen....37
B. Dialektiken....39
C. Dialogen och jaget....40
D. Typer av samtal....41
E. Diagnostik i psykoterapi och psykiatri....42

IX. STRUKTURBEDÖMNINGEN....44
A. Psykoterapiens diagnostik....44
B. Jagets värld....46
C. 'Bästis'-relationen....47

X. Behandlingen....49
A. Narcissistisk fas....49
B. Arbetsfasen....51
C. Avslutningen....54
D. Resultatet....56

XI. SPECIELLA TILLÄMPNINGAR....59
A. Behandling av missbrukare....59
B. Nyblivna, icke-neurotiskt strukturerade mödrar....60

BILAGA 1....62

BILAGA 2....69

BILAGA 3....70

Litteraturliste....74

Index..... 76

1 INLEDNING

Under de senaste 20 åren har schizofrenibehandlingen utvecklats till en integrering av socialpsykiatriska, farmakologiska och psykoterapeutiska åtgärder. Medan socialpsykiatrin och farmakologin har stabiliserats vetenskapligt och därmed forskningsmässigt, har den psykoterapeutiska behandlingen av psykotiker endast påbörjat sin vetenskapliga process. Ett av hindren har varit det faktum att olika teorier inte utan vidare har kunnat kommunicera sinsemellan. Ett annat att teorierna inte har varit möjliga att granska utifrån andra vetenskaper, varför den inomterapeutiska argumenteringen har varit skyddad mot kritik utifrån. Inte för att kritiken har saknats, utan för att den har kunnat avvisas med hänvisning till att kritikerna inte har förstått det psykoterapeutiska kunskapsområdet. Slutligen har kopplingen av behandlingen till en förståelse av psykosernas struktur varit så ofullständig att det har varit svårt att se om de rekommenderade åtgärderna har varit logiska.

I 'Hämningar, symptom och ångest' (1926) skriver Freud att han tvingas korrigera sig själv,.."ångest uppstår inte genom att en driftimpuls trängs bort och att libidon som följd härav omvandlas till ångest, utan det är den ångest jaget känner - kastrationsångesten - som driver fram bortträngningen." Det kan förefalla vara en mindre rättelse, men den är viktig för den psykoanalytiska teorins utveckling, och särskilt för den inriktning som Jacques Lacan (1901 - 1981) har initierat. Den korrektion som Freud gör förpassar libidon till en sekundär plats i teoribildningen, och istället kommer kastrationskomplexet i centrum. Genom insikten om kastrationskomplexets fundamentala roll i människans språkliga utveckling har Lacan givit det paradigmskifte som Freud antydde, dess fulla vidd.

Jacques Lacans fyrtioåriga arbete med att integrera psykoanalytisk teori med modern språkvetenskap har fått vittgående konsekvenser för såväl psykoanalys som språkvetenskap. Många kliniska fenomen har därigenom blivit begripliga på ett djupare plan. Att, exempelvis, neurosterapins teknik inte är verksam vid behandling av icke-neurotiska tillstånd, har fått sin förklaring och kan således inte längre tas till intäkt för en kritik mot psykoanalysen som sådan.

Lacans precisering av den psykoanalytiska teorin har givit en mera distinkt förståelse av såväl jaget som psykosens struktur. Det har därför blivit möjligt att formulera en jagstrukturerande psykoterapi som bygger på en konsistent teori om psykosen, och därmed blir området också åtkomligt för rationell kritik. Det bör i detta sammanhang starkt betonas att det inte är fråga om att hävda att en viss teori är den rätta, eller att en viss metodik är bäst, utan det är i första hand själva kopplingen mellan en teori och dess tillämpning som ska belysas. En sådan koppling exponerar nämligen hela företaget för all möjlig insyn och prövning, vilket är ett nödvändigt steg i den fortsatta utvecklingen av psykospsykoterapiområdet.

Denna bok har skrivits i syfte att ge en sådan koppling mellan en teori och en av dess tillämpningar. Den första och längre delen av boken försöker redovisa teorins utveckling, medan sista delen handlar om de praktiska konsekvenser som teorins utveckling får för en behandlingsmetod, i detta fall för den jag-strukturerande psykoterapin. Stor vikt har lagts vid argumenteringens tydlighet, och det har varit en strävan att begränsa mångtydighet. Texten kan då bli rätt krävande för den oinitierade läsaren, men den blir å andra sidan lättare att kritiskt granska, eftersom eventuella fel och missuppfattningar blir tydliga, vare sig de finns i förutsättningarna eller i tankegångarna. Rikliga hänvisningar till andra texter, både som noter och längre citat i form av bilagor, gör det också möjligt för läsaren att själv ta ställning till bokens påståenden och slutsatser.

Forord til 2. udgave

I denna andra upplagan har många små ändringar gjorts i syfte att göra texten klarare och mera lättläst. Dessutom har kapitlet om Fadersnamnet utökats eftersom det har blivit alltmer tydligt att begreppet bör ges en central plats i psykoterapins strategi.

2 JAGET OCH NARCISSISMEN

3 En översikt

Jaget är en del av människans existentiala struktur. En existential struktur är en anordning som förmedlar existensen, det vill säga att den ger reglerna och formerna för existensens olika uttryck, vilket bland annat innebär att människan alltid existerar som något och på ett visst sätt. I den existentiala strukturen ansvarar jaget för existensens form, medan subjektet främst har anknytning till de för existensen gällande reglerna.

En tennismatch (singel) kan användas som en enkel illustration. Matchen utspelar sig på en plan med bestämda mått och i enlighet med vissa regler. Spelarna försöker var för sig räkna ut den andra spelarens strategi för att kunna utmanövrera sin motståndare. I detta syfte måste spelarna identifiera sig med varandra, och de mest minnesvärda bollduellerna uppkommer när spelarna lyckas tänka likadant och då per intuition placera sig rätt och returnera bollen om och om igen tills någon missar av ren trötthet.

Tennisspelarnas agerande under matchen följer vissa regler, nämligen reglerna för tennis. Om man som åskådare inte kände till reglerna skulle man faktiskt kunna härleda dem utifrån spelarnas och funktionärernas uppträdande, och man hade då räknat ut en del av tennisspelets regelstruktur. Det man däremot som åskådare inte kan räkna ut är varför spelarna överhuvudtaget bryr sig om att spela och vad som styr dem. För en tennisspelare som subjekt får den enskilda matchen sin dragningskraft och dramatik utifrån spelarens personliga värld och historia, och det är där det avgörs hur viktig en vinst eller en förlust faktiskt blir. Däremot är det jaget som utformar det konkreta spelet, som sammanväger den personliga ambitionen med motståndarens skicklighet och taktik, och som känner stolthet över lyckade bollar eller besvikelse över dem som förloras. Motståndaren, jagets motpol, måste då hela tiden tas med i beräkningen eftersom motståndaren i lika hög grad är ett villkor för matchen som jaget självt.

Tennisspelet styrs således dels av spelregler, dels av ett jag som utformar reglernas aktuella tillämpning.

Exemplet visar på jagets dubbla konstruktion, ett förhållande som tidigt har insetts av såväl jagpsykologer som förespråkare för objektrelationsteorin. Termer som 'dyad', 'symbios' och 'narcissism' vittnar härom. Att jaget och det därtill hörande objektet utgör ett strukturellt par, som inte kan reduceras till sina delar, framhölls redan av Freud[1], och under åren 1953 - 1955 vidareutvecklar Lacan i sina seminarier sambandet mellan jaget och dess objekt. I bilaga I finns exempel på Lacans synsätt.

En ingående förståelse av jagets teori är en förutsättning för en rationell jagstrukturerande psykoterapi, ty som Blanck & Blanck[2] skriver, så ägnas en "mycket större del av behandlingen, ibland hela, åt jaget, när det gäller icke-neurotiska strukturer." Jaget kan, precis som dess språkliga uttryck, inte skiljas från sitt 'du', det är uppbyggt som en dipol. Dipolens 'du' och 'jag' utgör ett par som har speciella förbindelser med varandra och som därför inte bör behandlas var för sig. De viktigaste förbindelserna mellan 'du' och 'jag' är ett 'antingen-eller' och ett 'om-då'. Tidigt i jagets utveckling har relationen mellan polerna karaktär av ett antingen-eller, vilket, precis som under en pågående tennismatch, innebär att om den ena vinner då förlorar den andra, vilket kan bli ett existenshot för den part som håller på att förlora. Man kan se tecken på detta hos små barn när de spelar spel med någon annan. Om de förlorar blir det en existentiell kris för dem. De "tål" inte att förlora. Samma barn klarar inte heller av att vara i grupp om de inte får företräden framför de övriga. Att underordna sig som en vanlig gruppmedlem innebär ett existenshot för det lilla barnets jag, det blir därför bråkigt i syfte att "vinna" existens genom uppmärksamhet, eller "deprimerat" av att bli berövat existens.

Tidigt i sin utveckling befinner jaget sig således i en duellsituation i förhållande till sin andra pol. Detta fenomen kan även iakttas hos mera utvecklade personer, när de ska interagera utan att kunna tala med varandra, till exempel i trafiken, där det gärna blir till en tävlan om positioner och företräden.

Senare byggs jagets polarisering till med ett implikativt 'om-då' som för ihop de två motpolerna som två sidor av samma mynt där den ena sidan inte kan tänkas utan den andra sidan. Om man singlar slant för att avgöra ett val blir det förlorande alternativet hotat till sin existens, det förkastas, medan myntet kan visa den ena eller den andra sidan utan att någondera sida går förlorad. På liknande sätt som hos myntet, implicerar[3] jaget och dess andre[4] varandra hos det mera utvecklade barnet. Ett sådant barn kan delta i kamraternas framgångar eller födelsedagar utan att självt förlora på det, det blir istället en gemensam fest, där ingen hamnar utanför. Man ser då jaget och dess andre ('du' och 'jag') som polariteter som implicerar varandra såsom dialektiska polariteter. I

1 S. Freud: Massenpsychologie und Ich-analyse, 1921 och S. Freud: Trauer und Melancholia, 1917.

2 Blanck & Blanck: Borderline - teori och behandling, s. 33, svensk översättning Philippa Wiking, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1976.

3 John Lyons, Semantics, Vol. 2, s. 636 - 718, Cambridge University Press, 1977.

4 Skrivsättet 'andre' används när jagets "andra" pol avses, för att skilja denna från alla de "andra" som kan fungera som denna pol.

detta senare fall är jaget fortfarande kluvet, men det kan bli lika (eller mer) tillfredsställt av den andres (vännens eller fiendens) framgång eller motgång. Det som händer den andre angår lika mycket jaget på grund av att polariteten är en implikativ sådan. Det är denna implikation som är grunden för det som kallas projektiv identifikation, som är ett viktigt steg i den sociala utvecklingen. I Bilaga 3 finns en utförligare genomgång av begreppet implikation.

I jagets utveckling från enbart en polaritet till ett jag som är en dialektisk polaritet, sker även en omkastning av polerna. För att kunna åskådliggöra detta måste man komma in på narcissismen. Det är nämligen jaget som ger narcissismen dess utformning, vilket i sin tur medför att jagets förhållande till sitt objekt är narcissistiskt.

Men först ska jaget utvecklas, och från början finns en enhet som kan ses som ett förstadium till jaget, en 'urbild' som uppstår i subjektets förhistoria, innan födelsen. Sedan sker en stegvis utveckling som ger narcissismen dess senare form, något som samtidigt drar in omvärlden och gör den intressant på ett sätt som inte förekommer vid psykos eller hos det nyfödda barnet. Som en illustration till övergången från den primära narcissismen, den som förekommer i samband med nämnda urbild, och till den mera utvecklade, den sekundära narcissismen, kan narcissusmyten användas. Ovidius berättar[5]:

:/ ..... Narcissus, en vacker yngling på 16 år, höll på att jaga djur in i sina nät då nymfen Echo fick syn på honom. Echo kan inte själv ta till orda, men hon kan å andra sidan inte heller hålla tyst när andra talar. Hon vill gärna tala med Narcissus, men när han ropar på sina kamrater, som han har kommit bort ifrån, kan hon bara upprepa slutet av hans meningar. Echo tynade bort av obesvarad kärlek, så till sist fanns bara rösten kvar. Hon gömmer sig i skogen och syns aldrig till, men hennes röst är kvar och kan göras hörd av vem som helst.

Emellertid har en annan ungdom, vars förälskelse Narcissus hade förlöjligat, bett till himlen om att även Narcissus måtte bli förälskad utan att kunna vinna objektet för sin kärlek. Denna bön hörsammades av gudinnan Nemesis.

Fortsättningen (fritt efter Ovidius):

En källa klar, glödande som silver
Där varken herde eller skogens djur,
Ej fågel eller fallen gren,
Har upprört ytans lugn.

Kring källan frodigt gräs och träd
Mot solen skydd och svalka ger.
Här en gång pojken vilar ut -,
Och het av jakten hukar sig att dricka.

Då annan törst i honom föds
Han bergtas av sin egen skepnad
I kärlek till en fåfäng dröm
Han ser med häpnad på sin bild.

Orörlig, stel som en staty
Sig själv begär han, och förför
Sin älskare och därigenom
Eldar han sin egen brand. /:

Narcissusmyten åskådliggör narcissismens problem och kan användas som stöd för minnet. Ett problem är att Narcissus känner igen sig i skogssjön, fastän det är första gången han ser sig. Att bilden ger en upplevelse av upptäckt, av fynd, tyder på att Narcissus har letat efter sin egen skepnad innan han mötte den. Ett annat problem är att Narcissus fortfarande fascineras av sin egen spegelbild. Han borde vara inne i en period i sitt liv då denna fascination börjar bli uppblandad med sin motsats - besvikelsen. Han borde ha flyttat sitt intresse över till andra. Att detta inte har skett blir Echos öde. Eftersom Narcissus inte såg henne - och alltså inte letade efter sig själv hos henne - tynade hon bort och blev osynlig, och fanns sedan bara kvar som en initiativlös röst.

Dessa två delproblem - igenkännandets fascination, som Freud kallar "verliebtheit", och letandets dialektik - är uttryck för jagets funktion. En funktion som utvecklas parallellt med utvecklingen av sexualiteten utifrån det primära skede som Freud kallade autoerotiskt.

5 Efter Michael Grant: Mythes of the Greeks and Romans, Mentor Book 1962, New York.

I hermeneutikens terminologi kallas narcissismens samlade inverkan att objekten tematiseras. En tematisering är något som får ett objekt att framträda mot bakgrunden, som då är den icke-tematiserade omgivningen. Det är den effekt som narcissismen får på medvetandet. Narcissismen tematiserar medvetandets objekt, gör dem attraktiva eller skrämmande, men den uppfinner dem inte. Vid psykos fattas objektens tematisering, omgivningen väcker inget intresse. Istället ansätts psykotikern av upplevelser som är lösryckta från omgivningen och som dyker upp utan förvarning.

Jagets tematiserande funktion upptäcker vi bäst när omgivningens objekt inte kan leva upp till våra förväntningar. Om man till exempel en sommardag är ute på en biltur och bestämmer sig för att stanna och äta lunch - och därför börjar leta efter ett passande ställe - då förkastas den ena möjligheten efter det andra; där är det för skuggigt eller för skräpigt, där finns redan människor och det där stället är för nära vägen. Situationen avslöjar att vi letar efter en plats åt den som Narcissus mötte i skogssjön, åt vårt jagideal som kräver en perfekt omgivning.

I Per Gunnar Evanders bok "Måndagarna med Fanny"[6] finns på sidan 33 en liten scen. Robert och hans hustru Gudrun har svårt för att nå varandra, Robert möter en del förebråelser för sitt drickande, vilket får honom att längta efter mera förståelse, vilket han har svårt för att formulera o.s.v.: ". . . Till sist slänger i alla fall Robert tidningen ifrån sig på soffan mellan de båda fåtöljerna. Han går några varv i rummet, han stannar och ser på soffan och fåtöljerna och tycker att hela möblemanget är väldigt fult och nernött. . "

Möblerna ser plötsligt ut som begagnade möbler, inte som delar i det hem han har tillsammans med Gudrun. En tematisering har försvunnit. Men möblerna är fortfarande objekt med en klar anknytning till människan, till formen på hennes kropp.

Den primära narcissismen, som inte är dialektisk, har förbindelse med kroppsbilden, medan den senare narcissismen, den sekundära, är knuten till något hos den andre (människan) som ska komplettera bilden och göra den till en helhet. Efter den dialektiska omkastningen av det utvecklade jaget lokaliseras kroppsbildens perfektion till den andre, det är bland annat därför en närståendes lidande kan verka mera hotfullt och göra mera ont än skada på den egna kroppen.

Om den första narcissismen inte fungerar, då kan inte heller kroppen bli en fungerande helhet. Kroppen saknar då sin 'gestalt' - sin mall[7]. Fastän det anatomiska ögat sitter där det ska sitta, kan dess funktion befinna sig på annat håll, och personen kan känna sig utsatt för spioneri av sin egen blick. Eller avlyssnad av sin egen hörsel. Likaså hålls kroppens olika öppningar inte isär. Äckel förknippas med ätandet, liksom detta kan erotiseras, som exempelvis hos anorektiker och bulemiker.

Normalt är kroppens rum av en annan beskaffenhet än rummet utan-för kroppen. Inom kroppen glider de olika delarna in i varandra utan skarpa gränser, så kroppsuppfattningen blir mera allmän och funktionell. Den anatomiska kroppen med sina olika organsystem, är en medicinsk artefakt, som inte har någon spontan representation hos människan. Den anatomiska kroppen är istället uppbyggd som rummet utanför kroppen, där delarna gränsar mot varandra och där en sammanblandning av delar som exempelvis lever och djupa ryggmuskler är otänkbar.

Saknas en mall för kroppen kommer kroppen istället att spontant uppfattas enligt samma princip som den anatomiska kroppen, som löst hopsatta delar, fast uppdelningen naturligtvis sällan följer den anatomiska vetenskapen.

Barn som ännu inte har tagit till sig en gestalt för kroppen har svårt för att koordinera sina rörelser och svårt för att bedöma avstånd utan synens hjälp[8]. Dessa barn kallas ofta MBD-barn. Den okoordinerade kroppen ställer mindre krav på hjärnan, som därför hos dessa barn blir fördröjd i sin utveckling, vilket kan påvisas med speciella undersökningsmetoder.

Den primära narcissismens gestaltfunktion gör kroppen till en fungerande helhet där delarna samverkar som instrument i en orkester, och man kan jämföra gestaltjaget med partituret. Därtill kommer att denna gestalt projiceras ut i omgivningen och gör världen till en "förmänskligad" värld, en värld som uppfattas utifrån sin framkomlighet och användbarhet för människan. Som kontrast härtill kan man anta att fåglarna uppfattar helt andra aspekter av världen. Såsom Narcissus' exempel visade, ger åsynen av den mänskliga gestalten upphov till fascination, ja även passion, vilket understryker att denna gestalt både var för-väntad och projicerad.

---

6 Per Gunnar Evander: Måndagarna med Fanny, Aldus 1975.

7 Jacques Lacan: Le stade de miroir comme formateur de la fonction du Je, Écrits, Seuil, Paris 1966.

8 Birgit Rösblad: Barns förmåga att styra handen när de inte ser den. Rapport för kurs i forskningsmetodik inom vårdområdet, Inst. f. vårdlärarutb. Umeå universitet 1987.

Den sekundära narcissismen hör till det utvecklade jaget. Dess främsta "symptom" är den andre, också kallad jagidealet. Det är inte längre enbart frågan om en gestalt, en bild, utan om en förbättring av bilden, om dess perfektion. Det som ska komplettera är inte synligt, ändå representerar det jaget bättre än jaget självt gör. Tonåringar som ser sig i spegeln vet att den egna åsikten om utseendet är sekundär i förhållande till den andres åsikt. Vid klädköp tillskrivs smakrådets synpunkter en avgörande betydelse. Den andre utgör således en viktig och sannare del av jaget och fungerar som dess osynliga dubbelgångare, dess 'bättre jag'.

I följande schema markerar 1 det primära gestaltjagets funktion, den funktion som organiserar kroppen och dess funktioner till en samspelt helhet. Till vänster om skiljelinjen saknas denna funktion, och kroppen är fraktionerad och dess funktioner utspridda. 2 markerar övergången till den sekundära narcissismens funktion och idealjagets bortträngning jämte dess omkastning till jagidealet.

Figur 1

	1	2
spioneri	se eller bli sedd	förstå och då bli förstådd
avlyssning	lyssna eller bli hörd	hörsamma och då hörsammas

Skiljelinjerna markerar branta övergångar mellan olika funktionsnivåer för jaget. Den primära narcissismen träder in vid (1) och den sekundära vid (2). Till de tre olika nivåerna hör tre olika typer av världar. Jag och värld är nämligen korrelerade, de är två sidor av samma sak. Ordet 'värld' används här i fenomenologisk bemärkelse, på samma sätt som i "Teknikens värld" och "Konstens värld". Värld är det sätt varpå tillvaron ter sig. Till vänster om (1) är jaget direkt involverat i allt som försiggår, jaget är händelsernas centrum, det är ansatt av makterna. I gamla dagar var det onda andar och trolldom som inverkade, i vår tid är det massmedias åsyftningar, som psykotikern inte kan värja sig emot.

Mellan (1) och (2) har världen stabiliserats såsom jagets motpol. Världen är här genomskådlig och begriplig. Saker och ting är som de är och inget mer med det. Fastän detta är ett mycket lugnare tillstånd än det föregående, så innebär det ingen tematisering av världen, som därför inte har någon särskild lockelse, och det har till exempel ingen större mening att flytta hemifrån eller välja yrke. Gör man det i alla fall är det för att föräldrarna trycker på, inte för att man har några särskilda förväntningar.

Annorlunda förhåller det sig till höger om (2). Här har världen blivit spännande och full av möjligheter, ibland skrämmande sådana. Bortträngningen och omkastningen ledde till att jag-idealet försvann ur synhåll, men det lurar runt hörnet och utövar en dragning. Det finns, men inte direkt gripbart för jaget, det är antingen något som kan hittas eller något som har förlorats. I föregående värld gällde i första hand den egna åsikten, i denna senare blir däremot hänsynen till den andres åsikt styrande. Världen har fått en semantisk resonans, en dold innebörd som gör att den är något annat och mer än det skenbara.

Den skissade stegvisa strukturering av jaget kan te sig i överkant spekulativ och konstruerad, men det förhåller sig faktiskt så att man i förloppet av en traumatisk kris tydligt ser de olika stegen. I chockfasen är världen som till vänster om (1), i reaktionfasen är världen däremot sammanhängande, men grå, bokstavligen utan mening. Jagets funktion till höger om (2) motsvarar krisförloppets bearbetnings- och nyorienteringsfas. Hopp och intresse börjar komma tillbaka som tecken på att världen igen får semantisk resonans och lockelse.

I nästa kapitel ska strukturering kopplas till vissa aspekter av utvecklingspsykologin, som ger en annan inkörsport till förståelsen.

4 JEGETS STRUKTURERING

Jaget struktureras inte av någon egen inneboende kraft, utan av att barnet för sin utveckling tvingas underordna sig redan befintliga villkor, om det ska komma till tals med sina närmaste. När barnet föds är det så främmande i människans värld, att det för den sakens skull lika väl kunde ha anlänt från ett annat solsystem. Skillnaden är bara den att föräldrarna redan anser sig känna till barnet och de har förväntningar på det. Det är denna kombination som strukturerar barnet, det att barnet är som fallet från skyn, och att det är ensamt om att ingenting fatta. Från ett sådant utgångsläge ska barnet först bli en varelse, en entitet, och det sammanfaller med den första utvecklingen av jaget, därefter ska jaget bli ett begrepp och detta senare steg motsvarar utvecklingen till ett subjekt. Vill man försöka åskådliggöra de problem som barnet ställs inför, får man ge sig in på de mest grundläggande betingelserna för människans existens.

Det regelsystem som i flera steg strukturerar jaget kallas kastrationskomplexet. Man kan uppfatta detta komplex som ett lagkomplex, ett som föregår varje människas födelse och som alla barn konfronteras med i början av den psykiska utvecklingen. Som lag gäller kastrationskomplexet för den mänskliga tillvaron som sådan. Komplexets innebörd är uppdelningen i två kön och uppdelningen i generationer. Incestförbudet är en aspekt av denna uppdelning. Det är inte frågan om en hypotetisk lag, eller en mytisk lag, utan närmast om en grammatikalisk lag som automatiskt träder i kraft när människan vill manifestera sin existens, vare sig genom att ta till orda eller genom handling.

I tillvarons början ska barnet kategoriseras som pojke eller flicka, och som son eller dotter. Och innebörden härav kan inte enbart fastställas i barnets egen generation, utan de föregående måste nödvändigtvis tas med i beräkning. I sin egenskap av lag är kastrationskomplexet särskiljande. En lag avgör vad som hör till och vad som inte hör till ett visst område, just genom att skilja ut. Kastrationskomplexet delar upp samtidigt som det relaterar delarna till varandra; på samma sätt som den matematiska lagen om sinus och cosinus bestämmer skillnaden mellan dessa, samtidigt som den anger hur de relaterar tilvarandra. Så om föräldrarna identifierar barnet som en flicka, då förlorar detta barn möjligheten att vara pojke, samtidigt som relationen till pojkar följer vissa riktlinjer.

Uppdelningen i två kön och i generationer hör ihop. Likaså hör incestförbudet och uppdelningen i släkt och icke-släkt ihop. Det beror på den komplicerade typ av uppdelning som det är frågan om. En symbolisk uppdelning är något annat än en sönderdelning, vilket följande exemplifiering avser att illustrera.

Den enklaste formen för uppdelning man kan möta är en uppdelning i två. I *en* och en annan *en*. Som till exempel när ett moln delar sig. Då får man två moln. Inte två halva moln utan två självständiga och likvärdiga moln, som sedan inte har något med varandra att göra. Det ena molnet "kommer inte ihåg" att det härstammar från ett större moln. Det finns inga "generationer" av moln. Moln delas, men de nya molnen har inget samband med varandra, de är inte släkt. Av den anledningen blir de nya molnen heller inte några "halva" moln, utan de är fullvärdiga och representativa moln.

Uppdelningen i två kön är en annan sak. Det är en uppdelning i två olika (under)kategorier där de två kategorierna fortsätter att angå varandra. En sådan uppdelning kräver ett tredje element, nämligen skillnaden mellan kategorierna som också blir förklaringen på dem. Något som genom att antingen adderas eller subtraheras - till eller från - den ena eller den andra, skulle kunna göra dem identiska igen. Men detta tredje element instiftas just av den lag som delar upp könen, och inte av de biologiska skillnaderna, som först blir meningsfulla i och med uppdelningen[9].

Man kan som ett förenklat exempel ta en uppdelning av en kortlek i svarta och röda kort. Man har då en (tänkt) överordnad kategori som man vill dela upp i två underkategorier. För detta krävs ytterligare ett element, som just är uppdelningskriteriet självt, och som inte är identiskt med färgerna. Det är inte den röda och inte den svarta färgen i sig som gör uppdelningen möjlig, utan skillnaden dem emellan, och den skillnaden bestäms genom de symboliska kategorier - rött och svart - som korten kan hänföras till, sedan man har bestämt sig för vilken färg de har. Kategorierna är symboliska, och färgerna får sin mening genom den insorteringskonsekvens kategorierna får för korten.

Genom att hänföras till underavdelningar utav den överordnade kategorin 'kort', förlorar de svarta och de röda korten något, ty inget kort kan därefter sägas att representera släktet 'kort' annat än ofullständigt. De röda korten kan få för sig att de svarta representerar det som de röda saknar, och vice versa. De svarta korten kan också få för sig att det är dessa som är de egentliga korten, medan de röda bara är en blekare variant, men de ursprungliga, överordnade korten är en tom mängd, eller en negativ kategori, som inte innehåller några element.

De biologiska könsskillnaderna kan jämföras med kortens färg, de får sin mening utav de symboliska kategorier som de styr barnet in i och av relationerna mellan dessa kategorier, medan de biologiska egenheterna i sig är svårtydda. Och uppdelningen sker i enlighet med en lag som gäller för kategorierna, en lag som ger mening åt biologin.

9 Juliet Mitchell & Jacqueline Rose: Feminine sexuality, Introduction I - II, eng. övers. Jacqueline Rose, The Macmillan Press, London 1982.

Det som sedan skulle kunna upphäva olikheterna är något som inte finns. Det är endast något som ingår i en 'kontrafaktisk sats' där premisserna är falska: "Hade uppdelningen i två kön skett genom åverkan på en helhetsmänniska, då skulle helheten kunna återställas genom tillförsel av det som togs bort".

Fastän dessa premisser är falska finns de kvar i en mytisk form som utgångsläge för människans tänkande, och därigenom uppkommer alltså ett mytiskt objekt som i form av en fetisch skulle kunna stilla all saknad. För detta objekt har psykoanalysen myntat uttrycket "falliskt objekt", för att beteckna det "objekt" som skenbart förloras genom uppdelningen i två kön, ett objekt som sätts på spel i relationen mellan könen. Att objektet är viktigt fast det är imaginärt kan varje Norénpjäs vidimera.

Uppdelningen i två kön implicerar alltså en överordnad (negativ) kategori som subsumerar de två könen, och ett (mytiskt) objekt, som är det som skulle kunna upphäva denna uppdelning, det man så att säga förlorar på själva uppdelningen. I den lacanska algebran: $-\varphi$[10].

Om man leker med tanken att barnet under den första tiden försöker räkna ut vad det är för någonting. Då kan man tänka ut det principiella tillvägagångssättet, de logiska steg som barnet bör genomleva[11].

Det börjar i så fall med att barnet i det objektlösa stadiet inte ens kan räkna, utan det räknas, av mamman. Det är mamman som vet hur barnet räknas. Därför försöker barnet i mammans ansikte utröna vad mamman räknar det som. Mamman uttrycker: Du är nummer ett för mig. Barnet: jag är vad du tänker, vi är ett. Vid avvänjningen spricker denna identitet, även för nyblivna mammor finns det ju annat i livet än små barn. Något nytt kommer då in i barnets existens, ett främmande element som får mamman att lämna barnet. Plötsligt är de inte längre ett, utan två och det beror på ett tredje element. Och det är först nu som barnet egentligen kan börja delta i att räkna ut vad det är. Först var barnet identiskt med moderns syn på det, men nu börjar det få en egen värld vari modern ingår som ett objekt, och barnet kan börja intressera sig för vad det kan vara för någonting som modern saknar när hon inte nöjer sig med barnet. Detta sista steg leder barnet utanför mor-barndyaden och in i vad det kan finnas för andra existensmöjligheter i den närmaste omgivningen. Då kolliderar barnet med generations- och könsskillnader, och det hela kompliceras ytterligare.

Eftersom detta senare steg handlar om barnets konfrontation med en symbolisk värld - där det måste inta sin plats om det ska kunna vidareutveckla sin existens - kan problemen belysas av ett liknande, men enklare problem, räknandet. Talsystemet är nämligen ett exempel på ett symboliskt system. Det rör sig inte om en mekanisk uppräkning av en redan given mängd, utan om ett 'existentiellt' räknande, där gången blir enligt följande:

Man börjar med en (1) i betydelsen 'en enda'. Det är begynnelsen då inget annat ännu förekommer, inte heller någon som räknar. En (1) kan därför egentligen inte räknas förrän det finns två. Någonting och så någon som räknar detta någonting som exempelvis kan vara ett äpple. Men när man kan se (och räkna med) 'ett äpple' finns faktiskt tre: äpplet och jag, och sedan någon som räknar dessa och får det till två. För att kunna räkna in sig själv måste den som räknar distansera sig från det som räknas, och blir då i förhållande till 'äpplet och jag' en tredje position. Så snart denna tredje räknande positionen har uppstått, har begreppsnivån uppkommit, och hur långt man än försöker räkna kommer man aldrig ikapp den som räknar. Totaliteten har förlorats eftersom det inte finns något slut, och kastrationen är ett faktum. Totaliteten, som symboliserades av '1' ses nu som ett mytiskt och lyckligt förstadium som man kan sträva efter att återskapa, men det är ett tillstånd som inte är förenligt med existens. EN är nämligen det som endast refererar till sig själv, det är därför i strikt bemärkelse en negation av allt ANNAT, i annat fall vore EN bara en del. EN är på så sätt ren negation, nämligen negationsfaktorn i negationen av allt annat[12].

Räknandet implicerar i sig alltid en fortsättning, ett följande element, som aldrig kan vara identiskt med någon av de föregående om det ska fungera[13]. Räknandet pekar för sitt fullföljande hela tiden längre bort. Det är en process som kallas metonymi, och den är orsak till att introjektion (räknande) ständigt föder nya objekt. Räknandet förföljer så att säga ett objekt som hela tiden drar sig längre bort. Detta objekt kallas a (lilla a) och det är en representation av $-\varphi$. Det är denna mekanism som ligger bakom att hur mycket ägodelar man än skaffar sig, kan man alltid hitta på nya köp.

---

10 Minustecken för att markera att det är något som saknas, φ för att påminna om att det är ett främmande element, och alltså att brist inte innebär att något fattas.

11 Hela denna genomgång utgår från tanken att jagets strukturering har en extern förklaring (in casu kastrationskomplexet), andra teorier vill tillskriva barnet en "jagkärna" eller motsvarande, som delaspekt i en förklaring. För en vetenskapsteoretisk översikt över problemen härvidlag hänvisas till Dankert Vedeler: Infant Intentionality and the Attribution of Intentions to Infants, Uppsala psychological Reports, No 382, 1985.

12 Hegel i Jena, citerat från Alexandre Koyré: Études d'histoire de la pensée philosophique, s. 180, Gallimard 1971.

13 Ingår bland annat i G. Peanos (1858-1932) fem postulat.

Man kan dessutom säga att det finns en logisk generationsskillnad mellan 1 och de övriga, 1 är en myt, och det är först när man har räknat vidare man kan få fantasier om hur det var när bara 1 fanns, att gå upp i en totalitet. Och av de övriga är det ett antal som finns och sedan ytterligare ett element, som är negativt i så måtto att det inte äger någon självständig existens, utan motiveras av skillnaden mellan de andra elementen. Denna skillnad är det som är utanför, hur långt man än räknar. På så sätt är signifianten (bilaga 2) alltid utanför - omedveten, samtidigt som den ger upphov till fantasien om ett eftersträvansvärt objekt, som inte kan nås.

Man kan även använda det tidigare nämnda äpplet för att illustrera vilka effekter räknandet får på jaget. Ska man tänka sig ett äpple brukar man ange en siffra. Ett äpple eller flera äpplen. Äpple utan sifferangivelse får inte äpplets form. Det blir materia - äppelmos kanske. Äpple som sådant har ingen bestämd form, medan äpple i bestämd form alltid är ett eller flera. Det är talsystemet som begränsar äpplet till dess form och gör det tänkbart och räkneligt. På samma sätt får jaget sin form av de symboliska identifikationer som barnet genomgår, eftersom dessa identifikationer bestämmer hur barnet räknas. Och när man talar om jagets strukturering syftar man på hur jaget yxas till, formas av den symboliska ordningen.

Inträdet i den symboliska ordningen innebär för barnet en uppdelning, en kategorisering som kringskär barnets existensmöjligheter. Det sker när barnet ska "räknas", ty det måste i den symboliska identifikationen inta en redan uträknad plats i relation till de övriga. Det är en kastration, ty det begränsar existensen. Kastrationskomplexet har fått sitt namn av att barnen har sådana fantasier. De föreställer sig att flickor är kastrerade pojkar. En föreställning som kan ses som ett försvar mot den faktiska uppdelningen av människorna i två kön, som för sin existens är logiskt beroende av varandra, en uppdelning som bägge förlorar på. Om de två könen istället hade uppkommit genom någon form av våld, då skulle detta våld ha utövats på någon slags enhetsmänniska, eventuellt som straff för något, och i stället för ett livsproblem hade man då en fråga om status mellan könen. Exempelvis i form av männens självfetischering och kvinnornas avund och rättvisekrav. När barnen möter kastrationskomplexet är de positivister och de lägger därför bara vikt vid det synliga. Det är den fortsatta struktureringen som ska leda dem fram till en förståelse av att könsuppdelningen är en symbolisk uppdelning som begränsar existensmöjligheterna, och just därigenom gör dem meningsfulla. Medan uppdelningen i två kön förlägger den egna perfektionen till den andra människan, så kommer incestförbudet in som en annan aspekt av kastrationskomplexet. Incestförbudets effekt är att det som kallas förälskelse flyttas utanför familjen och övervärderingen från den egna personen till en annan och tänkt person, som det kanske kan vara möjligt att hitta. Det blir drivkraften för ungdomarnas strävan efter att flytta hemifrån, välja yrke och bilda par.

Incestförbudet leder till att föräldrar inte längre ses som möjliga objekt, syskon knappast, kusiner bara ibland. Det går en gräns någonstans mellan släkt och icke-släkt, en gräns som har sin grund i föregående generation. Släktskapsförhållanden inom en generation bestäms nämligen i de föregående generationerna:

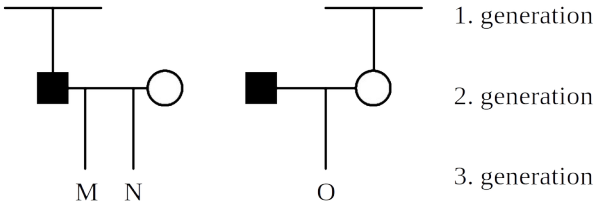

Vem som är släkt, och vem som inte är det, avgörs i föregående generation. Och eftersom det hela nu ses ur barnets perspektiv blir det fadern som i första hand bestämmer släktskapsförhållandena, eftersom han står för generationsgränserna. Det är nämligen genom honom som modern placeras i en annan generation än den barnet tillhör. Utan faderns mellankomst skulle barnet kunna tro sig höra till samma generation som modern. Utan faderskap inget moderskap. Och genom föräldraskapet, försätts modern i en annan generation än barnet, som hör till den nya generationen. Om modern inte tillägger faderskapet någon vikt blir det ingen säker generationsgräns mellan mor och barn.

Det blir nu möjligt att följa de symboliska identifikationer som styr struktureringen av barnets jag. Struktureringen av föräldrarnas jag, som är styrande för förloppet, ligger en generation tidigare. En förändring i symbolisk identifikation har kriskaraktär för människan, och leder till ändringar i både jaget och dess objekt, alltså i dess värld.

$K \rightarrow K_m$ (graviditetsbesked)

K och Km står för symboliska identifikationer. K ska läsas: "räknar sig som K (Kvinna)", Km läses: "räknar sig som 'kvinna blivande moder', pilen markerar förändringen, "traumat".

Det är brukligt att börja utvecklingspsykologin här. En kvinna (K) blir havande, förändras alltså till en blivande moder (Km). När sker det utvecklingspsykologiskt sett? Det sker när kvinnan får ett positivt provsvar från apoteket. Innan dess kan det ha funnits aningar, ja till och med övertygelse, men det är provsvaret som är det avgörande. Då förändras kvinnans identitet. Det är en kris, och hur den kommer att förlöpa beror både på kvinnan och på omgivningen. Det som nu träder i kraft medför att en fantasi om barnet kommer att ingå i kvinnans existens, fantasibarnet räknas med när hon räknar sig själv, det blir hennes primära objekt. Det barn som på så sätt blir psykiskt närvarande är ett färdigt barn, inte ett antal celler som fortlöpande mångfaldigas. Utan det är ett barn som kvinnan kan sticka kläder åt, inrätta hemmet åt, och som hon kommer att dela liv med.

Betydelsen av detta nya objekt har många både medvetna och omedvetna förgreningar. Kvinnans kvinnlighet är indragen, hennes sociala funktion, inplacering i släkten, hennes relation till mannen och till eventuella övriga barn. Kvinnans fantasm[14] är den förberedda platsen för barnet. Det är en strukturell position som fungerar som referens för barnets senare symboliska identifikationer. En identifikation som är något *annat och mer* än var och en av föräldrarna, och en identifikation som erbjuder barnet en gestalt. Fantasibarnet är alltså ett objekt med en mångfald innebörder. Att bli kompletterad med ett så betydelsefullt objekt medför en viss självtillräcklighet. Det är så att säga normalt med en viss autism, när man är havande. En annan punkt av intresse är kvinnans mående under graviditeten. Förutom eventuella rent somatiskt betingade förhållanden, så är kvinnans mående ett symptom på den fantasm som barnet är. En fantasm som fanns latent före graviditeten, men som träder i kraft i och med budskapet från apoteket.

$$K_m \rightarrow M_k \quad (\text{förlossning})$$

Förlossningen innebär en ny identitetsförskjutning för kvinnan. Hennes bestämning är nu i första hand moderns. Samtidigt förlorar hon graviditetstidens komplettering. Att detta är en avsevärd förlust skyls över av det faktiska barnets tillkomst. I barnet känner modern igen det som hon väntade på, vilket alltså nu går i uppfyllelse. Beviset är dels att modern känner igen barnet som *sitt*, dels reaktionen härvidlag - det som kallas moderslyckan. Glädjen över barnet uppväger förlusten, åtminstone nästan. En viss sorgsenhet brukar infinna sig efter några dagar.

Allt detta blir först tydligt när det inte riktigt fungerar, vid puerperalpsykos - amningspsykos. Vid puerperalpsykos känner mödrarna sig tomma, förintade, smutsiga eller värdelösa, samtidigt med att de påstår sig inte känna igen barnet. Det är inte deras barn, säger de. Dessa kvinnor har i regel inte heller under graviditeten planerat för barnet, de stickar inte kläder, inreder inte sitt hem åt ett barn. För dem blir förlossningen en ren förlust, eftersom de inte får ett överdeterminerat barn att trösta sig med. I bästa fall kan de se barnet som ett bevis på deras skaparkraft. I sämsta fall förskjuter de barnet.

Barnets situation är således inte helt självklar. Det har olika innebörder för modern beroende på om det är en uppfyllelse av moderns förväntningar (1), eller om det är bevis på hennes skapande förmåga (2).

1) $Km \longrightarrow (a) \longrightarrow Mk \longrightarrow$ barn (a)

2) $K \longrightarrow M \longrightarrow$ barn

I det första fallet blir barnet efter förlossningen bärare av moderns fantasm (a), barnet blir överdeterminerat med alla de omedvetna betydelser som tidigare nämndes, relationen till kvinnligheten, till mannen, till samhället, till släkten. Och (a) blir senare barnets referenspunkt för självförståelse.

I det andra fallet stannar barnets betydelse vid att bli ett bevis för kvinnans skaparförmåga, och barnet kan fylla denna funktion genom att vara välnärt och väluppfostrat.

Skillnaden kan illustreras med en enkel jämförelse. Om man får en penna av någon man uppskattar, då har man överseende med pennans eventuella brister. Ja, det gör faktisk inte så mycket om pennan inte ens går att skriva med - den har ju affektionsvärde genom att påminna om en värdefull relation. Det gäller alltså i det första fallet. Det andra fallet kan jämföras med situationen då man själv köper en penna - då måste den vara perfekt. Både till funktion och till utseende, annars är man beredd att gå tillbaka och byta den. Eller låta den falla i glömska i en skrivbordslåda.

Ett överdeterminerat barn får ha brister. Modern överser med mycket eftersom det är hennes barn.

I det andra fallet kräver modern att barnet ska vara perfekt. Det ska vara välnärt och lyckat. När ett sådant barn senare ska frigöra sig från modern finns ingen alternativ existens att haka sig fast vid. Man kan se det hos anorexi-ungdomar. Protesten mot att vara moderns välgödda barn blir till självsvält och kanske förintelse, istället för att barnet flyttar hemifrån och börjar leva ett eget liv.

14 I Lacans algebra a. Fantasmen fungerar som dagdrömmens centrum.

Det överdeterminerade barnet leds istället vidare i utvecklingen genom avvänjningen, som påtagligt demonstrerar för barnet att det inte är moderns allt i världen. Det räcker inte till för henne. Det finns annat som också upptar henne.

I båda fallen finns det från början inte andra möjligheter för barnet än att bli moderns objekt. Människobarnet är prematurt, det är för tidigt fött jämfört med andra djurarters barn. Människobarnet kan från början inte delta aktivt i sin egen omvårdnad. Det kan inte som vissa "djurbarn" vara aktivt i att söka sig fram till maten, åtminstone inte utan hjälp. Människobarnet ger uttryck för något, kanske obehag, varefter det helt och hållet är mammans sak att räkna ut vad barnet vill. Ha mat, vändas, bytas på osv. Det är mammans meny, och barnet kan inte välja.

Modern lär sig snabbt att tillsammans med sitt barn hitta den lämpliga åtgärden. Fast säker blir mamman inte. Om osäkerheten härvidlag kan barnavårdscentralerna vittna. Om barnet skriker i alla fall, har man då förbisett något? Vad finns mer på menyn? Är barnet sjukt kanske? För många mödrar kommer situationen snart i en viss balans, andra förblir osäkra.

$$Mk \rightarrow MK \quad (\text{avvänjningen})$$

Avvänjningen är en process som innebär att kvinnan efter en tid som bara mamma börjar återgå till att även vara kvinna (MK) igen. Här är det ånyo en identitetsförändring. Barnet ska inte få bröstet hur länge som helst. Hur länge bestäms inte av några biologiska behov, utan av en social konvention, som socialstyrelsen eller barnavårdscentralen eller någon annan auktoritet får stå för.

Barnet har på grund av sin hjälplöshet ingen annan strävan än den att bli det barn modern hellre ville ha haft. Kunde barnet på så vis bli moderns allt, då kunde det också påräkna evig omsorg. Barnet förefaller känna till att dess existens är bestämd av moderns fantasm, barnet granskar nämligen moderns ansiktsuttryck för att utröna vad det är i hennes ögon. Kunde det bli *det* var lyckan gjord. Men moderns fantasm, *a* är en referens, inte ett faktum. Och hur mycket barnet än betyder för modern, så kan det inte bli ett sexuellt objekt. Det är den första kollisionen med incestförbudet. Barnet fattar bara att det inte helt och hållet lever upp till moderns alla förväntningar. Avvänjningen ger denna diskrepans mellan barnet och moderns förväntningar en konkret scen. Barnet blir missnöjt och modern känner sig splittrad.

Mellan mamma och barn utvecklas en pol av illvilja. En pol som är den förberedda platsen för fadern, eftersom det är till honom modern refererar. Lilla *a* blir en hjälp - en ovälkommen hjälp visserligen - för barnets fortsatta existens när avvänjningen bryter upp mor - barn - dyaden.

Incestförbudets effekt blir nu att pappan blir barnets nästa objekt, eftersom han är mammans. Men det är en ny typ av objekt det är fråga om. I den utveckling som har skisserats, har det även hänt en förändring av typen av objekt (se kapitlet om identifikation s. 13 för en utförligare beskrivning).

For at resumere forløbet:

1) *Barnet är moderns objekt.*

   Barnet är vad modern gör med det. Det är i moderns värld barnet är ett objekt och barnet identifierar sig med omsorgerna. Det är en obligatorisk identifikation för barnet. Det finns inget alternativ. Barnet är moderns meny. Hos vuxna finns detta skede i hallucinosen. Den verbala hallucinationen styr direkt existensen, utan mellanled. När barnet är menyn, är det alltså det som modern kan komma på att erbjuda.

2) *Modern blir barnets objekt.*

   När modern vid avvänjningen börjar dra sig undan, förlorar barnet något - delobjekt - som i sin tur representeras som övergångsobjekt. Delobjektet är den del av mamma-barndyaden som förloras, sett från barnets håll, medan övergångsobjektet är något som kommer på det förlorades plats. Något som ska representera det som skulle kunna eliminera åtskillnaden. Nappen, nallen och nattandet får ta över. Dessa övergångsobjekt ägs av barnet och gör det helt igen, barnet får en identitet som ägare, vilket visar att barnet nu har en gestalt för sin kropp och en därtill hörande värld som barnet äger och där modern finns. Övergångsobjektet representerar här något som ingen av dem är, men som skulle kunna överbrygga avståndet mellan barn och mamma. Innan övergångsobjekten är saker, är de ofta ljud, joller och härmningar.

Barnet måste dock tala mammans språk - "modersmålet" för att kunna kräva sin rätt. Kan man inte göra sig förstådd förblir alla anspråk ohörsammade. Barnet kan alltså bara kräva det den Andre[15] har att erbjuda. Det den Andre inte kan tänka sig, kommer inte på fråga, det blir begäret[16] och fantasmen[17]. Och det modern främst inte "kan komma på" i relation till barnet, är det som förloras genom uppdelningen i två kön och i generationer. Modern har inte det falliska objektet, utan om någon har det i förhållande till modern då är det fadern. Avvänjningen bevisar för barnet att det inte är identiskt med det som modern saknar, och i sin strävan efter att bli det, drivs barnet mot att identifiera sig med pappan, eftersom det var till honom mamman hänvisade. Som om pappan skulle representera vad mamman (och därmed barnet) saknar.

Att det ännu inte rör sig om en symbolisk identifikation för barnets del visar sig exempelvis i det förhållande att barnet inte kan ge bort av sina leksaker, det kan bara "låna ut" dem. Att ge bort något vore att riskera sin existens på denna utvecklingsnivå. I förhållandet till mamman ses pappan därför som en inkräktare som stjäl mamman, eftersom barnet inte kan dela med sig.

3) *Fadern blir barnets idol och auktoritet.*

I 1) är barnet något, i 2) har barnet något, men nu bestäms barnet av ett vetande, ett vetande som är språkligt strukturerat. Att veta hur 'något är' fungerar som en lag eftersom det för den ovetande bestämmer hur detta något är. Ett sådant vetande lokaliseras nu till pappan, som symboliserar fadern[18]. Pappan antas veta vad som gäller. Pappan inkarnerar den symboliska fadern och blir därav till en imaginär överhet. Det innebär att när barnet önskar få del av detta vetande, då visar det sig som en idolisering av den som antas veta. Pappan idoliseras för sitt vetande och hatas för sitt inflytande.

Kastrationskomplexet medför således att barnet, när mamman sviker det, vänder sig mot pappan på ett frågande sätt. Barnet frågar pappan eftersom frågan väcks av pappan, ty bara den som vet kan fråga, och barnet blir på så sätt ifrågasatt genom sin identifikation med pappan. Den fråga barnen dras in i gäller ytterst livets mening. En sådan fråga kan barn naturligtvis inte formulera, men de vill utröna vem och vad de är. Barnet frågar efter sin symboliska identifikation, om hur det räknas, i olika agerade variationer.

För att riktigt förstå den oidipala struktureringen är det viktigt att inse att barnen kommer dit underifrån, så att säga. Barnen kommer från den positivistiska position som kallas analperioden. Deras utgångsläge är alltså baserat på sinnesintryck, på varseblivningen. Pojken vet att han hör till samma kategori som pappan, men flickan vet bara att hon inte är en pojke. Mamman blir inte aktuell som identifikationsobjekt förrän efter oidipuskomplexet, när flickan har fattat innebörden av sin könstillhörighet och symboliskt kan identifiera sig med henne.

Pojken är således inställd på att han och pappan hör hemma i samma kategori. Hans frågeställning är närmast: Vad innebär det att vara en man? En frågeställning som, när den ageras, även kan ta sig kvinnliga, eller passivt homosexuella, uttryck.

Vad pappan än svarar så utgår han från sig själv, alltså från den vuxna positionen. Alla hans svar försätter pojken i ett underläge. Svaren kan vara: köra traktor, skotta snö, tjäna pengar osv. Pojken "botas" effektivt från sin omnipotens och ger upp alla romantiska anspråk. Han lämnar oidipuskomplexet för denna gång och går ut och spelar ishockey istället.

Flickans fråga kan inte bli lika precis. Mera i riktning av: Säg mig vad jag är så jag kan fråga om det. Pappans standardsvar är ju: Du är pappas flicka. "Flicka" säger henne ingenting, men att hon är pappas begriper hon. Hon är maktens gunstling och hon påverkas mer än pojken av sin identifikation med den auktoritet som pappan representerar. Flickan blir kvar i oidipuskomplexet längre. Hon kan fortsätta med att uppfatta sig som ett privilegierat objekt. I samband med puberteten brukar dock innebörden av att vara flicka gå upp för henne (nachträglich), och då kan hon inte längre vara pappas. Incestförbudet blir verksamt. Hon blir kvinna och samtidigt förbjuden för pappan som därför omvärderas i stil med druvorna om vilka räven sa att de var sura. Hennes existens som sexuell varelse förpassas utanför familjen. Det kan vara svårt för somliga pappor att acceptera en sådan utveckling.

Den föregående ansatsen till en beskrivning av jagets utveckling är förenklad och upplagd som en stegvis process enkom för tydlighetens skull[19]. Kristeorin visar att olika utvecklingssteg samexisterar, och hos barn är oftast flera utvecklingsprocesser samtidigt verksamma. Men om ett utvecklingssteg saknas, då fattas även en existensmöjlighet för barnet.

---

15 Den Andre med stort A är en dold kunskap som barnet försöker utröna i den andres, moderns, ansiktsuttryck. Det är det barnet är i moderns värld, och som barnet får ställa in sig på om det ska komma till tals med modern. A är barnets beräkning.

16 Det som fattas i kunskapen, - φ (= sanningsaspekten).

17 Fantasmen är objektets attraktion. Överföringen är ett exempel på fantasm.

18 Fadern står för upphovsmannen, försynen, medan pappan betecknar den (manliga) person som modern refererar till i sitt umgänge med barnet. Fadern är den mytiska fadern som Freud skriver om i Totem and Taboo, 1912.

Det oidipala dramat är till sin natur en myt som har kunnat härledas utifrån kliniska iakttagelser, där man kan se de olika tillstånd som jagets identifieringar alstrar i samma jag. Nästa kapitel ska närmare belysa detta.

19 Kunskaperna om jagets tidiga strukturering härstammar till stora delar från studier av schizofrena patienter. I samband med genomgången av Schreberfallet 1911 fick Freud impulsen till en vidareutveckling av jagets teori. I 1914 kom uppsatsen om narcissismen. Senare års vidareutveckling av Freuds arbete finns i Alphonse de Waelhens: Schizophrenia, Duquesne University Press, 1979; och i Jacqueline Rose: The Imaginary i The talking cure, ed. Colin MacCabe, The Macmillan Press Ltd., London 1981.

5 IDENTIFIKATION

Uttrycket identifikation har redan använts i det föregående utan närmare förklaring. Det är ett besvärligt begrepp, som olika författare behandlar på olika sätt. Identifikation innefattar dels ett tillstånd som man är så van vid att befinna sig i, att det upplevs som märkligt, ja nästan skrämmande, när det upphör, dels innebär identifikation att man fyller en viss funktion, att man tjänstgör, och om man förlorar en sådan funktion uppkommer det man kallar ett krisförlopp. Dessutom kombineras regelbundet dessa två typer av identifikationsförlust - rubbning av ett tillstånd och förlust av en funktion - i den traumatiska krisen, så det är lätt hänt att man sammanblandar dem.

För överskådlighetens skull kommer gängse aspekter av identifikation att belysas i skilda avsnitt, vilket dock leder till vissa upprepningar.

6 Identifikation och objektförlust

Begreppet identifikation syftar primärt på jagets sätt att fungera, och det ger jagets aktuella situation ett inslag av det oidipala dramat. För att existera måste jaget existera som 'något', ty det är jaget som kräver att existensen har en viss framtoning, och denna framtoning är något som jaget först hämtar från sitt objekt, jaget föreställer sig sitt objekt och sedan indirekt sig självt (se bilaga 1). En sådan identifikation kallas imaginär, på grund av den dubbla etymologin av ordet imaginär: bildlig och inbillning. Ordet identifikation har därför även det en dubbel innebörd, dels jagets härmande, dels dess letande. Jaget identifierar och jaget identifierar sig, men hela tiden har objektet en viss prioritet. Jaget identifierar sig alltså med ett objekt för att *bli* ett objekt eller för att *hålla sig med* ett objekt. Jaget gör så i syfte att täcka över den förlust för varat som kastrationskomplexet medför (se kapitel V och VI), och jaget undkommer på så sätt i viss mån kastrationen, men till priset av att jaget inte blir 'sig självt' utan det blir alltid något 'annat' eller någon 'annan'.

Jaget identifierar sig medelst sitt objekt, och drivkraften är en strävan efter att återställa en helhet, ett lugnare tillstånd. Jagets ofullständighet uppkom genom förlusten av det ursprungliga objektet, modern, en förlust som ledde till att jaget sedan dess inte kan återförenas med objektet i en och samma kropp. Den ursprungliga förlusten (av modern) gäller just förlusten av detta 'samma kropp', av möjligheten av en real identitet, av en totalitet som i föregående kapitel beskrevs som mytisk. Identifikationen blir ett imaginärt försök 'i alla fall', men leder egentligen bara till att ge saknaden en form, något som kan ta sig olika uttryck beroende på jagets utvecklingsskede. Jaget iscensätter ett drama som förklarar kastrationskomplexet på ett mytiskt sätt. Detta drama kallas oidipuskomplexet.

Vid förluster senare i livet, exempelvis i krissituationer, aktualiseras den primära förlusten (kastrationen) på ett sätt som överensstämmer med olika stadier i jagets utveckling[20]. Att bli övergiven innebär bland annat en förlust av tematisering, man förlorar värde, ett värde som har sin grund i en annans värld. Den andra tappar intresset för en. Detta påminner om avvänjningen, där modern inte längre har barnet som sitt enda objekt, utan även måste intressera sig för annat. Barnet antar å sin sida att detta avtagande intresse beror på att barnet saknar tillräckligt attraktionsvärde. En traumatisk kris som ibland kan väcka en sådan upplevelse till liv är pensioneringen, där arbetsplatsen får spela moderns roll. Denna typ av förlust kallas privation och den medför en avvitalisering som i vissa fall kan bli letal.

Den fortsatta oidipala utvecklingen medför dock att modern inte lastas för privationen, utan det gör istället den som har skapat modern, och barnet, så ofullständiga att hon begär något som inte barnet, utan fadern tycks inneha. Den som framstår som ansvarig för privationen, skaparen, blir nu den imaginära fadern, han som efter oidipuskomplexet gestaltar det som blir kvar av fadersauktoriteten. Modern får ta emot frustrationens ilska och besvikelse när barnet straffar henne för sitt eget tillkortakommande, emedan den imaginära fadern istället får ta emot barnets anklagelser, vilket barnet känner av i form av skuldkänsla. Det ombud som stundom kommer för att inkassera den återfordran som skuldkänslan är uttryck för, kallas överjaget på grund av att det har övertaget.

Vid objektförlust aktiveras således existenshot genom objektets association till den primära förlusten, och existenshotet formas av vilken typ av identifikation, av och med objektet, som förelåg. Kort uttryckt: vilken typ av objekt som förloras.

20 Sammanhanget mellan traumat och personligheten beskrivs och förklaras utförligt i Johan Cullberg: Kris och Utveckling, Natur och Kultur, Stockholm 1975.

7 Typer av objekt

Jagets identifikationer kan delas in i enlighet med det sätt varpå jaget förhåller sig till sitt (förlorade) objekt. Jaget kan:

1. vara objektet = identifikation med ett oralt objekt.
2. ha objektet = identifikation med ett analt objekt, och
3. veta objektet = identifikation med ett oidipalt objekt.

Ett oralt objekt är realt, det vill säga att det egentligen inte är ett objekt, utan hör till det som kallas den reala ordningen. Den reala ordningen är en dimension som man inte kan föreställa sig, eftersom det att föreställa sig den, är att distansera sig från den och ge den en viss form, och då har den blivit imaginär.

När man träffar bekanta, känner man igen dem på grund av en viss överensstämmelse med den föreställning man hade, men därutöver finns hela tiden något annat, något man just inte kunde föreställa sig och som man därför överraskas av (eller bortser ifrån). Dessa aspekter som det inte är möjligt att komma ihåg, är den reala andra, det av den andra som är verkligt. Dessa oväntade sidor hos våra bekanta kan sedan integreras genom att tematiseras, varefter de kommer att ingå i vår ändrade bild av dem.

Att vara ett oralt objekt innebär att man inte har objekt, utan man 'has', man är en annans objekt. Det är en passiv existens som kan jämföras med en fotbolls. Under pågående match fyller den en viktig funktion, utan att för den sakens skull vara målet. När matchen blåses av tappar bollen sitt värde och sin funktion.

Ska man bli ett oralt objekt, alltså tematiseras i en annans värld och på så sätt få ett värde som man själv inte kan föreställa sig, måste det ske genom en annans försorg eftersom det bara är den andra som kan ha någon uppfattning om vad det är man ska bli i dennes värld. Det är just en sådan förmedling som gör det reala 'objektet' till ett objekt. Identifikation med ett oralt objekt innebär alltså att bli en annans objekt, att låta sig objektiveras och tematiseras. För den vars objekt man blir, är man ett imaginärt objekt. Själv vet man inte vad det är, men man får existens och blir till något i en annans ögon. Det var en sådan identifikation Echo saknade. Hon behövde för sin existens bli ett tematiserat objekt i Narcissus' värld, men han tematiserade inte flickor, han hade inte någon uppfattning om förhållandet mellan könen, så Echo fick ingen gestalt för sin kropp och tynade bort, eftersom kvinnlighet är en manlig fantasi och vice versa. Kliniskt kan man se detta fenomen vid melankoli, ty melankolikern identifierar sig med ett objekt som inte längre finns, de är förlorade, säger de, något de kan gestalta genom att försöka förinta sig.

I mindre dramatisk form ses samma problem hos anorektiker som skyr moderns mat för att slippa att identifieras som hennes objekt. Anorektikern kräver att bli uppfattat som något annat, vad detta annat kan vara har hon ingen uppfattning om. Här fattas en instans skild från modern, en instans som skulle kunna ge anorektikern en annan identitet än det att vara moderns välgödda barn. Att det är något annat som anorektikern åsyftar, visar hon genom att äta annan mat och äta på ett annat ställe. Hos bulemiker blir det ännu tydligare att det är något annat än just mat de kräver, samtidigt som de inte kan ge detta uttryck annat än genom ätandet. Glupskheten och den framprovocerade kräkningen tyder på att det inte är näringstillförseln som sådan det gäller. Att det också är något annat än måltidens sociala ritual ses av att bulemikerns vana är en ensam sådan, ibland initieras den till och med av ensamheten. De som skäms för sin bulemi visar även en begynnande erotisering av det objekt som de alltså endast kan indikera som 'annat än mat'.

Det orala inslaget i vissa missbrukares identifikation ligger i det faktum att missbrukaren genom sitt missbruk gör sig till ett objekt för omvårdnad, och därigenom erhåller en hyggligt stabil existens, på det villkoret att han inte upphör med att vara missbrukare och alltså ett potentiellt vårdobjekt.

Anala objekt är mera som det vi brukar uppfatta som objekt. De kompletterar det synliga och de utgörs av sådant som man kan sträva efter att äga, som man kan hålla sig med. Dessa objekt ger jaget existens genom att komplettera den form jaget redan har antagit, med något extra som fungerar som ett bevis för existensens status genom att vara dess särmärke. Det var vad Narcissus fick syn på i skogssjön. Många av vardagens objekt tjänar till att bevisa existens. Kläder, bilar och annat som ger 'status', stärker jagets existens genom att förbättra narcissismens ram. Vid idolisering identifierar jaget sig med någon som antas besitta det magiska objektet, och här är det en identifikation i form av ett härmande, där man tar till sig något genom introjektion.

I nutidens rockkonserter, där musiken ska vara 'total', spelas denna saknadens utsläckning upp på scenen där man ska ge 'allt', samtidigt som publiken kämpar för att nå sina idoler och lägga beslag på någon tillhörighet som ett minne om detta 'allt'. Härigenom kan föreställningens tillfredsställande egenskaper flyttas över till den nya ägaren. Denna typ av objekt får sin egenhet av att vara förknippad med en amulett eller en fetisch, och objektet sägs då vara fetischerat. En fetisch är ett objekt som ger

kroppsbilden det den saknar, på samma sätt som ledmotivet kompletterar ett musikstycke. Fetischen ska fullända bilden genom att fungera som ett centrum, utan vilket resten blir 'meningslöst'. I sagan om Aladdin är den magiska lampan ett centralt objekt, och utan denna lampa skulle berättelsen inte vara något att komma ihåg. Pengar i form av en förmögenhet är en fetisch. I sadism och masochism är det fetischen som är målet, människan förtingsligas och behandlas enligt godtycke för att uppnå det eftertraktade. Sadisten vill med våld få fram de rätta egenskaperna eller den rätta inställningen hos den andra människan. Masochisten vill underkasta sig den andres åtgärder för att på detta sätt bli bättre och mera stämma överens med förväntningarna. Härtill kommer att vare sig sadisten eller masochisten hejdas av några tvivel på befintligheten av det komplement de eftersträvar, eller på rätten att förfölja det. De drivs av en stark övertygelse och fetischen fungerar som ett påbud, som en ordination, och det är först efteråt en viss ruelse kan infinna sig.

Ett oidipalt objekt är ett symboliskt objekt, ett som det ryktas om, det är ett ord eller ett namn[21]. Identifikation med ett sådant objekt visar sig som vetskap som dock lokaliseras till någon annan. Saknaden visar sig då som en fråga. Den som antas ha svaret tillskrivs makt. Det är innebörden i ordspråket: Den Gud ger ett ämbete ger han också förstånd. Det är subjektet som identifierar sig med symboliska objekt, men det får även effekter i jaget på så sätt att jaget kommer att ingå i en intrig[22]. Neurotiska symptom är exempel på jagets möte med ett symboliskt objekt.

Olika typer av objekt hör till olika struktureringsnivåer för jaget, och människan uppträder i enlighet med karaktären på sina objekt. Identifikationen med objekten gör att man med en viss förenkling kan säga, att på den orala nivån är man konsekvenser (av omgivningen), på den anala nivån har man konsekvenser (för omgivningen), medan man på oidipal nivå vet om konsekvenser.

Som illustration kan man tänka på en scen ur Daniel Defoes bok om Robinson Crusoe. En fridsam dag som alla andra går Robinson sig en tur på stranden. Då får han plötsligt syn på fotspår som leder från vattnet och upp mot skogen. Dessa fotspår är tecken, de är det spår som objektet lämnar efter sig när det har gått någon annanstans. Spåren finns oberoende av ett subjekt. Även en hund skulle kunna upptäcka spåren. Hade Robinson varit strukturerad på oral nivå, skulle han troligen bara följa dessa spår utan något särskilt syfte. Om hans struktur hade varit anal, hade han kanske genast begivit sig på jakt efter inkräktaren efter att beväpnat sig med en förhandenvarande gren. Men för Robinson har spåren även en oidipal signifiantfunktion, nämligen den att hänvisa subjektet till en annan signifiant, och det är den effekt spåren får på Robinson. Vad gör Robinson? Jo, i stället för att följa spåren börjar han undersöka angränsande delar av stranden - och hittar vad? Ingenting! Inga spår tillbaka från skogen. Det är då han påbörjar en charad som är en utläggning av det som signifianterna betyder, de konsekvenser han inser. Han skyndar sig hem och förskansar sig i sin bostad. Det finns en annan (den imaginära andre) på ön. I ett slag har hans värld ändrat karaktär. Den är nu tematiserad av hotet från denna okända inkräktare, och paradiset blir aldrig det samma igen. I detta sista exempel har den andre inte ens varit närvarande, han är fortfarande utom synhåll. Robinsons imaginära identifikation gör denne andre till en inkräktare som man ska försvara sig mot, kanske bekämpa, i en kamp om herraväldet över ön, men bara i tankarna, fortsättningen på historien visar hur fel Robinson hade, och några konsekvenser för Fredag fick inte denna Robonsons första uppfattning.

I psykoterapi med neurotiskt strukturerade klienter tillskrivs psykoterapeuten ämbetet som Psykoterapeut, och klienten agerar sedan i överensstämmelse med den kunskap om klientens existens, som psykoterapeuten antas sitta inne med. Om psykoterapeuten låter bli att spela 'vetande', frustreras klienten och blir besviken över att inte få sin rättmätiga del av det psykoterapeuten vet. Istället kan terapeutens interventioner lotsa klienten mot insikten att den 'kloka' psykoterapeuten är klientens egen konstruktion, vilket leder besvikelsen över ett sorgearbete in i ett samarbetsklimat. Först därefter blir det möjligt för klienten att tala i 'eget' namn, i egen sak.

8 Psykosens objekt

Det finns två speciella objekt som är av stor vikt för jagets imaginära värld: blicken och rösten. Normalt uppfattar vi inte dessa som objekt, eftersom de döljer sig i funktionen hos vissa organ, de befinner sig så att säga i metaforisk position till dessa organ. Men deras karaktär av objekt blir tydlig när de inte längre kan trängas bort.

---

21 Ytterst är detta namn fadersnamnet, begärets signifiant. Samma signifiant förekommer som ett objekt i den imaginära ordningen i stycket ovanför. Fetischen är således en förtingsligad symbol. För fadersnamnet redogörs i kapitel VI.

22 Mycket illustrativt har detta visats i J. Lacans genomgång av Edgar A. Poe's novell 'Det försnillade brevet' i Le Séminaire, livre II, s. 225-240, Seuil, 1978, och i Écrits, s. 11-41, Seuil, 1966.

För den neurotiskt strukturerade är blicken ett gömt objekt. Blicken lokaliseras främst till ögon, fönster och kameror. Endast dess effekt märks, genom att den gör människan sedd. Lokaliseringen av blicken till ögon och ögonens ekvivalenter, tillförsäkrar människan en viss grad av oseddhet när hon är utom synhåll. Helt säker kan man dock sällan känna sig, eftersom detta att se och vara sedd hör ihop. Voyeuristen försöker bryta detta samband genom att se i smyg, genom att titta medan han själv håller sig utom synhåll. Det ger en viss maktkänsla att bryta dialektiken i seendet, ett stänk av omnipotens som dock försvinner vid upptäckt, då voyeuristen själv blir sedd. Den psykotiskt strukturerade kan bli ansatt av blicken även när ingen ser. Blicken kommer så att säga loss från ögat, och dyker i stället upp i rymden, i speglar eller i lampor, varifrån den spionerar på honom. Samtidigt försvinner blicken mer eller mindre från andra människors ögon, och psykotikern slipper bry sig om vilket intryck han gör.

Rösten förknippas av den neurotiskt strukturerade med ljudet. Vill man veta vad som sägs måste man lyssna till mänskligt ljud, till vad andra säger, där det sagda 'finns' som ett slags fingeravtryck. Vägen till den symboliska världen går via tal, och man börjar lyssna när man skönjer ett mänskligt ljud. Vad man då lyssnar efter är oklart, kanske i första hand om man är den som åsyftas. Om så är fallet, tvingas man svara på något sätt. Man hörsammar anropet även då man endast vill låtsas att inget höra. Att i det fördolda avlyssna andra ger samma typ av övertag som voyeuristen erhöll, men alltjämt på det villkoret att den som tjuvlyssnar inte upptäcks.

För den psykotiskt strukturerade har rösten frigjort sig från ljudet, och anropet kan dyka upp utan mänskligt ljud och påtvinga hörsamhet. Rösterna är oberäkneliga och hör inte till sammanhanget, utan bryter av detta genom att öppna en glipa i det närvarande, som en blixt på en natthimmel. Å andra sidan är den psykotiska befriad från att söka bekräftelse på sin identitet i andras utsagor.

I hallucinosen uppträder dessa två objekt som imaginärt reala och bestämmer det psykotiska jaget genom att låsa det i observation eller åkallelse, och det är från sådana kliniska iakttagelser Lacan härleder dessa objekt som komplettering av de traditionella objekt, som psykoanalysen förbinder med libidoutvecklingen[23]. Det hallucinatoriska objektet är speciellt tillfredsställande för jaget, som därför inte behöver söka ytterligare komplettering. Det yttre tecknet härpå kan vara en viss autism, som man kan märka hos psykotiker, eller en visshet utan behov för ytterligare kunskap såsom man kan se det hos paranoiker.

9 Objektets effekt i jaget

När det inte är fråga om hallucinos alstrar jagets identifikation ett tillstånd av strävan i jaget. Detta tillstånd uttrycks som ett krav eftersom jagets arbetssätt är en identifikation med 'något', något som jaget inte *är* eller inte *har* eller inte *vet* på grund av jagets klyvning. Resultatet av identifikationen leder då till att jaget kräver. Hur kravet sedan utformas ger upplysning om vilken typ av identifikation som gäller. Anorektikern som nämndes tidigare i detta kapitel kräver en annan oral identifikation. Kravet röjer jagets identifikation genom att ge form åt det som fattas. Det som fattas kan på så sätt delas in i det som borde finnas, men aldrig har gjort det (privation), det man har berövats, objektet (frustration), och det som har förbjudits eller strukits (kastration)[24]. I samtliga fall fattas det objekt som skulle kunna återställa helheten. Men något kan, enligt jagets sätt att se det, inte bara fattas, det måste även finnas en orsak härtill. Jaget ger det som saknas en form och dess frånvaro en förklaring.

Vid privation är det fråga om att vara eller inte vara den andres privilegierade och enda objekt. Att vara just det den andre saknar, och vara det helt och hållet så den andre inte längre saknar något. Ett sådant objekt finns inte, det går inte att påträffa eller föreställa sig, det är en icke-verbal signifiant utan signifié, men med stort värde. Det är fallos, det modern saknar. Att identifiera sig med fallos är att vara allt eller intet, eftersom det är en identifikation med tematiseringen och inte med det objekt som tematiseras. Att identifieras med ett sådant objekt är som att bli utnämnd, men inte veta till vad. Identiteten står och faller med själva utnämningen, det är erkännandet från den andre som krävs för existensen.

Vid frustration är objektet verkligt, medan själva förlusten är imaginär. Fadern har i realiteten intagit den plats hos modern som barnet trodde sig ha. Det är fadern som har platsen och barnet tror sig ha blivit utklassat. Identifikationen som den förfördelade leder till en blandning av konkurrens och idolisering, men där motståndaren har lagen på sin sida. Det blir en hatkärlek från en missgynnad, och kravet gäller upprättelse och rättvisa.

Vid kastration är det lagen och förbudet som i egenskap av symbolisk skuld står mellan jaget och objektet, som i detta fall kan symboliseras av livet eller friheten. Det är incestförbudet som kommer mellan barnet och modern. Fadern som inkräktare avlöses av fadern som lagstiftare, och objektet blir en förhandlingsfråga och inte ett byte, och i denna förhandling kan jaget delta på maktens eller brottslingens sida. Det som jaget kräver är en dom(ut)saga, så det vet vad som gäller.

---

23 Jacques Lacan, Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse, Séminaire livre XI, Seuil, Paris 1973.

24 MacCabe, C.: The talking Cure. Essays in Psychoanalysis and Language. The Macmillan Press LTD 1981, s. 141 ff.

Dessa tre nivåer avlöser inte varandra, utan jaget struktureras mer och mer för varje nivå. Så hos det utvecklade jaget fungerar alla tre nivåerna, men det är identifikationen i den symboliska ordningen som kan ge en bestående identitet, och som gör det möjligt att uthärda ensamhet, att ta till orda, att byta ämne i ett samtal och även avsluta ett.

I jagstrukturerande psykoterapi utnyttjas de olika nivåerna. Först den orala nivån där klienten blir terapeutens objekt och därigenom får klienten existens, laddas med narcissism, tematiseras. Sedan delegeras vissa objekt till klienten, som därigenom får ett eget område att äga och känna frihet i. Arbetet med livshistorien syftar till ett vetande som ger egennamnet en mening och som medför en viss temporal stabilitet för jaget som därigenom också kan tematiseras i sin egen värld, och inte enbart i terapeutens. Det är kanske onödigt att tillägga att terapeuten måste vara strukturerad på den oidipala nivån för att kunna tematisera klienten initialt, och för att kunna styra terapins ramar och uppläggning. Historia och temporalitet är termer som närmare ska granskas i nästa kapitel.

10 TEMPORALISERING OCH HISTORICITET

11 Temporalitet

Tid sammanhänger med varats problem. På den mänskliga nivån delas existensens manifestation nämligen upp på så sätt att man skiljer på sådant som är för sinnena och sådant som är för intellektet. Vår perception kan bara fatta det närvarande, medan det som inte är samtidigt med oss, endast finns för intellektet. Gårdagens väder, till exempel. Och som länk mellan dessa två existensformer fungerar 'påminnelser'.

Begreppet tid betecknar ett förlopp av händelser. Inte händelserna i sig, utan det att de kommer - den ena efter den andra - så att man kan räkna dem. Om det inte subjektivt fanns något samband mellan händelserna, då skulle de inte kunna placeras tidsmässigt i förhållande till varandra, och vice-versa, om händelser relateras till varandra i en tidsföljd, beror det på att det mellan dem föreligger ett subjektivt samband. Den ena händelsen refererar till den andra. Detta gäller även då sambandet endast består av att något annat avbryts. Tiden åtskiljer just sådana händelser som har samband med varandra. Uteblir en händelse, som det annars har refererats till, upplevs 'ren tid' i form av tomhet eller saknad. Tidsmässiga samband, temporalisering, försätter människan i ett historiskt sammanhang. Människan historiceras genom att det förutvarande blir premisser för det kommande, och därmed deltar människan också i historieskrivningen. Det som aktuellt äger rum förstås då i ett tidssammanhang och det får framtida konsekvenser, vilket gör människan till deltagare. Utan temporalisering blir människan enbart åskådare till det som sker. Jämför som illustration en tom busshållplats med en busshållplats där bussen redan har gått. I det senare fallet visar bussen något av sitt sanna väsen genom att vara indragen i ett subjektivt skeende.

Tiden gör att våra perceptioner blir komplicerade. Idealismen räknade med möjligheten av identitet mellan subjekt och objekt, att utsagan: 'jag ser en hund' skulle vara avslutad och okomplicerad, och att en perception var en perception. Men det 'jag' som ser är inte avgränsat, det vet ju om att det ser en hund, och 'att veta om' är efteråt, det är intellektet som vet om, så perceptionen är inte ren. Det låter kanske teoretiskt, men det finns en praktisk erfarenhet av hur perceptionen omintetgörs av reflexionen:

Déjà vu är en upplevelse av att befinna sig i en situation som man har varit med om förr.... 'precis så här var det'. Känslan kvarstår bara tills man tänker: 'så här var det', då tonar den bort.

Kunskap och förståelse är till sina funktioner historiska. Vet man vad något heter kan man känna igen det, och att känna igen det är att relatera det till något frånvarande, något tidigare, även när man inte genast kan komma på vad det är man förknippar sin observation med. När man känner igen något, när man ser vad det är, då får det man ser en historia, och det erbjuder vissa framtida möjligheter medan andra uteslutes, man förstår det man ser. Om man exempelvis ute i en skog får syn på en sorts trädstam utan grenar, kan man kanske i första taget inte riktigt fatta vad det kan vara, men när man kommer närmare ser man att det är en gammal telefonstolpe. I det ögonblicket "förstår" man föremålet och inser att platsen har varit bebodd och att man här ska kunna hitta andra kulturrester. Vistelsen på platsen har historiserats genom temporaliseringen av 'trädstam' till 'f.d. telefonstolpe', och platsen har av den nya förståelsen tematiserats på ett annorlunda sätt.

Exemplet med trädstammen som visar sig vara en telefonstolpe utgör en ganska primitiv hermeneutisk cirkel[25]. Det visar på den historiska aspekten i förståelsen, och det åskådliggör också hur denna förståelse åstadkommer en förändring av sceneriet. En ändring i premisserna förändrar slutsatserna.

Ett annat exempel används av Jacques Derrida[26]. Det gäller Eiffeltornet, som ju är synligt och verifierbart. Får man ett vykort med tornet på, kan man verifiera dess existens genom att åka till Champ de Mars och titta. Men om man fick ett vykort med en bild av invigningen av tornet 1889, då kunde man inte medelst någon perception verifiera den historiska händelsen, som ju endast äger rum en enda gång. Om vi nu förlorade alla dokument beträffande den historiska händelsen, då kunde vi alltjämt kunna se Eiffeltornet, men det skulle bli svårtytt. Vi skulle inte kunna utröna dess mening för dem som byggde det. Var det en krigsmaskin, en religiös symbol, ett fallosmonument? Kunde vi däremot se Eiffeltornet såsom de som byggde det såg det, då skulle vi se det sanna Eiffeltornet. Det är tidsavståndet som får dess sanning att framträda, samtidigt som denna sanning glider oss ur händerna. Den är en förlorad dimension.

Eiffeltornets vara för intellektet skiljer sig från dess vara för sinnena. Men bägge är på sätt och vis närvarande i tornet.

---

25 Hermeneutisk cirkel är en term som beskriver hur förståelsen utvecklas cirkulärt, eller rättare i en spiral. Förståelsen börjar med ett igenkännande, som egentligen är ett missförstånd, men det leder ändå till att flera element kan uppfattas, vilket i sin tur korrigerar förståelsen av det första elementet, varefter de övriga elementen får nya aspekter, o. s. v. En utförlig genomgång finns i: Engdahl et al. Hermeneutik, Rabén och Sjögren, Stockholm 1977.

26 Exemplet är hämtat från Vincent Descombes, Modern French Philosophy, s. 142 ff, Cambridge University Press, 1980.

Temporalisering medför en sådan extra dimension hos objektet, en differens, enligt Derrida, som består i objektets uppskov i förhållande till sig självt. Dess förgångna som inte längre är närvarande, och dess framtid som ännu inte har inträffat.

12 Historicitet

Men om samma sak gäller för människan. Då skulle det att vara sig själv, att vara sann, innebära att ..., ja vilken historisk mening har människan? Här möter man en svårighet, den att det historiserade subjektet, den förstående och tänkande människan, bara kan fatta sig som redan född och ännu i livet. Den individuella historien försvinner i den allmänna opersonliga historien, släktsforskningens område, där ekonomiska och politiska förhållanden stuvar om bland människorna. Vårt individuella ursprung, vår sanning, är höljt i dunkel, vi kan inte nå den via vårt minne. Vårt dopsbevis säger något om myndigheten, men ingenting om oss.

Endast det utvecklade jaget är temporaliserat och kan förändras med tiden. Jagets förändring sker då på basis av något som trots förändringarna förblir konstant, något som övertygar människan om att hon är samma person idag som igår, även när stora förändringar äger rum. Det som tillsynes är oföränderligt är i sin tur grundat i något man kan kalla *härkomst*, och som i detta fall ska uppfattas som 'den väg man kom hit'. Det konstanta är språksystemet, vars utveckling över tid är nästan omärklig för den enskilda människan. Så 'den väg man har gått' ihågkommmer man ständigt med samma ord. Premisserna blir tämligen konstanta. Härkomstens resultat, slutsatserna, kallas också för *lott*, livets individuella utfall. Människans lott är inte ett sammelsurium av skeenden och omständigheter, utan "dit härkomsten ledde".

Temporaliseringen skiljer på slumpartade omständigheter och på lott, genom att införa en konstant "fördom" i mötet med omvärlden, och gör dess objekt till påminnelser. Temporaliseringens andra sida är förståelsen, och utan "fördom" blir det omöjligt att komma in i förståelsens spiral. I och med att man har förstått har sceneriet också förändrats och man kan inte längre återgå till det förra tillståndet. Skulle man försöka gå tillbaka blir det istället till en revision av premisserna, och därmed ännu en förändring i lotten, den som var utgångsläget för den retrospekta undersökningen.

Med människans historicitet menas hennes möjlighet att se sig i kontrast mot det förgångna och därigenom inse sin individualitet[27]. En sådan definition är mycket allmän, men den antyder en medierad distans till det förgångna, som i sig innebär förståelse och förändring. Människans förhållningssätt till sin historia blir en levd hermeneutisk process[28].

Medan historicitet är ett förhållningssätt i självförståelsen, är temporalitet en egenhet hos objekten.

Det är för den historiserade människan som objekten har temporalitet, här inräknat hennes jag, som också är ett objekt.

Människans historia gör henne unik och konstant på samma gång. Det finns inte två människor med samma historia. Även enäggstvillingar är uppdelade i en förstfödd och en andra tvilling, och därigenom behandlas de olika och de har olika syskon, ett äldre respektive ett yngre, och de kommer bara av den anledningen att ha olika historier. Sambandet mellan historiska förutsättningar och egenheter hos människan garanteras av att människan identifierar sig med sina historiska förutsättningar, vare sig människan har fattat dem eller ej. Med historiska förutsättningar menas i detta sammanhang 'historiska fakta'. Historiska fakta befinner sig nämligen inte i det förgångna, utan de ingår i de fördomar som människan bygger sin världsuppfattning på, den egna härkomsten inräknad. Historiska fakta är samtida fördomsgrundade tillrättalägganden av det som är frånvarande i tid, det förutvarande. Kort sagt "missminnen". Autoanamnesen är således den aktuella förvanskningen av premisserna.

Människan identifierar sig med sin version av händelserna, vare sig dessa händelser är hopsatta till en berättelse eller utgörs av lösa fakta. Och det är alltid fråga om en version i ordets etymologiska innebörd. Förhållandet mellan denna version och de faktiska förutsättningarna förblir en deduktion med all den osäkerhet detta innebär. Hur en sådan deduktion kan gå till väga beskrivs av Freud i Drömtydning (1900). Genom att gå tillbaka i förtätningar och förskjutningar kan man från den manifesta drömmen komma till de latenta drömtankarna, de som var orsak till att drömmen utformades. Ytterst ger deduktionen av de historiska förutsättningarna som resultat en myt, som utgör grunden för den individuella historien. Myten är således historiens början och en sammanfattning av det förhistoriska, det 'preverbala'. Detta kommer att behandlas mera utförligt i kapitel VI.

Varje myt är dock nödvändigtvis själv en tolkning, och det är inte möjligt att begreppsmässigt fatta en ursprunglig myt som skulle vara instiftande och alltså inte en tolkning av en annan myt. Att det inte är möjligt att fatta en sådan myt är inte samma sak som att påstå att den inte "finns". Likaså kan man svårligen tänka sig en ursprunglig text som skulle vara själva instiftandet av skriftspråket, utan varje text ses som replik till, metafor för, eller citat av en annan text. Det som myten är en sammanfattning av,

---

27 Raymond Aron enl. Gerard Radnitzky, Contemporaty scools of metascience, vol II s. 92, Akademiförlaget, Göteborg 1970.

28 Hur den psykoanalytiska neurosterapin via upprepningstvånget och överföringen igen kan få subjektet in i en hermeneutisk process beskrivs mera detaljerat i P. Villemoes, Om psykoterapins handledningsmoment, Psykoterapienheten i Härnösand 1990.

är omedvetna representationer av drifterna. Dessa representationer är som skott eller telningar av drifterna, som i sin tur ses som mellanleden mellan kropp och psyke. Detta sista mellanled, drifterna, är teoretiska konstruktioner. Man kan inte tankevägen komma längre tillbaka än till den individuella myten, och att komma dit kräver ett mödosamt psykoterapeutiskt arbete.

Genom sin identifikationen med modern övertar barnet hennes syn på barnet som en kroppsdel. Att vara en kropps *del* innebär en kroppslig saknad, som blir till drifternas inverkan. Genom kastrationskomplexet får denna saknad en mytisk förklaring.

Följande schematiska översikt kan belysa sammanhangen:

Förlossning: moder - drifterna - kroppsdel (nyfödd)
Spädbarnstiden: "modersmålet" = omedvetna repr. av drifterna

= fragmenterade åtgärder jämte ljud

Kastrationskomplexet: Ett nytt element, Fadersnamnet, sammanfattar, genom att ge en tolkningslag, ovanstående fragment till en myt om barnets tillkomst (oidipuskomplexet).

13 Praktiske konsekvenser

I det typiska förloppet av den traumatiska krisen ser man hur temporaliseringen bli effektiv i övergången från reaktionsfas till bearbetningsfas, där den ofattbara händelsen blir till lott. Övergången initieras som skuld, som grubblerier över den egna delaktigheten i det inträffade, att det skulle kunna vara ett förutbestämt öde. Det är ett sådant 'tagande åt sig' av händelsen, som gör den till en del av människans lott, genom att, i motsats till en händelse som inte är förstådd, sätta in den i räckan av förutsättningar.

I sin ansträngning att bemästra den ångest som traumat uppväcker, iscensätter den drabbade en 'konstellation' av de särdrag som var specifika för föräldrarnas relation och som föregick subjektets födelse. Det blir subjektets första ansats till att införa en ordnande princip i ett rådande kaos. Längre fram i förloppet av en kris återkommer beslutsamheten, som just består i att kunna välja bland framtida möjligheter utifrån det förgångna, utifrån lotten. Det är moduset konditionalis som gör det möjligt för människan att välja. Man föreställer sig i tankarna att om man gör si, då skulle följden kunna bli så. Beslutsamheten bygger på förmågan att välja bland möjligheter utifrån tänkta framtida konsekvenser, och denna förmåga bygger på implikation (se bilaga 2).

Det är närliggande att se förloppet i den traumatiska krisen som en hermeneutisk cirkel, åtminstone i de fall då krisförloppet inte stannar upp. Likaså finns det stora likheter med Hegels redogörelse för den dialektiska gången i 'erfarenhet', i introdutionen till The phenomenology of the Mind[29]. Bägge dessa iakttagelser stöder synen på kastrationen som historiseringens början.

Ett icke-oidipalt strukturerat jag är inte temporalt strukturerat. Visserligen begagnar det sig av både klocka och almanacka[30], men skeenden saknar historisk mening för detta jag. Då uppkommer inte heller det vanliga förloppet vid traumatiska kriser, eftersom historiseringsprocessen inte kommer till stånd. Tiden förknippas inte med livets ändlighet och framtiden medför inga möjligheter, men inte heller några restriktioner. Någon utveckling grundad på erfarenhet äger inte rum.

Det oidipalt strukturerade jaget är däremot temporaliserat. Neurosen kan dock som oftast desarmera människans beslutsamhet, och det sker när neurosen gör lotten (härkomsten) oläslig genom att låsa myten i symptomet, som då utgör en myttolkning, men utan att vara en text som kan integreras i en självförståelse. Då blockeras den fortsatta historieskrivningen. Det är därför man kan karakterisera psykoanalytisk insiktsterapi som en renskrivning av historien, varvid ordet befrias från sin fångenskap i symptomet, och det sterila upprepningstvånget blir till ett utvecklande hermeneutiskt förhållningssätt till den egna historien och dess framtida möjligheter.

29 Engelsk övers. 1967 av Lichtheim, Harper Colophon Books, det åsyftade avsnittet finns på s. 142-45.

30 Heidegger: Being and Time, s. 429, engelsk övers. Macquarrie & Robinson, Harper & Row, New York 1962.

För det utvecklade jaget framtvingar döden såsom giltig slutpunkt en prioritering bland världens förvirrande mångfald, som just därigenom blir mindre förvirrande. Det icke-oidipalt strukturerade jaget förmår däremot inte aktivt välja och besluta sig i denna mångfald, det kan inte hitta sin väg i världen eftersom det inte kan utläsa sin härkomst och inte heller anticipera sin framtid. Följande bild kan tjäna som analogi: Kommer man till en vägkorsning där stolpen med skyltarna har ramlat omkull, kan man endast hitta den rätta vägen om man vet var man kommer ifrån, och därigenom förmår vända skylten rätt.

Den tid som här har diskuterats är en logisk tid som i motsats till en imaginär tid inte är reversibel. Den logiska tiden är så att säga inbyggd i språket, i dess adverb och tempusformer. Implikation och satslogik skulle inte fungera utan denna logiska tid, och det är den språkliga utvecklingen som tvingar människan in i logiska lagar för existensen. Som det tidigare har nämnts är det via kastrationskomplexet som människan förs in i temporalisering och i historien. Därigenom får döden och sexualiteten karaktär av att vara människans lott. När den logiska tiden fungerar blir människan i stånd att föreställa sig tidsförlopp, den imaginära tiden, som är reversibel och som kan 'tas om'. Denna föreställda tid blir ett viktigt hjälpmedel i orienteringen i värden genom konditionalisfunktionen, som gör det möjligt att 'testa' olika möjligheter: 'Hur skulle det vara om man ...?' Likaså blir spel och lek rekreationsmöjligheter, i stället för att utgöra hot mot narcissismen och existensen.

De nästa två kapitlen ska närmare redogöra för kastrationskomplexet och dess följd, nämligen subjektet.

14 SUBJEKTET

15 Översikt.

En central term i den psykoanalytiska teorin är subjektet, den talande människan, hon som kommer till sin rätt i en språklig verksamhet. Tillfredsställelsen i en språklig aktivitet sammanhänger med en subjektiv sanningsfunktion, som lyder under andra regler än vad narcissismen gör.

I motsats till jaget är subjektet inget objekt. Det kan därför inte heller lokaliseras eller avgränsas. Och när det i en dialog förekommer två subjekt är dessa till och med så inflätade i varandra att man inte utan viss ansträngning och metodik kan få ett grepp om vem som säger vad till vem.

Man kan förenklat säga att medan jaget är det som kroppen är symptom på, så är subjektet det som intellektet är symptom på.

Sub-jectus betyder underkastat, och subjektet är underkastat det omedvetna på samma sätt som det grammatikaliska subjektet är underkastat sin sats. Det Freud upptäckte var just att människan inte var herre i sitt eget hus. På tvärs av vad man vill så gör man något annat. Detta 'annat', som man inte vill, men i alla fall gör, gav Freud sig på att undersöka. I 'Vardagslivets psykopatologi' analyserade han det förhållande att vi snavar över oss själva, vi glömmer, vi säger fel, vi försäger oss, och i Drömtydning kartlade han strukturen på det omedvetna och dess subjekt.

I seminariet den 8 december 1954 ger Lacan följande sammanfattning: 'Jag lär er att Freud hos människan upptäckte vikten av och inriktningen hos en subjektivitet som överskred den individuella organisationen, uppfattad som summan av de individuella erfarenheterna, och även som linjen i den individuella utvecklingen. Jag ger er en möjlig definition av subjektiviteten genom att formulera den såsom det organiserade system av symboler, som är ämnat att täcka en erfarenhets totalitet, att ge den liv, att ge den dess mening. Och vad är det vi ska försöka att förverkliga, om inte en subjektivitet? Den vägledning, de öppningar som ni här bibringas beträffande vår erfarenhet och vår praxis är till för att inspirera er till att leda över dem i konkret handling.'

Det är subjektet vi intresserar oss för i analytisk neurospsykoterapi. Jaget ska då snarare sättas inom parentes. Det brukar leda till klagomål över att psykoterapeuter inte reagerar, inte visar medkänsla och inte tröstar eller ger råd. Känslorna hör hemma på jagets område, och det är där kraven om råd och stöd uppstår. Men i neurospsykoterapi är man mera intresserad av uppkomstmekanismen för dessa manifestationer än av att släta över genom att tillmötesgå dem. Det är därför psykoterapin anordnas på ett visst sätt, och innefattar handledning, även det på ett visst sätt. Arbetet med det omedvetna och dess subjekt kräver nämligen att man inriktar sig på överföringen, som är det omedvetnas representation i dialogen.

16 Subjektets metaforiska position

Subjektet befinner sig i en metaforisk position i förhållande till jaget. Det innebär att jaget och dess yttranden blir en metafor för subjektet, och för att få en uppfattning om subjektet krävs att människans utsagor utsätts för en reflekterande granskning, för en 'misstankens hermeneutik', som Paul Ricoeur kallar Freuds metod. För subjektet blir jaget då till ett objekt för reflexion. Både jaget och subjektet ingår i människans existentiala struktur, men på olika sätt, beroende på människans struktureringsgrad (se kapitel VIII). I tennisanalogin i början av kapitel I illustrerades jaget av det som en åskådare kunde härleda ur sina iakttagelser, medan spelets subjektiva funktion för den enskilda spelaren endast antyds på ett symptomatiskt sätt i spelet, i felslag, missbedömningar och utbrott. Vid jag-strukturerande psykoterapi är subjektiva funktioner något som mera utmärker terapeuten än klienten. Men terapeuter utgår oftast spontant ifrån att klientens värld är konstruerad på samma sätt som terapeutens, och detta kapitel behövs således för att markera olikheterna mellan den världssyn som gäller för terapeuten och den som gäller för terapeutens icke-neurotiskt strukturerade klient, olikheter som är mycket större än vad man spontant föreställer sig. Dessutom ska kapitlet ge ett fullständigare perspektiv på jagets strukturering.

Att människan grubblar över sin existens är ett bevis för att hon är ett subjekt, men det är inte ett tillräckligt bevis. Däremot är anslaget, säger Lacan, ett tillräckligt bevis för subjektets funktion[31]. Det sammanhänger med att jaget, som har karaktären av ett objekt, inte kan snärja, och att det således behövs en ytterligare strukturering till ett subjekt för att en intrig ska bli möjlig. Man kan då invända att skenet kan bedra, och skenet är förvisso ett objekt. Men då är det inte skenet som bedrar, utan ett subjekt som använder ett sken i syfte att bedra. Detta 'i syfte att' är ett uttryck för subjektet. Att kunna säga en sak i syfte att få den andra människans tankar bort från något annat, är en viktig förmåga hos den talande människan.

31 Se bilaga 1 och även: J. Lacan: Le Séminaire, livre III, s. 218. Ed. du Seuil, Paris 1981.

Om nu människans funderingar kring sin existens är ett uttryck för subjektet, så räcker dessa funderingar inte till för en undersökning av samma subjekt. Man kan inte genom introspektion komma längre än till en viss gräns, en gräns som bestäms av det som kan förutses eller räknas ut. Det bortträngda kan inte nås genom introspektion, vilka konstgrepp man än tar till. Lika ofruktbara blir alla objektiverande ansträngningar. Vilka undersökningsmetoder man än förfogar över, så kan man inte få insyn i andra subjekt genom att undersöka andra personer. Ett sådant påstående väcker ofta skepsis, men om man tror att det går att få insyn i ett subjekt genom att undersöka en person, då sammanblandar man just subjektet med jaget, eller självet, eller med något annat objekt. För att undersöka subjektet krävs att man använder den metod Freud uppfann, den psykoanalytiska dialogen.

17 Subjektets manifestationer

Den nya människan som ska bli ett subjekt hittar ingen egen plats bland signifianterna. Språksystemet var ju redan klart när människan föddes, så subjektet blir något överlopps utanför språket, som letar inom språket efter en plats, subjektet försöker göra sig ett namn. En sådan strävan efter erkännande kan ta sig olika uttryck. Varats fråga kan ageras som i neurotikerns symptom, liksom svaret kan sprejas i tunnelbanan som en 'tag'. Medan andra människor gärna agerar med i neurotikerns fråga, vill ingen veta av svaret i klottret, och på så sätt representeras språkets roll på ett illustrativt sätt av omgivningens reaktion, där det karakteristiska är oförmågan att ge neurotikern ett tillfredsställande svar alternativt ivern efter att sudda ut klottrarens oförsynthet.

Subjektet kommer indirekt till tals i en symbolisk identifikation, som är en metaforisk position i förhållande till samtalsrelationens dialog.

Från denna metaforiska position manifesterar subjektet sig på ett oväntat sätt i talkedjan genom att som en variabel utnyttja språkmaterialet till felsägningar, till ofrivilliga vitsar, till pleonasmer och pauser. Den metaforiska (bortträngda, kastrerade) positionen är ett villkor för att subjektet på ett talande sätt ska kunna yttra sig.

Ovanstående påstående är naturligtvis ingen förklaring, utan närmast en precisering av vad detta kapitel vill försöka förklara.

Medan ett subjekt inte kan undersökas genom att objektiveras, så kan ju ett yttrande mycket väl objektiveras, eftersom det kan spelas in. Det man inte kan spela in, är subjektets relation till yttrandet, något som manifesterar sig i initiativets inplacering i sammanhanget, i betoningar och felsägningar. Och även om man får med detta på ett band, så har sammanhanget förändrats när man spelar upp bandet igen. En utsagas funktion som utsägelse kan inte fångas genom att isolera utsagan. Utsägelsen är det som metaforiskt sägs med hjälp av utsagan. För att fånga utsägelsen måste man vara närvarande som samtalspartner. Utsägelsen är nämligen den handling subjektet utför medelst den utsaga som jaget yttrar. Utsägelsen kan följaktligen inte upprepas . En utsaga kan däremot tas om, men endast på det villkoret att den inte är förstådd. Är den förstådd är den genast utsatt för förståelse och tolkning, och den befinner sig då inte längre i samma kontext, trots samma ordalydelse har den inte längre samma funktion. Jämför till exempel med en vits som, om den upprepas i samma samtal, inte längre är en vits.

Det är detta nära samband mellan tid, tal och förståelse som garanterar att om orden befrias från låsningen i symptomet och uttalas, då upphävs symptomets funktion eftersom kontexten förändras.

Vill man få ett grepp om det omedvetna subjektets manifestationer måste det ske i den dialog som Freud kallade psykoanalytisk. Att Freud hade rätt på denna punkt är lättare att inse idag, då såväl lingvistiken som psykoanalysen har kommit längre, samtidigt som de har närmat sig varandra. Med projektiva test och subliminala metoder är det något annat man undersöker, något som sannolikt har anknytning till struktureringsgrad och som kan användas på olika sätt, men någon subjektiv sanning kommer man inte på spåren. För detta krävs istället dialogens betingelser, något som detta kapitel och de två följande vill försöka åskådliggöra.

Intersubjektivitet grundas på symbolisk identifikation som manifesterar sig i en talad relation innefattande en samtalspartner. De imaginära relationerna behöver däremot inga ord.

Subjektets symboliska identifikation genererar olika tematiseringar för jagets identifikation (se kapitel III). En tematisering[32] är något som får objektet, eller objektets frånvaro, att framträda i en särskild relief, något som får objektet att skilja ut sig från andra objekt i världen. Exempelvis kan en liten flicka, som symboliskt identifierar sig med sin mammas funktion, utveckla en vakant plats för små vilsekomna kattungar, och uppenbart manifestera detta när hon hittar en.

32 Begreppet tema behandlas t. ex. i Jean-Pierre Richard: Mallarmés poetiska universum, svensk översättning av Horace Engdahl i Hermeneutik, s. 182, Rabén & Sjögren 1977. "Ett tema är en konkret organisationsprincip, ett schema eller ett fast föremål omkring vilket en värld tenderar att konstitueras." (samma verk s. 179).

Den tematiska litteraturvetenskapen bygger på en viss trohet mot texten, en trohet som innebär att denna vetenskap utgår från forskarens tematisering av en text, medan psykoanalysen misstror utsagan eftersom analytikerns förståelse skulle bli en funktion av analytikerns subjekt och inte av analysandens, vilket i sin tur skulle låsa situationen i en överföring som blott vore en ny skepnad av symptomet. I stället bör analysandens subjekt tillåtas att komma till tals. Den analytiska sessionen är nämligen inte i sig en text, utan snarare en text i produktion. Psykoanalysen ser således överföringen som analysandens konkreta tematisering av analytikern, men en tematisering vars utläggning förr eller senare måste ske i analysandens värld eftersom tematiseringen uppfattas som en subjektiv funktion. Man kan nästan sätta likhetstecken mellan begreppet tematisering och det lingvistiska begreppet implikation. Tematisering bygger åtminstone på, och är en effekt av, implikation, som i sin tur är en funktion av att subjektet genom 'metaforisering' i kastrationskomplexet har blivit begärande[33]. I det följande ska detta förtydligas.

Den symboliska identifikationen är subjektets identifikation som bortträngd signifiant, vilket temporaliserar subjektets jag genom att inskriva detta jag i en logisk tid på det sätt som beskrevs i föregående kapitel, och samtidigt tematiseras den värld samma jag befinner sig i.

I praktiken medför tematisering - eller implikation - att jagets objekt blir något annat och mer än sig självt. Det finns någonting i objektets skugga, det har blivit överdeterminerat. Men denna överdeterminering genereras alltså ursprungligen i en symbolisk identifikation och kräver ett subjekt, och överdetermineringen innebär då att subjektet manifesterar sig som objektets attraktion, dess insistens.

Subjektet hör till det omedvetna. Det instiftas genom en metafor, där det tillkommer i och med att det trängs bort. Det är denna process som är kastrationen. För att närmare förstå innebörden av dessa påståenden krävs en viss förståelse av språkets och i synnerhet av metaforens struktur. I det följande ska därför ges en allmänt hållen översikt över metafori, medan nästa kapitel ska ge metaforens speciella teori.

18 Metaforen

Språkets metaforiska funktion är den funktion som gör att en språklig akt kräver en tolkning. Man kan alltså i sin förståelse av en språklig akt inte nöja sig med den manifesta ordalydelsen.

TA ETT STEG FRAM - GÅ I CIRKEL[34]

Facket

Den metaforiska innebörden är här tydlig och nästan mera närvarande än den manifesta innebörden som ju är paradoxal, och spänningen mellan dessa två, det latenta och det manifesta, får konsekvenser för förståelsen av utsagan, alltså för utsagans effekt som utsägelse. Metafori ingår i alla språkliga yttringar och är oundviklig, det blir därför, bland annat, omöjligt att uttrycka sig entydigt. Det är inte heller möjligt att kontrollera tolkningsmöjligheterna. Man kan aldrig säkert veta vilken effekt en utsägelse får hos en annan människa. Med Lacans ord: Människan vet inte vad hon säger.

Metafori bygger på de språkliga element som uteslutes av de närvarande språkliga elementen. Och det blir sedan kontexten som avgör tolkningsmöjligheterna. Den oavslutade utsagan, som ännu inte kan bestämmas till sin kontext, lämnar åhöraren i en osäkerhet som först löses upp när man har hunnit till punkt. Det är med anledning av detta som man i psykoterapi hellre vill se tolkningen som en teckensättning, i motsats till hermeneutiken, som ser tolkning som en interpretation av en färdig text. Och när man inom hermeneutiken i nästa steg inser att begreppet 'färdig text' är en teoretisk abstraktion sätter man in ett tidsavstånd mellan texten och uttolkaren som ett villkor för den hermeneutiska tolkningen, ett tidsavstånd som ju inte kan förekomma i en terapisession. Inom psykoterapiområdet är det i stället handledningen som anordnar något som liknar en hermeneutisk situation, terapisessionen ligger då bakåt i tiden, den är avslutad, den är färdig, de båda deltagarna har sagt sina sista ord, åtminstone i denna omgång.

33 När människan tvingas in i en språklig strukturering genereras begär, eller med Freuds term: omedvetna önskningar. Vad människan än kan komma på att kräva, så lämnas alltid något utanför som människan begär. Det beror på att språket inte räcker till, det kan inte uttrycka allt. Se även kapitel VI.

34 På en affisch på en dör till en facklig expedition.

Den metaforiska funktionen genereras alltså i en språklig aktivitet som en spänning mellan en manifest innebörd och en metaforisk innebörd, och effekten fastställs därefter i den kontextuella utvecklingen, i metonymin. Och eftersom denna kontextuella utveckling fortgår utan ett absolut slut, fastställs den metaforiska meningen preliminärt och partiellt, varefter den kommenteras och vidareutvecklas i den fortsatta kontexten, som i sin tur nachträglich förändrar och lägger det föregående till rätta, vilket igen genererar nya metaforer. Sätter man punkt fastställer man preliminärt den metaforiska meningen, den får effekt. Det är därför avslutningen av en psykoterapisession inte bör lämnas åt klockan, utan vara en intervention som sätter punkt, och därigenom genererar mening.

Ett villkor för att metaforen ska lyckas är att det finns en åtskillnad mellan närvarande och frånvarande språkelement, att det frånvarande som kategori redan är instiftat genom en ursprunglig metaforisering. Ett annat villkor är att metaforens frånvarande element metonymiskt återverkar i de närvarande elementen.

I den tecknade serien *TROLLIS* står huvudpersonen och klottrar på en mur: KUNGEN ÄR EN IDI.....(kungen kommer) ....ALISK LEDARE.

...OT trängs bort av ...ALISK, men med ett litet stavfel som kvarvarande symptom på en subjektiv sanning.

Här syns det också hur beroende mening är av kontext och kontext av mening, och att det är kombinationen av språkliga element (i detta fall bokstäver) som styr innebördssidan. Metaforen har strukturkaraktär. I exemplet ser man slutligen hur den lilla felskrivningen avslöjar subjektet, trots jagets överslätande ansträngningar.

Det är kombinationen av specifika språkliga skillnader, fonem, i varierande komplexitetsgrad, som är orsak till att en betydelse tänds, och en liten förändring i räckan av språkliga skillnader kan få stora inverkningar på utsagans effekt, på utsägelsen.

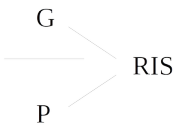

I detta enkla exempel syns det att G och P ömsesidigt utesluter varandra. De står i en komplementär relation till varandra. Men i den uteslutna positionen kan inte vilken bokstav som helst förekomma, exempelvis inte L. Det finns alltså en av kontexten .....RIS styrd frånvaro. Det är bara så att Freuds upptäckt visar att det är det frånvarande som styr vad som kan bli närvarande, så illusionen om medvetandets - det närvarandes - autonomi spricker här. Strecket mellan G och P markerar en skarp åtskillnad mellan det närvarande och det frånvarande, mellan medvetandet och minnet, något som är ett villkor för språkets funktion som språk i egentlig bemärkelse. Mening produceras genom kombination och substitution, och utan den metaforiska dimensionen skulle språket bara fungera som etiketter på föremål, och då reduceras till ett benämningssystem, bli en flora istället för ett blomsterspråk.

Freud beskrev i sin bok 'Drömtydning[35]' hur reglerna var för drömmarnas konstruktion, alltså hur drömarbetet gick till när den manifesta drömmen uppstod utifrån de latenta drömtankarna, som var de styrande. Det skedde genom förtätning och förskjutning. Ett enskilt element i en dröm kunde ingå i ett flertal drömtankar. Elementet hade flerfaldiga betydelsefunktioner. Det var förtätat, sa han. Det var det som var orsak till att drömmen blev så kort - den blev lakonisk. Å andra sidan kunde den centrala betydelsen uppbäras av ett perifert element. Förskjutning kallade Freud det när ett centralt faktum framställdes via ett perifert element. I slutscenen av Anna Karenina får man veta att hennes väska ligger kvar på perrongen, man inser då att hon har kastat sig framför tåget.

Det Freud kallade förtätning och förskjutning kallar lingvistiken metafori och metonymi. Freud framställde det språkliga tecknets funktion flera år innan lingvistikerna formulerade den. I förhållande till det manifesta språket är subjektet latent, det är utanför, men alltid på väg att ta sig uttryck.

35 Freud, Sigmund: Drömtydning. Sv. övers. John Landquist, Bonniers 1958.

19 Signifiantens effekt

Det språkliga tecknet kallas *signifiant*. Denna term som Ferdinand de Saussure[36] införde brukar inte översättas. Det är en viktig teknisk term inom lingvistiken, en term som på många språk får stå kvar oöversatt. Det är svårt att överföra presens participium på ett rättvisande sätt. Det som betyder, är det närmaste man kan komma. Signifiantens effekt kallas *signifié*, det som det betyder. Om man, som vissa gör, kallar signifianten för betydaren, frestas man att uppfatta signifianten som en enhet, i stället för att se den som det spel av skillnader som är dess natur. Signifianten är alltså inte entydig, utan betydande. Den är ett språkligt värde. För det mänskliga subjektet är den en avgörande struktur. En signifiant är det som representerar subjektet inför en annan signifiant, säger Lacan, och anger därmed processkaraktären av subjektets symboliska identifikation. Vad man än är i sin symboliska identifikation så är det bara ett steg på vägen. Resultatet är att man alltid önskar sig något annat och mer. Identifikation med signifianten är kastrerande och föder begäret.

Effekten av identifikationen med signifianten, kan illustreras av en historia från en dagstidning: En pojke satt bredvid en flicka och visste inte vad han skulle säga, ... då friade han.

Appositionen pojke-flicka har vissa standardeffekter, det är så att säga en ordination. Ifall pojken är underordnad sin metaforiska bestämning, och alltså inte tycker sig ha fått tillräckligt svar på sin existens av att veta att han är en pojke.

Det neurotiska symptomet visar samma struktur. När en hissfobiker träffar på en hiss stannar han upp och beter sig så att han får sällskap i hissen:

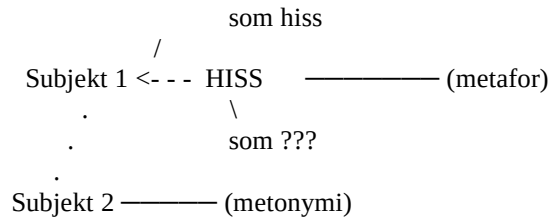

Där Subjekt 1 får subjekt 2 att spela med i den charad som blir det signifié som alstras av hissmetaforen, av det som fobin betyder, och som endast förstås i handling. Subjekt 2, som är en ordination, kan vara vem som helst, bara det är en annan. Den okända, bortträngda signifianten har överhöghet över hissen, och dess ordination är sällskap, först därefter går det att åka hiss, att så att säga låta hissen ha den mening som vi andra kanske tycker är självklar. Det blir därför rimligt att säga att symptomet utgör en tolkning, men en tolkning i form av en handling som förblir gåtfull för subjektet, som dock fattar att man får komplettera sig för att komma vidare. Nästa gång subjektet möter en hiss upprepas konstellationen, som uttryck för att subjektet upprepar samma frågeställning.

Detta leder oss in på de principiella former för skillnad som sig-nifianten (bokstaven) har att spela med: temporalitet och annathet. Olikheten mellan bokstäverna är dels en samtidig olikhet mellan närvaro - frånvaro av något element, dels en olikhet som uppkommer i själva artikuleringen av de olika elementen som tar en viss tid. I bägge fallen är skillnaden till sin natur en negation. Rött och grönt är (bland annat) varandras negation. De motsvarande antropologiska negationerna är uppdelningen i två kön och generationsskillnad (se kap. II). Medan den förra är en metonymi, är den senare en metafori. (Någon i en annan generation delar upp människorna i två kön, vilket är kastrationskomplexets antropomorfering).

Konsekvenserna av detta blir för människan tillkomsten av den andre i jagets dialektik, och historiseringen av varat. Problemen med den andre blir i psykoanalysen till narcissismen, där det som saknas antropomorferas och blir till jagets komplettering. I den tecknade serien om Hagbard fanns en gång en sekvens där Hagbard och hans magra följeslagare Ture var ute på en expedition. På kvällen slog de läger under ett träd och det blev efterhand helt mörkt. Hagbard föreslår då att de ska berätta spökhistorier, men Ture vill inte vara med om det, då blir jag rädd säger han - varefter en röst ute från mörkret säger: Jo snälla . .!

Den historiska aspekten visar sig som funderingar kring härkomst och vart det bär. Samma Hagbard ansattes en gång av sin son Hamlet, som undrade om han fick fråga om något. Visst, sa Hagbard, fråga vad du vill. Var kommer jag ifrån, frågar Hamlet. Utom geografi, tillägger Hagbard, jag är dålig på geografi. Hamlets fråga uppkom alltså ur den filosofiska negationen som gör människan historiskt medveten och som låter varats brist manifestera sig som en fråga.

Hur det än är med det, så räcker det att komma ihåg att den antropologiska negationen handlar om förändring genom åverkan, och den metafysiska negationen om historicitet, förändring genom utveckling[37].

---

36 Saussure, F. de: Kurs i allmän lingvistik. Sv. övers. A. Löfqvist, Bo Cavefors 1970.

37 Descombes, Vincent: Modern French Philosophy, Cambridge University Press 1980.

20 Den första metaforen

Det uppstår nu ett problem med människans första negation (signifiant). Människan föds utanför språket, men måste in i det för att bli mänsklig. I vilken betydelsestruktur sker detta? Om språkets metaforiska dimension är den dimension som ställer krav på tolkning, då kan man säga att ett språkligt uttryck, oavsett storlek, alltid hänvisar till ett annat språkligt uttryck, nämligen sin utläggning. Och utläggningen kräver i sin tur en ny utläggning - och så vidare, där varje tolkning är en (del)sanning om det som kommenteras. Språket blir ett självrefererande synkront system, på samma sätt som alla hänvisningarna i ett uppslagsverk går till andra nyckelord i samma uppslagsverk, man kommer så att säga aldrig ut i livet. Ett sådant system utan förankring i den enskilda individens konkreta tillvaro blir föga engagerande, d.v.s. det kommer att sakna subjektiv mening, det blir som det konstruerade språket Esperanto, som trots många års ansträngningar inte förmår engagera särskilt många. Denna syn på språket som ett neutralt system fick vissa strukturalister att avskaffa subjektet, det fanns helt enkelt inget stöd för något subjektivt i det hela. Något som dock inte stämmer med psykoanalysens erfarenhet, snarare är det så att våra liv styrs av överenskommelser, avtal, pakter, samförstånd och hemligheter som det är nästan omöjligt att inte berätta om. Och alla dessa exempel är språkliga uttryck som med stor subjektiv mening styr vårt förhållande till oss själva och andra genom det man kallar deras sanningsfunktion.

Ska språket åstadkomma en sådan effekt hos människan, måste det ha en personlig förankring. En referens som inte kan nås i språket självt, men som har signifiantkaraktär, som faktiskt är en signifiant eftersom den är en referens. En sanning som orden saknar, men som de ändå hänvisar till. En yttersta överdeterminering som ger mening åt den mänskliga tillvaron.

Den psykoanalytiska teorin tar detta med i beräkningen. Av rent logiska skäl bör det för varje människa förekomma en första metafor som skiljer ut människan från det reala, det som är kropp. En betydelse som fungerar som referenspunkt för alla andra betydelser, ett slags 0-fonem[38]. I annat fall skulle uttrycket livets mening inte kunna bli en engagerande fråga. Vi skulle inte kunna prioritera i våra liv. Vi skulle inte kunna skilja på vad som är viktigt och vad som är mindre viktigt. Ambition och planering skulle förlora sina syften. Det skulle då inte heller vara möjligt att sträva efter att förverkliga sig själv.

Samtidigt inser psykoanalysen att denna den första metaforen måste vara mytisk. Den kan endast bli meningsfull efteråt, då det är i kontexten mening som sådan kan fastställas. Den första metaforen uppträder exempelvis i drömmar, Freud skriver i not 10 i första kapitlet av 'Drömtydning': 'Varje dröm har åtminstone något outgrundligt ställe. Den har liksom en navel, som förbinder drömmen med det obekanta.'

Den första metaforen har som alla andra metaforer karaktären av en signifiant. Det handlar om ett betydelsevärde som uppstår genom en ursprunglig bortträngning, en första åtskillnad som inte är mellan det och det, utan mellan ? och det. Det som förloras genom denna första åtskillnad, det som offras, blir till ett mytiskt objekt, ett värde. Det kan endast uttryckas i en myt vars funktion just är att förena det som är oförenligt, i detta fall det befintliga med det som fattas. I mytens uttryckssätt blir detta saknade värde till något som man ska sträva efter att återfinna. Den heliga graalen, de vises sten, Aladins lampa. I våra dagar kanske lyckan. Alla dessa uttryck är metaforer för ett okänt värde.

Den första metaforen dyker upp som betydelse på det sätt som hissfobin illustrerar. Vid psykos ligger den bakom hörselhallucinosen, vid perversion (borderline i striktare bemärkelse) representeras den av fetischen. I neurosen döljer den sig i symptomet som just fungerar som en mytisk tolkning av metaforen, en rit. I psykoterapin kan ordet befrias från sin symptomatiska fångenskap och myten kan uttalas, myten alltså, inte den första metaforen.

Den första metaforen, som kallas fadersmetaforen (eller Fadersnamnet) för att den är upphov till alla de övriga, finns alltså med i neurosen. Den är där verksam såsom utesluten - bortträngd i symptomet, som i sin tur utgör en mytisk utläggning av den. Man hittar den genom dess (okända) betydelse, dess värdeladdning. Det är från fadersmetaforen som neurotikerns upprepningstvång regisseras. Fadersmetaforen kan vid neuros befinna sig lokaliserat till tre olika positioner, beroende på vilken av de tre neuroserna det är fråga om: i subjektets kropp, i omvärlden eller utomjordisk.

Vid *hysteri* befinner sig fadersmetaforen i subjektets kropp. Den döljs i åkomman som ska respekteras, subjektet kräver inte att doktorn ska bota det onda, men han ska ta det på allvar. Han ska visa respekt och intresse för det. Hysterikern reagerar på de gällande reglerna för psykoterapi med protest, med ett ifrågasättande; hon ser sin överhöghet hotad när inte längre symptomet ska vara det centrala, utan terapin och alltså psykoterapeuten. Det är ett initialt överföringsproblem som terapeuten tvingas ta hänsyn till.

---

38 Nolfonem är ett omdiskuterat begrepp. Det skulle vara den skillnad i förhållande till vilken alla andra skillnader justerades. Fastställs nolfonemet genom definition blir det en villkorlig funktion, utan bestämd förankring, men ser man nolfonemet som friläget i en växellåda, då kommer man närmare det som avses för människan.

Vid *ångestneuros* är signifianten dold i det fobiska objektet som från omgivningens håll styr, och genom överföringen blir terapeuten snabbt ett sådant objekt. Det visar sig genom att klienten börjar vädja - om stöd, tröst, överseende, nästan nåd. Här måste terapeuten, som alltså nu är ett fobiskt objekt, undvika att bli hypnotiskt tröstande eller övertygande. I stället kan man, som Vanggaard rekommenderar, kräva att klienten inte ger vika för sin ångest. Man kan även se klientens belägenhet i terapins början som en kris och tillämpa en teknik i överensstämmelse härmed.

Vid *tvångsneuros* är begärets signifiant, som det är frågan om, utomjordisk. Tvångsneurotikern väntar på att denna instans ska dö, så han kan börja leva för egen del. Liksom Hamlet kan han inte lyssna till annat än denna utomjordiska instruktion som kastar tvivel över hans eget omdöme, och utföra sina ritualer nästan som en mässa. Tvångsneurotikern betvivlar terapeutens auktoritet och den ovana kan då försöka förstärka sina interventioner, ända till suggestioner och beteendeterapi. Det kan vara mera konstruktivt att komma ihåg att tvivlet är trons avigsida, och försöka få ett grepp om den myt som styr.

I samtliga fall kräver den initiala överföringen att bli tagen med i beräkningen. Annars blir det svårt att få till stånd en fungerande arbetsrelation.

Överföringen är beviset för att Fadersnamnet har följt med klienten till terapin. Överföringen drar symptomet in i samtalsrummet, varefter det minskar i betydelse utanför. Det blir sedan terapeutens sak att låta symptomet komma till tals. Dialogens dialektik innebär att psykoterapeuten genom överföringen blir ett objekt som kan hindra klienten från att tänka på något annat. Ska tolkningen undanröja detta hinder måste tolkningen förändra hindret, och då kan den knappast vara en utsaga om klienten, utan om den ska vara en utsaga, så är det om terapeuten den ska handla, om den ska få avsedd effekt. Men främst är tolkningen en intervention som genom att punktuera den text som framställs, ger metaforerna en ny mening.

Hos psykotiker och vid perversionstillstånd har den metaforiska funktionen inte blivit effektiv. Fadersnamnet har förkastats eller bestridits. Då är det inte närvarande i ett symptom såsom uteslutet, utan det uppträder som fetisch eller hallucinos. Det medför att det inte heller genom överföringen drar in psykoterapeuten i symptomet. Vid psykos och perversion saknas överföring som drivkraft för psykoterapi, och det kan inte heller bli en dialektisk dialog av mötet. Konsekvenserna av detta är mycket viktiga för psykoterapins teknik.

21 FADERSNAMNET

22 Översikt

Barnet ses från början som en total varelse, sammanblandad med, och oskiljaktig från, 'sin' värld. Objekt finns för andra, men inte för barnet, som däremot självt utgör ett objekt för andra. Om barnet ska kunna upptäcka en värld, måste det först förlora sin identitet med samma värld, det måste bli något annat än värld, det måste få världen på ett sådant avstånd att det kan uppfatta den. Objektförlust föregår därför uppkomsten av objekt, inklusive uppkomsten av det objekt som förloras. Det som ska skilja ut barnet från dess värld är en signifiant[39], som från barnets utgångspunkt blir den första, den som sedan kommer till uttryck såsom inslag i en individuell myt. En signifiant fungerar som en lag som söndrar, men som sedan, genom att hänvisa till en annan signifiant, relaterar delarna till varandra, och i det här fallet är det en lag som kommer emellan mor och barn, genom att den ålägger modern att hänvisa till något annat än moderskapet, när hon ska uttrycka vad barnet är (för henne). Detta 'något annat' kommer att bli styrande i egenskap av att vara en överordnad faktor (S_2).

Freud illustrerar skeendet med en iakttagelse av sitt barnbarn[40]. När modern lämnar barnet börjar det leka med en trådrulle fastbunden i ett snöre. Med stort nöje låter barnet trådrullen försvinna utanför sängen och drar sedan rullen tillbaka, under utstötandet av två ljud: Oo .., Aa..; av Freud uppfattat som 'Fort! .. Da!' (Borta! .. Där!).

Barnet symboliserar i denna lek trådrullens närvaro och frånvaro medelst en fonemisk opposition (o..a), som är negationens primära uttryck. Barnets begär efter att vara (moderns begär) omstruktureras till begäret efter ett minnesspår som hör till den symboliska ordningen. Fastän 'ordet dödar tinget', så garanterar ordet också en viss närvaro av det frånvarande, och upprepningstvånget instiftas just som ett försök att aktualisera 'minnesspåret'. I leken med trådrullen har barnet blivit något annat än moderns objekt, barnet har fått en ny identitet, en identitet som i sig är bortträngd (subjektet), men som ger mening åt trådrulleleken (jagets imaginära värld). Det ursprungliga traumat har därigenom kommit på avstånd, samtidigt som det har bevarats i spelet mellan närvaro och frånvaro.

Den första signifianten (S_1) som initierar struktureringen av barnet är inte verbal. Den kan inte uttalas. Dess betydelse försöker barnet utröna i moderns ansikte, i syfte att bli det (s_1, fallos, a) som modern i egenskap av S_1 betyder, och som alltså fattas henne. Detta är moderns begär, något som modern inte kan säga vad det är, men som hon likafullt - och just därför - försöker uttrycka i sin fantasm som hon, i egenskap av moder, centrerar till barnet. S_1 kommer således till uttryck i alla moderns bestyr och förmaningar, uppmuntranden och lek, när hon kommer och går. Men alla dessa omsorgsaspekter vore osammanhängande och tillfälliga om de inte underordnades en princip som gav nyckeln till förståelsen. Alla dessa ljud och alla dessa interventioner skulle kunna betyda vad som helst (och ingenting) om de inte, genom en gemensam referens, sattes in i ett sammanhang där varje del betyder någonting genom att hänvisa till en annan aspekt. Utan denna hänvisning skulle mor och barn förbli en dyad:

$$\frac{S_1}{S_1}$$

som enbart bestämde varandra, och som barnet inte skulle kunna komma ur, utan barnet blev då ständigt hänvisat till att få sin existens bekräftad av modern, som i sin tur bekräftades av sitt barn, och barnet förblev beroende av modern för sin bestämning. Barnet blev modersbundet, och inte socialt.

Senare under barndomen ser man ofta den icke-neurotiskt strukturerade luta sig mot en kamrat i sin kontakt med omvärlden. Kamraten står för initiativ och sammanhang i lekar och ofog. Denna kamrat fungerar som en vikarierande första signifiant, S_1, och garanterar det svagt strukturerade barnets identitet. När den mera försigkomna av de två börjar intressera sig för annat, moped, idrott eller det andra könet, förlorar världen sitt sammanhang och sin attraktion för den övergivne, som lämnas åt främlingskap och olust.

I detta tidiga utvecklingsskede förblir språket ett benämningssystem utan metaforisk dimension. Och den subjektiva meningen kan inte framställas som ett levnadslopp, utan endast som ett objekt. Barnet självt förblir också ett objekt, ett jag, och utvecklas inte till ett subjekt.

Det sammanhang som ska ge mor-barndyaden mening genom att bryta upp den, är släktskapsförhållanden och sexualiteten, och den ordnande principen är fadersfunktionen[41]. Fadersfunktionen är symbolisk och den symboliseras av faderns namn S_2, eftersom det är genom faderns funktion modern är moder (inte blev moder, utan bestäms som moder).

39 Signifianten är den enda 'naturligt' förekommande struktur, som medelst en negation åstadkommer en medierande distans.

40 S. Freud: Bortom lustprincipen. 1920. I S.E. XVIII, s. 14 ff.

23 Fadersnamnet hos Freud

Freud[42] börjar med att påminna om att den prehistoriska människan sällan är direkt tillgänglig för oss. Vi får nöja oss med antropologernas erfarenheter. Det främsta nu levande (1914) exemplet är Australiens aborigines. De bygger inte hus, odlar ej mark, håller inte djur och har inga krukmakare. Det sista tillägget har en speciell innebörd. Både hos Heidegger och hos Lacan[43] är krukan det första exemplet på en signifiant. Gjord av jord för att uppfånga himlens väta. Instiftande tomheten som negation av allt det som den skulle kunna rymma.

Dessa aborigines lever på att jaga och samla rötter. Ingen planhushållning finns. Därför är de inte heller bofasta. Man kunde då också tro att de var utan civilisation och moral, men så förhåller det sig inte.

Totemdjuret, som i detta tidiga sociala system fyller en central funktion, är ej till för näring, utan det är ett substitut för urfadern, det är nämligen hans inkarnation, och olika klaner har olika totemdjur, som fungerar ungefär som efternamn. Normalt är det förbjudet att döda ett totemdjur, men vid speciella högtider måste det dödas, och sörjas.

I Darwins urhord (som ingen har observerat) tänkte man sig en våldsam och svartsjuk fader som behöll alla kvinnorna för sig själv och jagade iväg sönerna när de började växa till sig. Men detta är alltså en hypotes. Den mest primitiva organisationsformen vi kan hitta, säger Freud, består av ett gäng av män. Dessa gängmedlemmar är jämlika och underkastade totemsystemets restriktioner, och en arvföljd genom modern.

Samhällets tänkta förstadium, urhorden, får ses som en myt, vars funktion blir att förklara senare fakta. En version är:

Bröderna som jagades bort slog sig en dag ihop och dräpte fadern, och åt därefter upp honom. Kanske hade de utvecklat nya vapen, kanske hade de retats av en ny orättvisa.

Denna våldsamma *urvater* var utan tvivel en fruktad och avundsvärd rival för var och en av dem, och genom den kannibalistiska handlingen fullföljde de sin identifikation med honom och fick på så vis del av hans styrka och makt. Men nu började en bitter strid mellan bröderna om rätten till kvinnorna. Samma typ av beteende som man kan se hos vissa djur, men utan att de utvecklar totemriten.

Visserligen hatade bröderna sin fader, som utgjorde ett så formidabelt hinder för deras maktsträvanden och deras sexuella önskningar; men de beundrade honom också. När de hade gjort sig av med honom och tillfredsställt sitt hat och slutligen identifierat sig med honom genom totemmålet, började i stället tillgivenheten att göra sig märkt, i form av ånger. Därtill kom att inte en enda av dem hade uppnått sitt mål - att ta hans makt och möjligheter i besittning. En skuld dök upp. Den döde fadern visade sig vara starkare än den levande. Det som tidigare hade hindrats av hans faktiska existens, förbjöds nu av bröderna själva. Genom förbudet mot att döda Totemdjuret, faderssubstitutet, höll de liv i minnet av gärningen, och de avstod från dess frukt genom att ge upp sina krav på de kvinnor de hade befriat. Således tillkom de två centrala tabun i totemismen: dråp och incest. Totemism och exogami har på så sätt samma ursprung.

Freud skiljer på *urvater*, som är en imaginär varelse, och senare den döde fadern, vars funktion är rent symbolisk.

---

41 Marc Strauss: La vraie fonction du père, c'est d'unir un désir à la loi (Faderns sanna funktion är att förena ett begär med lagen). I Philosophie présente LACAN, s. 59, Bordas, Paris 1987.

42 I Totem und Tabu, Vol 13, SE.

43 Jacques Lacan: Le Séminaire, livre VI, Seuil, Paris 1986.

24 Fadersnamnet hos Lacan

Lacans uppdelning av existensen i olika register, det reala, det imaginära och det symboliska är även klargörande när det gäller faderns funktion. Den reale fadern är den plats i schema L[44] som ska bli den strukturerades position, nämligen a. Man brukar säga att den reale fadern är en människa av kött och blod, en dödlig som själv är underkastad kastrationen, fastän det är han som i praktiken blir den kastrerande genom att inta platsen hos modern. Egentligen är han bara kastrationens budbärare, och den reala ordningen som budskapet tillhör, är utanför vårt vetande, det krävs en förmedling för att vi ska veta vad det reala är, men vår kropp är förankrad där. Dråpet är ett sätt att förmedla det reala, det är en gärning i skärningspunkten mellan den reala och den symboliska ordningen, som verkligen visar att ordet dödar tinget - och förevigar det. Den reale fadern blir genom dråpet till en myt. Han fortlever i mytens form. Såsom *urvater* i Totem und Tabu. Denne mytiske fader är nu ett symptom, han är det bortträngdas återkomst, och signifianten medger på så vis en viss 'försoning' mellan det reala och det symboliska. Det som trängdes bort i denna *urverdrängung* var själva begäret, modersbegäret -eller: alla begärs moder. Ett begär som nu återkommer i den imaginära ordningen såsom sexuellt begär i det gamla överjagets form. Nu är det nämligen överjaget som har lagt beslag på alla njutningarna och rättigheterna, varför det reagerar med en hatisk svartsjuka på andras anspråk, hur blygsamma de än är. Begär omvandlas på så sätt till hot om straff.

Den bortträngande instansen är den symboliske fadern, Fadersnamnet, alla namns fader, S_2, som är en ren och verbal signifiant, alltså en verbal signifiant utan signifié. I egenskap av ord dödar Fadersnamnet tinget, i detta fall det ursprungliga objektet eller den ursprungliga njutningen, alternativt njutningens ursprung, varefter objektet metonymiseras och blir det objekt a i fantasmen som man egentligen syftar på, vilka objekt man än anger.

Den symboliske fadern instiftar signifiantens lag, som är schema L. Från och med då anordnas varats manifestationer på det sätt som schema L åskådliggör. Det omedvetna och dess subjekt uppkommer som dimension. Man ser då också att människans begär blir den Andres begär, det vill säga bestämt i den Andre, både till form och till konsekvens, och vad man än vet om sig själv, då är det endast symptom, sanningen har trängts bort. Men av kärlek till sanningen uppfinner människan den ena efter den andra[45].

Ska detta utvecklingssteg äga rum måste Fadersnamnet accepteras och begäret trängas bort. Det är denna (symboliska) kastration som både inleder och avslutar oidipuskomplexet, som i sin tur är den resterande myten. Första steget sammanhänger med det gamla begreppet 'urbortträngning'. Freud drog slutsatsen att om bort-trängning ska fungera, måste man anta en ursprunglig bortträngning, som sedan drar i de följande bortträngningarna. Tanken omnämns i de flesta böcker om psykoanalytisk teori, och om man sammanställer den med en mycket senare notering hos Freud[46] blir det mera upplysande:

> .... Men ångestaffekten som var fobins essens, kom inte från bortträngningsprocessen, inte från den libidinösa laddningen av de bortträngda impulserna, utan från själva den bortträngande instansen. Den till djurfobin hörande ångesten var en ohöljd fruktan för kastration. Det var därför en realångest, en fruktan för en fara som var aktuellt hotande eller bedömdes som så. Det var ångest som framkallade bortträngning och inte, som jag tidigare trodde, bortträngningen som framkallade ångest.
>
> Fastän det inte är roligt att påminnas härom tjänar det ingenting till att förneka det faktum, att jag vid många tillfällen har påstått att vid bortträngning undergår driftsrepresentationen förvanskning, förskjutning och så vidare, medan libidon som hör till driftsimpulsen omvandlas till ångest. En undersökning av fobierna, som borde vara bäst lämpade att tillhandahålla bevis, stöder inte mitt påstående; undersökningen tycks snarare direkt motsäga det. Den upplevda ångesten i djurfobier är jagets kastrationsångest; medan ångesten som upplevs i agorafobi (ett ämne som har studerats mindre ingående) tycks vara jagets fruktan för sexuell frestelse - en fruktan som, när allt kommer omkring, i grunden måste ha förbindelse med kastrationsångesten. Så långt man nu kan se bygger majoriteten av fobierna på en ångest av detta slag, upplevt av ett jag inför libidons krav. Det är alltid jagets ångest som är det primära och denna ångest framkallar bortträngning. Ångest uppstår aldrig ur bortträngd libido. Om jag tidigare hade nöjt mig med att säga att det efter en bortträngning visade sig en viss mängd ångest istället för den manifestation av libido som var att vänta, skulle jag inte behöva ta tillbaka någonting idag. Beskrivningen skulle vara korrekt; och det finns utan tvivel ett samband av det påstådda slaget mellan styrkan av den impuls som måste trängas bort och intensiteten av den resulterande ångesten. Men jag måste medge att jag ansåg att jag gav något mer än en beskrivning. Jag trodde jag hade satt fingret på en metapsykologisk process som direkt omvandlade libido till ångest. Jag kan nu inte längre upprätthålla denna syn. Och det förhöll sig faktiskt så att jag då inte kunde förklara hur en sådan omvandling gick till. .....

---

44 Se bilaga I.

45 Moustapha Safuan, Jacques Lacan ett la question de la formation des analystes, s. 39, Seuil, Paris 1983.

46 S. Freud, Hämning, symptom och ångest' (1926) 4. kapitlet, Om psykopatologi, s. 262 - 264, vol 10, SE.

Vid mötet med en viss signifiant - kastrationssignifianten - reagerar jaget med ångest, och tränger bort denna signifiant, men får i stället genast symptom, som är det bortträngdas återkomst. Bortträngning och det bortträngdas återkomst är ett och samma fenomen, nämligen det neurotiska symptomet. Det som metaforiskt döljer sig i symptomet är den speciella subjektiva sanning som psykoterapin ska sträva mot att ge klienten kontakt med igen - i neurospsykoterapi.

Men nu gäller det ju inte neurosen i första hand, utan den icke-neurotiskt strukturerade människan. Freuds ändring 1926, det att han sätter kastrationskomplexet i centrum, gör att man kan formulera själva 'felet' hos icke-neurotiskt strukturerade på ett nytt sätt. Kastrationen har inte accepterats och Fadersnamnet har förkastats eller bestridits. Den psykoterapeutiska uppgiften består då i att få Fadersnamnet att fungera. Man slipper hantera libidoutvecklingen, det som har givit så klent resultat.

För att förtydliga detta får man återgå till slutet på föregående kapitel och närmare undersöka den första metaforen. Det är den man ska få fram och sedan placera rätt. Den första metaforen heter S_2, den tränger bort S_1 som är en icke-verbal signifiant, vilket vill säga en symbol, men den är alltså i logisk mening först, men det finns det ingen som vet om, eftersom subjektet börjar med S_2.

Den signifiant som väcker ångest (begärets effekt i jaget) och inducerar ett symptom är S_2, den kallas också begärets signifiant eftersom den leder till kastrationen och begärets uppkomst. Upprepningstvånget ser till att neurotikern möter den jämt, utan att för den sakens skull komma vidare i texten.

För att illustrera problemet kan man använda ett exempel. Som alla exempel visar det hur det fungerar, medan exemplets innehåll är något man kan bortse ifrån.

Det som ska förklaras är att det förekommer en signifiant i början, som instiftar den metaforiska dimensionen genom att introducera en negation - en bortträngning, ett förbud. Härav uttryckets uppkomst (Non(m) du Père = Faderns nej/namn).

Denna instiftande signifiant leder till att de nästa blir meningsfulla i sitt sammanhang. Exemplet är:

En svala gör ingen sommar.

Men då läggs hela ansvaret över på svala nummer två, och de följande.

- Om det kommer fler svalor, då är det sommar - (implikation)

$$\frac{1.\text{SVALA}}{\text{INGEN SOMMAR}} \rightarrow 1.\text{SVALA}\left(\frac{\text{SVALOR}}{\text{s''}}\right)$$

Den första svalan har ingen innebörd, den saknar signifié, det är det som ligger i uttrycket 'ingen sommar'. Rättare vore 'Ingen !', och det är den negation som ligger i talet 0 (inte 1, inte 2, ...). Den första svalan är betydande, men vi vet inte vad den förebådar. Den anmäler något nytt, och i avvaktan på att fatta vad, får man symptom. SVALOR på högra sidan blir på grund av den första svalan betydelsefulla, de kommer att substituera modersbegäret med sommar, med allt vad det innebär s'' -> a.

Men det att något går förlorat i och med den första signifianten, som säger 'inte', det är kastrationen. Den tar bort någonting, som fortsättningen sedan försöker ge uttryck för, utan att någonsin tillfullo lyckas. Det blir endast substitutioner som får oss att undra: Vad är sommar egentligen? Under signifiantsubstitutionens gång blir alltså signifianten för modersbegäret, S_1, föremål för en bortträngning (urbortträngningen) och blir omedveten. Som Lacan[47] upprepar, 'det är i den mån fadern ersätter modern som signifiant, som metaforens normala resultat uppkommer, ett resultat som uttrycks i formeln':

$$\frac{\text{Fadernavnet}}{\text{Modersbegäret}} \times \frac{\text{Modersbegäret}}{\text{Subjektets signifié}} \rightarrow \text{Fadernavnet}\left(\frac{\text{A}}{\text{fallos}}\right)$$

47 J. Lacan: D'une question préliminaire à tout traitement possible de la psychose, s. 557, Écrits, Seuil, Paris 1966.

I denna metaforformel återfinns den generella algoritmen:

Formel I

$$\frac{S_2}{S_1} \cdot \frac{S_1}{s_1} \rightarrow S_2\left(\frac{U}{s_1}\right)$$

I formelns andra term (högra sidan) påminner symbolen 'O' (omedvetet) om att S_1 har trängts bort till förmån för S_2 som därefter är en signifiant som associeras med signifiéet (s1) för moderns begär, alltså fallos. I den föregående formeln återfinner man märket efter denna bortträngning i förekomsten av symbolen 'A' (den Andre) vilket visar oss att 'förefintligheten av signifianten (S_2) hos den Andre är en närvaro som i regel är stängd för subjektet, eftersom det i vanliga fall är i form av bortträngd (Verdrängt) som den fortbestår, för att den därifrån ska insistera på att bli representerad i signifié genom sitt upprepningstvång (Wiederholungszwang).'[48]

Upprepningstvånget leder faktiskt till denna konklusion: genom att 'nämna fadern' fortsätter barnet i realiteten med att ständigt nämna sitt begärs fundamentala objekt, det som inte finns 'längre'. Men det benämner det nu metaforiskt eftersom objektet har blivit omedvetet för barnet. Språksymbolen har alltså som uppdrag att uttrycka fortbeståndet av begärets fundamentala objekt i ett betecknande som utövas mot subjektets vetskap. Man kan lika gärna, som Lacan, säga att språket gör det möjligt 'att föreviga dess uttryck' genom att socialisera det i den intersubjektiva kommunikationens symboliska register. Lika tydligt belyses det inre spelet i oidipuskomplexet, där fadersmetaforen kommer att vittna om kastrationen, som intervenerar på det enda sätt varpå den blir begriplig: som symbolisk kastration. Fallos framstår då faktiskt vid slutet av oidipuskomplexet som den symboliska förlusten av ett imaginärt objekt.

Om vi nu tänker oss en situation då Fadersnamnet fattas. Alltså inte pappan, utan signifianten. Den första svalan. Då förkastas kastrationen, och världen blir inte meningsfull på det sätt vi använder denna term. Man får ett 'ahedoniskt' tillstånd där världen inte lockar med sina möjligheter och inte väcker några frågor.

Dessutom försvinner en signifiant inte av att den avvisas. Utan i stället för att uppträda som signifiant, kommer den att dyka upp som någonting imaginärt verkligt. Den dras dit av de andra signifianterna, som ju hänvisar till den. Men den är svår att känna igen, eftersom den nu inte hör till sammanhanget. Det är det som är hallucinosen. Någonting viktigt, som man inte vet vad är, kommer mitt i ett annat sammanhang som en blixt på en natthimmel.

Följande exempel är hämtat från Freud [49]

En känd advokat rådfrågade Freud beträffande ett fall som hade givit honom bryderi. Advokaten hade fått besök av en ung kvinna som ville få skydd mot förföljelserna från en man som hade dragit in henne i en kärleksaffär. Hon påstod att mannen hade missbrukat hennes förtroende genom att få dolda vittnen att fotografera dem under kärleksakten, och genom att offentliggöra dessa bilder låg det i hans makt att dra skam över henne och tvinga henne att sluta sin anställning. Hennes juridiska rådgivare var tillräckligt erfaren för att känna igen anklagelsens sjukliga karaktär; men som han sade, det som tycks vara otroligt inträffar emellertid rätt ofta, varför han skulle uppskatta att få en psykiaters åsikt i denna fråga. Han lovade att återkomma, i sällskap med målsägaren.

.....

I många år hade hon varit med i ledningen av ett stort affärsföretag, där hon hade en ansvarsfull ställning. Hennes arbete hade givit henne tillfredsställelse och hade uppskattats av hennes överordnade. Hon hade aldrig strävat efter ett kärleksförhållande med någon man, utan hade levt lugnt tillsammans med sin gamla moder, vars enda stöd hon var. Hon hade varken bröder eller systrar; hennes fader var död sedan många år. Nyligen hade en anställd på hennes arbetsplats, en mycket kultiverad och attraktiv man, börjat visa henne intresse och hon hade i sin tur känt sig attraherad av honom. Av yttre anledningar kunde giftermål inte komma på tal, men mannen ville inte höra talas om att ge upp deras relation av den anledningen. Han poängterade det meningslösa i att av sociala skäl offra allt vad de bägge längtade efter och hade en odiskutabel rätt att komma i åtnjutande av, något som skulle kunna berika deras liv såsom ingenting annat. Eftersom han lovade att inte utsätta henne för någon risk, gick hon med på att besöka honom i hans ungkarlslya dagtid. Där kysstes de och omfamnade varandra, liggande sida vid sida, och han började beundra hennes kroppsliga företräden, som nu var delvis exponerade. Mitt i denna idylliska scen skrämdes hon plötsligt av ett ljud, en sorts knackning eller ett klick. Det hördes i riktning mot skrivbordet som stod framför fönstret; i utrymmet mellan

48 Ibid.

49 S. Freud: Ett fall av paranoia som går emot den psykoanalytiska teorin om åkomman. (1915) S. E. Vol. XIV, s. 261-72.

skrivbordet och fönstret fanns en tjock gardin. Hon frågade genast sin vän vad ljudet betydde, och enligt henne sa han då att det troligen kom från en liten klocka på skrivbordet.

.....

Då hon lämnade huset mötte hon i trappan två män som viskade någonting till varandra när de såg henne. En av främlingarna bar på något som var inslaget och som såg ut som en liten låda. Hon var mycket upprörd över detta sammanträffande, och på vägen hem hade hon genast satt ihop följande förklaring: lådan kunde otvunget vara en kamera, och mannen en fotograf som hade varit gömd bakom gardinen medan hon befann sig i rummet; det klick hon hade hört var ljudet från slutaren; fotografiet hade tagits just när hon befann sig i en särskilt komprometterande ställning, som han önskade dokumentera. Från detta ögonblick kunde ingenting mildra hennes misstanke mot sin älskare. Hon förföljde honom med förebråelser och tjatade på honom för att få förklaringar och försäkringar, inte bara när de träffades utan även via brev. Men han försökte förgäves övertyga henne om att hans känslor var uppriktiga och att hennes misstankar helt utan grund. Till sist besökte hon advokaten, berättade för honom om sin upplevelse och överlämnade de brev som den misstänkte hade skrivit till henne beträffande händelsen.

.....

På de följande sidor visar Freud hur den skenbara motsägelsen av den psykoanalytiska hypotesen om sambandet mellan paranoia och ett narcissistiskt objektval uppkommer ur otillräcklig information om fallet. När han nästa gång träffar den unga kvinnan framkommer ytterligare detaljer, som inte bara bekräftar ett sådant objektval, utan också visar på incidentens nära anknytning till primalscenen.

I detta sammanhang ska exemplet blott användas för att illustrera hur Fadersnamnet kan uppträda kliniskt. Det börjar med ett obestämbart ljud som skrämmer den unga kvinnan. Hon lugnas i första taget av mannens förklaring, men hon kan inte släppa tanken på det hon har hört. I nästa scen ser hon hur de två främlingar i trappan viskar till varandra medan de tittar på henne och nu börjar inne-börden gå upp för henne. En stund senare, när hon är på väg hem, fattar hon hela sammanhanget, i efterskott.

Det första ljudet, inser hon, härstammar från fotografering. Någon iakttar vad som pågår och 'förevigar' det, i syfte att straffa henne eller hämnas på henne. Som bekräftelse härpå drabbas hon sedan i trappan av mötet med ett par helt främmande män, som inte bara har varit vittnen till det hela, utan även har fotograferat scenen. Dessa främlingar korkar, med sina viskande stämmer och sina blickar, igen den obesvarade frågans öppning med en allt för omfattande förklaring.

I detta exempel representeras S_2 (den första svalan) av knäppningen, medan männens menande blickar och viskningar är S_3, vetandet i form av den förklaring som hon strax efter hade klart för sig.

Hade Fadersnamnet accepterats, och trängts bort, då hade kvinnan kunnat lugna sig med ett 'det vete sjutton vad det var', i tillförsikt om att det säkert någonstans (på den Andres plats) fanns en förklaring. Om det då alls hade hörts något ljud. Men i detta fall dyker det avvisade Fadersnamnet upp som ett ljud och genererar en paranoid projektion, i stället för att ge händelsen affektionsvärde genom överdeterminering.

25 Fadersnamnets effekt

S_2 fungerar som en sammanhållande länk och dess funktion kan jäm-föras med slutsignalen i en ishockeymatch. Utan slutsignal skulle spelets regler upphävas, eftersom de blev meningslösa. Hur ställningen är i ett visst ögonblick saknar betydelse om återstoden av speltiden är obegränsad. Spelets mening försvinner och därmed även spelarnas ambitioner. Man har ingenting att vinna på att spela. Kan domaren inte blåsa av matchen blir alla övriga blåsningar i visselpipan svårtydda, då spelets sammanhang går förlorat.

Högra sidan av formel I kan då parafraseras på följande sätt:

$$\text{slutsignal} \left(\frac{\text{spelets regler}}{\text{strävan at vinna}} \right)$$

Den symboliske fadern (S_2) som säkerställer kontexten, är den döde fadern, som liksom (den ännu levande) fadern i en norsk folksaga 'till syvende och sist' avgör vad som gäller, genom att vara den yttersta referensen. Den faktiske, den reale, fadern, 'pappan', får under en period lov att åta sig den symboliske faderns auktoritet inför barnen. De upptäcker dock efterhand att även han är underkastad lagen och alltså begärande och ofullständig.

Kastrationskomplexets symboliska effekt ger mening åt de anatomiska könsskillnaderna, de blir 'laddade' med innebörd, överdeterminerade. Mannens skenbara företräde bleknar dock om man betänker att hans innehav av organet ger honom privilegiet att kunna förlora det, och att dess användning är underkastad en lag som gäller bägge könen.

Kastrationskomplexet får också som konsekvens att begäret efter att vara (moderns objekt, fallos) trängs bort till förmån för begäret att ha det begärliga objektet som pappan tycks besitta. Det införs ett medierande avstånd mellan barn och värld, ett avstånd som låter barnet önska sig något, samtidigt som den utpekande funktionen i uttrycket 'något' håller objektet på ett sådant avstånd att det kan ägas. Detta 'något' uppkommer genom en språklig utstansning av det befintliga, som barnet nu inte längre är identiskt med, utan det har blivit till något som barnet har (framför sig, förlorat, en aning om m. m.). Men i och med att subjektets jag på så sätt struktureras i relation till ett objekt, omvandlas begäret till något som kan ta sig uttryck, det vill säga till ett krav som på grund av jagets dialektiska omkastning manifesterar sig som objektets attraktion, dess affektionsvärde. Det är samma typ av resonemang som Hegel för beträffande självmedvetandet i Die phenomenologie des Geistes.

Sambandet mellan negation och dialektisk omkastning kan illustreras på följande sätt:

Formel II. (en förenkling av I.)

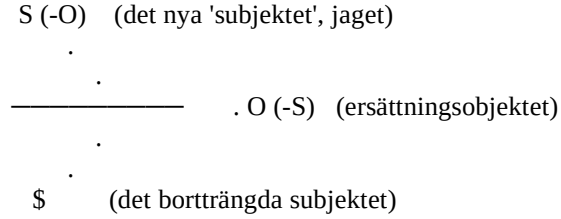

-O läses: 'som inte är objektet'
-S läses: 'som inte är subjektet'

S (-O) är alienerat i förhållande till $, och S (-O) kommer att försöka återvinna sin förlorade totalitet genom att leta efter sin komplettering, sitt supplement, hos objektet O (-S), som dock endast är en representation av $.

Det bortträngda begäret att vara, manifesterar sig härefter endast i det metonyma (supplementära) objektet, som man kan eftersträva eller frukta. Kastrationskomplexets sönderdelande effekt markeras här som ett minustecken. Jaget och dess objekt blir varandras negation. Det ursprungliga 'subjektet' ($) visar sig nu bara som en egenskap hos objektet, som blir löftesrikt på gott och ont, eftersom det innebär något annat och mer än sig självt, det har tematiserats och fått egenskaper. Och objektet (O) är inte enbart en negation av jaget, det är också, genom sin härkomst från det omedvetna subjektet, något som implicerar jaget, det är jagets premiss. Objektet, eller den andre, 'vet' vad jaget önskar sig innan jaget vet det.

Man kan antropomorfera denna tänkta logik på följande sätt: Ett barn tror att det önskar sig glass, det kan då kräva glass och eventuellt inte få det. Då gråter det och manifesterar därigenom begäret, men blir inte förstått. Det kan nu istället önska sig andra objekt, men precis som glass kommer de bara att vara ersättningsobjekt. Den kompromisslösning som hyggligt tillfredsställer barnet blir det att få glass på ett särskilt kärleksfullt sätt. På så vis förlänas glass med det affektionsvärde, som barnet tyckte sig sakna, och som det strävar efter att återfinna. De så kallade övergångsobjekten fungerar på ett liknande sätt, och även de ska stoppas i munnen eller hållas nära kroppen för att verka. Hos den vuxne kommer måltidsritualen att symbolisera matens affektionsvärde, och om man avstår från ritualen, vilket människor ibland gör när de blivit ensamma, blir näringstillförseln otillfredsställande.

Det lagbundna sammanhang som införs i moderns omsorger genom Fadersnamnet ger samtidigt barnets kropp en integrerad funktion, där de olika kroppsdelarna kommer att samverka och ackompanjera varandra som instrument i en orkester. Genom att kroppens fulländning metonymiskt flyttas framför barnet, accelererar utvecklingen av det centrala nervsystemet på grund av arbetskravet från de sensomotoriska färdigheter som barnet lär sig i snabb följd.

Saknas däremot sammanhanget i moderns omsorg förblir barnet dels hänvisat till modern för bekräftelse av sin existens, dels kroppsligt ointegrerat med en ständig risk för aggressiv uppsplittring i organ och funktioner, som man kan se vid psykotiska symptom.

Förkastas Fadersnamnet kommer den metaforiska dimensionen inte till stånd. Det omedvetnas strukturerande funktion mankerar. I den lacanska algebran kommer A att fattas, och bortträngning och överdeterminering ersätts av projektion och konkretisering.

Det som fattas i den symboliska ordningen dyker istället upp i 'världen' som något imaginärt realt, som hallucinos, när 'subjektet' dras in i en funktion som upphovsman eller auktoritet[50]. Initiativet övergår då till världen och 'subjektet' kan bli offer för anslag och förföljelse från vissa personers eller myndigheters sida.

Utgår man från Lacans schema L som finns i bilaga 1 blir resultatet kanske mera överskådligt. A står för ett vetande som är omedvetet, det har effekter, det är talande, men vad det säger kan bara klarläggas som en deduktion utifrån dess effekter. A (med versal) är tankeverksamhetens andre, inte en annan person, som det gärna blir vid paranoia. Kämpar man exempelvis med ett matematiskt problem är man hela tiden förvissad om att det finns en lösning, och att det hela har hakat upp sig är inte matematikens fel, utan det beror på en mänsklig ofullständighet. Matematiken kan då sägas fungerar som tankeverksamhetens Andre, dess garant. A kan uppfattas som 'beräkningen' i dess dubbla innebörd, dels som lösning, dels som 'bättre vetande'. A ger mening åt det som utspelar sig mellan a och a', alltså mellan jaget och dess värld av objekt, inklusive åt subjektets utsagor som utsägs från jaget, och som därför bär på en mening som är okänd för samma jag.

I överföringen tillskrivs psykoterapeuten funktionen som A, terapeuten överdeterminerats av att bli den som garanterar besvärens mening, den som har en nyckel till förståelsen. Samma nyckel som finns i symptomet, eftersom symptomets vikt minskar i samma takt som överföringen blir effektiv, vilket därför kallas överföringsbot. Men om nu denna nyckel är förkastad från A, då är den inte längre i säkert förvar där, utan dyker istället upp i a, ty ett vetande försvinner aldrig spårlöst, det omvandlas bara till något annat.

Från detta lilla a börjar nu allehanda saker göra sig gällande. Signifianterna hänger nämligen ihop, varför alla de andra kommer efter. Hörselhallucinos är ett illustrativt exempel. Psykotikern 'hör' sig kommenteras i omgivningen, och känner sig övertygad om att vara allmänt känd, att alla pratar om honom.

Förkastandet av Fadersnamnet (S_2) leder till att fadersmetaforen misslyckas, den blir ingen metafor. Barnet utestängs då från den symboliska ordningen och det kommer inte att kunna manifestera sin existens i en dialog med andra. En omedelbar effekt av att metaforen misslyckas är att orden förblir beteckningar på tingen. Orden fungerar då närmast som fjärrkontroller varmed man kan styra och behärska föremål i världen enkom genom att benämna dem. När barn har upptäckt denna effekt av orden brukar de triumferande peka ut allt vad de kan benämna i sin omgivning. Metaforen förstör sedan denna omnipotenta entydighet hos orden, och inför en osäkerhet i umgänget med objekten, och barnet blir då också mera trevande och ödmjukt i sitt språkbruk.

Förkastandet av S_2 kan ske om modern inte ger fadersauktoriteten någon plats i sitt tal till barnet. Om modern inte tillskriver faderskapet någon vikt. S_2 kan också bli ineffektiv om pappan inte förmår föra en dialog med barnet, utan alltid ska ha rätt.

Det är den lyckade fadersmetaforen som instiftar den psykiska apparaten genom att särskilja jaget och (det omedvetna) subjektet. Dessutom knyter metaforen ihop det imaginära och det reala medelst överdeterminingen (affektionsvärdet) som är en effekt av det omedvetna.

DET OMEDVETNA

$$S_1 \mid \frac{S_2}{S_1} \cdots \frac{S_3}{S_3} \cdots$$

urbortträngning (fritt efter Joël Dor)

S_1 är det ursprungliga modersbegäret, en (faktiskt flera) icke-verbal signifiant. S_2 är en verbal signifiant, men utan eget signifié (s2 fattas). S_2 är det som förklaras i en grundläggande myt medelst de följande signifianternas signifié (s3...).

Genom fadersmetaforen kommer en språksymbol (S_2) att metaforiskt beteckna begärets ursprungliga objekt (affektionsvärdet, det falliska objektet), detta objekt kommer sedan att finnas med som en referens i alla följande metaforer såsom den genomgående metonyma subjektiva, omedvetna, meningen. Det leder till att 'barnet inte vet vad det säger med sitt yttrande, och språket kommer att framstå som en subjektiv aktivitet där man säger helt andra saker än vad man tror man säger i det man säger[51].'

Det ursprungliga objektet blir således till genom förlusten. Objektet börjar så att säga sin existens med att fattas, och begäret instiftas som det omedvetna subjektets villkor.

50 Se till exempel S. Freuds genomgång av Schreberfallet och fallet med den paranoida kvinnan, relaterat ovan.

51 Joël Dor: Introduction à la lecture de Lacan, s. 132, Denoël, 1985.

26 MÖTE OCH DIALOG

När människor möts uppstår ingen ljuv musik, istället ignorerar de aktivt varandra, eller försöker konkurrera ut varandra. I hissar, vid busshållplatser och i trafiken gäller primärt en sådan avvisande, på-plats-sättande inställning till medmänniskan. Kampanjer för vänlighet i trafiken och i umgänget har ringa genomslagskraft. Det gäller att komma först, annars kommer någon annan före och man berövas sitt företräde, kanske annat också.

Detta förhållningssätt är ett tydligt symptom på att narcissismen gör avunden till en grundläggande social känsla. Något som i första taget har en negativ klang, men avunden är ju faktiskt uttryck för en inlevelse, där man förutsätter att den andra har samma intentioner som man själv har, och då finns alltid risken att man är för sent ute. Moustapha Safouan använder ett träffande uttryck för mötet mellan två främlingar - ils s'entre-tuents - [52].

27 Dialogen

Situationen ändras däremot om någon vill ta till orda. I det ögonblick man bestämmer sig för att vända sig till en annan människa, träder en ny struktur i kraft, en struktur som är dialektisk på ett sätt som är specifikt för språket. Det är en dialektik som också återspeglar de tre logiska momenten i den klassiska Hegelska dialektiken, som just är en begreppets dialektik, vilket vill säga en dialektik för tänkandet som sådant. I föregående kapitel beskrevs grunden för denna dialektik. En sådan observation ger stöd åt tesen att människans språkliga strukturering är fundamental. Fortsättningen ska försöka visa hur dialogens struktur återspeglar jagets aktuella struktur. Något som faktiskt bör vara av centralt intresse för psykoterapins diagnostik.

Drivkraften för dialogen är 'sanning', en subjektiv sådan, som man kan sträva mot, och som man förföljer i dialogen. Kastrations-komplexets effekt i subjektet var att väcka frågan om subjektets existens, en fråga som samtidigt inte längre kan få ett uttömmande svar. Existensen blir på så sätt en 'evig' fråga av samma slag som frågan om livets mening. Men det finns ändå svar som är hyggligt tillfredsställande för var och en, och det är dem vi jagar. En subjektiv sanning är en som gäller för människan, vare sig den är erkänd eller ej. Objektiva sanningar uppfattas snarare som kuriositeter, när de inte samtidigt har ett subjektivt värde.

Subjektiv sanning krävs för aktivt handlande, och så länge man inte har kommit fram till en viss grad av gällande sanning blir man kvar där man är, villrådig och obeslutsam, eller fången i en upprepning.

Sanning är en effekt av språket, den är instiftad genom språket, och det är där sanningen kan erkännas, fast endast i viss mån. I såkallat kroppsspråk kan ingen sanning avgöras. Även i ett övertydligt kroppsspråk som charader, ska lösningen, sanningsaspekten, fastställas i det vanliga språket. Först därefter kan man gå vidare till nästa charad.

Om man åker hiss med en obekant och vill bryta dödläget och öppna ett samtal, måste man välja sina ord. Man måste faktiskt säga något man tror den andra vill höra, och inte det man egentligen ville säga. Dessutom måste man välja sina ord ur det gemensamma språket, och ämnet ur en gemensam kontext. Och även när man iakttar alla dessa förhållningsregler, är det den andra som avgör värdet av yttrandet, avgör dess sanning. Mest tydligt blir detta om man jämför med situationen då man vill berätta en vits. En vits innehåller ett sanningsvärde, och vitsen kräver att bli berättad, då det är den andres reaktion som ytterst avgör om det faktiskt är en vits. Den berättade vitsens egentliga värde bestäms av åhörarens reaktion, och det var i syfte att njuta av att få detta värde bekräftat som berättaren drog vitsen.

På så sätt finns det ett underläge för den som ska öppna munnen och en klar maktposition för den lyssnande parten. Att öppna ett samtal får stora likheter med att hitta det rätta lösenordet. När en riddare under medeltiden kom till en främmande borg, stack en vakt ut huvudet och frågade efter lösenordet. Svarade riddaren rätt kom han in, annars fick han kokande tjära över sig. Eftersom vi är vana vid samtalssituationens villkor märker vi sällan hur komplicerat spelet är. Vi brukar kunna öppna med: Vilket väder! Då har vi hämtat yttrandet från en auktoritet - meteorologen -, vi har försäkrat oss om att kontexten är gemensam - det är samma väder för bägge - och det brukar 'tas' av den andra parten, varefter isen är bruten och stämningen lättare.

---

52 Moustapha Safouan: Jacques Lacan et la question de la formation des analystes, s. 51, Seuil 1983.

. . . Anta två subjekt. Antingen tar de död på varandra (ils s'entre-tuents, som i tal liknar s'entretients - underhåller sig med varandra), och för detta behövs inga ord; eller också är en överenskommelse mellan dem möjlig, något som inte går för sig utan ett ord där deras handling yttras och avgörs liksom regeln för denna handling. Men när det gäller att frambringa detta ord, som är den verkliga tredje termen, så är det uppenbart att vare sig den ena eller den andra disponerar annat än den egna rösten; liksom det är uppenbart att denna röst inte räcker till för att ge någon den auktoritet som behövs för att få en allmän enighet till stånd. Det är därför att den som utsäger detta ord, även om han bara yttrar en "universell" lag, det vill säga en som han också själv är underkastad (som till exempel: du ska hedra din fader och din moder), endast kan få det fastställt som föremål för en överenskommelse på det villkoret att det presenteras, och jag vill betona presenteras i brist på erkännande, som ett ord som har erhållits från annat håll...

Vid samtal är det andra aspekter av människans struktur som är aktiva än de som kan uppfattas med sinnena. Det är subjektets villkor som blir gällande, medan jaget spelar en underordnad roll.

Vem talar man med?

> Man talar inte med den person man möter. Inte heller med det ansiktsuttryck som man gärna granskar när man pratar med någon. Man talar med den reale och närvarande Andre, som är den symboliska ordningens lokala representant. Att denna kallas den reale Andre, beror på att samtal är på riktigt, och på att man inte kan förutse effekten av det man säger. Vad man än säger, så riskerar man något, eventuellt en vedergällning. I motsats härtill kan man skriva vad som helst utan att riskera att jaga upp andra invändningar än det egna tvivlet.

Man talar till en åhörare.

> Att någon ägnar sin fulla uppmärksamhet, och inte bara sin hörsel, åt det man säger, är en lockelse, och nästan ett villkor för att man ska kunna prata en längre tid. Att tala till någon som är upptagen av annat, är ansträngande. Egentligen är det inte särskilt ofta vi möter någon som lyssnar intresserat på det vi säger. Någon som med Shakespeares ord 'lånar oss sitt öra', alltså sin hörsamhet. Ännu ovanligare är det att någon vill att vi ska komma tillbaka om några dagar och berätta mer. I vanliga fall skulle man börja misstänka att vederbörande var intresserad av ens person. Det är just ett av skälen till att man bör betala för sin psykoterapi.

Man talar till ett vetande, som prövar det man säger.

> Det ligger också en granskning i lyssnandet. Det är vad vi kan känna av när vi ska tala till ett auditorium fullt av kännare, om ett ämne vi inte helt behärskar. Närhelst någon ber oss hålla tal tvekar vi inför den prövning det innebär. Denna granskningsaspekt gör samtalet till ett experiment med sanningen.

Man identifierar sig med den man talar med.

> Såväl lockelsen som prövningen är något man utgår ifrån, bägge uppträder även när åhöraren är obekant. Det är något man tillskriver den närvarande Andre, men som hör till A. Så om den Andre inte bidrar med något eget till samtalet, då fortgår det utifrån den talandes omedvetna premisser och antaganden beträffande åhöraren. Man identifierar sig med det vetande man talar med, och talarens omedvetna kommer på så sätt via överföringen att styra talarens yttranden.

Den struktur som träder i kraft vid samtal är egentligen den samma som i schema L på s. 65, där man ser att det är det omedvetna (A) som organiserar samtalet, och det innebär ytterligare två saker:

1. De personliga pronomina 'du' och 'jag' implicerar varandra och gör samtalsämnet till tredje person. Den talande och den lyssnande är bägge indragna i samtalets kontext.

2. Samtalet fortgår som ett tidsförlopp, som inte når sitt slut förrän man har satt punkt.

När någon beslutar sig för att gå i psykoterapi, så grundar sig detta beslut på uppfattningen att psykoterapeuten vet något som är viktigt för subjektet. Något som kanske skulle kunna bidra till att man kom underfund med sig själv och kunde börja handla - komma vidare. Redan innan första mötet tillskrivs alltså psykoterapeuten ett vetande, en sanning, som klienten inte själv disponerar. Psykoterapeuten tillskrivs därför makt och idealiseras. Så fungerar den initiala överföringen och det är den som blir drivkraften i psykoterapin, och det är även den som under loppet av terapin ska åtgärdas. Det är ju (för oss) självklart att psykoterapeuten inte vet något om klienten, och inte har någon lösning, utan bara en metod. Genom sin professionalitet kan psykoterapeuten med klientens hjälp få fram vad det är för kunskap, som klienten tror sig sakna. Överföringen kan bli till ord.

Om klienten tror att psykoterapeuten vet, då finns alltså vetandet någonstans - och det är klientens vetande -, men det är bortträngt och outsägligt, det är låst i symptomet överföring, i den makt, som klienten överför till sin psykoterapeut. Istället för att använda denna makt ska psykoterapeuten göra det möjligt för klienten att säga ett sant ord i sin psykoterapi, och efterhand komma loss ur den maktlöshet som överföringen försätter klienten i.

28 Dialektiken

De tre logiska moment som ingår i Hegels dialektik kan mycket kort beskrivas på följande sätt:

1. moment: En omedelbar relation till objektet, som är begärligt eftersom det är en negation av subjektet och därför antas kunna tillfredsställa subjektet genom att upphäva negationen.
2. moment: Subjektet upptäcker att objektet inte håller måttet, det kompletterar bara delvis, negationen är kvar. Objektet var i stor utsträckning subjektets egen konstruktion.
3. moment: Dialektisk identitet mellan subjekt och objekt, det första subjektet blir nu till objekt, och den som först var objekt visar sig även vara subjekt. Negationen blir ett existensvillkor och inget "fel".

I Freuds version av dialektiken härledas begäret (omedveten önskan, negation) ur följande resonemang: Hos barnet visar en drift sig som olust, som ett spänningstillstånd. Det objekt som först erbjuds barnet som tillfredsställelse, har barnet ingen psykisk representa tion utav och det har därför inte kunnat leta efter detta objekt, utan det är modern som tillhandahåller det. Objektet ger en omedelbar tillfredsställelse som sammanhänger med reduk-tionen av det spänningstillstånd som driften genererade (1.momentet). Denna tillfredsställelse lämnar ett minnesspår i den psykiska apparaten genom att tillfredsställelsen kopplas direkt till en bild av objektet. Minnesspåret utgör nu, för barnet, en representation av driften. När driftspänningen återkommer, laddas minnesspåret tillsammans med bilden av objektet, och driften är inte längre ren, utan kopplad till en minnesrepresentation av den tidigare tillfredsställelsen. Den nya tillfredsställelsen sammanblandas därför av barnet med minnesspåret av den tidigare tillfredsställelsen. Förväxlingen sker alltså mellan ett realt objekt och ett representerat objekt, ty en stark investering i en minnesbild framkallar samma realitetsintryck som en verklig per-ception. Barnet får således i första hand en tendens att tillfredsställa sig på ett hallucinatoriskt sätt, det är först efter en följd av upplevelser av tillfredsställelse, som minnesspåret kan skiljas från den reala tillfredsställelsen genom erfarenheten av att dessa tillfredsställelser inte är identiska. Samtidigt kommer barnet att utnyttja minnesspåret till att styra sina efterforskningar efter tillfredsställelsens reala objekt i så måtto som detta objekt förväntas överensstämma med minnesspårets objekt. Minnesbilden upprättas som modell för det som ska sökas i realiteten för att tillfredsställa driften. Minnesbilden förknippad med minnesspåret fungerar nu som en anticiperad representation av tillfredsställelsen i förbindelse med driftprocessens dynamik. När driften nu har representerats utlöses en psykisk strävan efter att återupprätta situationen för den första tillfredsställelsen (2. momentet). Det är denna strävan som kallas begär, och återuppträdandet av perceptionsidentitet blir begärets mål. Modellen hänför sig dock till en hallucination av den första tillfredsställelsen och inte till ett realt objekt, men begäret gör det möjligt för subjektet att efterforska och kräva ett objekt som skulle kunna lämpa sig för en sådan tillfredsställelse, fast ett sådant objekt egentligen inte finns. Någon tillfredsställelse för begäret finns inte i realiteten, ty dess objekt finns inte där (inledning till 3. moment). Så långt Freud.

En förutsättning för att allt ska fungera i ett vardagligt samtal är dock att de personliga pronomina implicerar varandra . 'Du' och 'jag' ska dels lokalisera dialogens deltagare som varandras motpoler, dels ska de förutsätta varandra, således att när den ena talar och påtvingar den andra en passiv lyssnande roll, en roll som den talande dessutom redan har givit ett manuskript, då ska den som lyssnar kunna uthärda detta i förvissning om att snart kommer rollerna att kastas om, och de personliga pronomina att byta plats. Den lyssnande kommer då att bli den aktiva och den som hittills har talat objektiveras på ett sätt som definieras av den nu talande, och de kan fortsätta jakten efter en "bättre" sanning i det gemensamma ämnet.

Den som lyssnar tillskrivs makt, men får också sin identitet ändrad av den som talar. Den lyssnande blir den talandes objekt, och har sin bestämning i den talandes värld. Om den lyssnande är osäker i sin jagidentitet kan en sådan objektivering bli hotfull. De som har försökt sätta sig ned och tala med en schizofren patient, vet om att detta kan utlösa kraftiga reaktioner från den schizofrenas sida. Ju mer övertygande och inträngande man är, ju farligare blir situationen för patienten, som av den talande fastlåses i en alienerande objektivering, vilket är det samma som att berövas sin existens. Till slut flyr patienten eller slår sig loss.

Implikation innebär att varje 'jag' är ett potentiellt 'du' och ett 'du' är ett potentiellt 'jag', och att denna potentiella möjlighet förverkligas om en stund. När det förhåller sig så, tål man att objektiveras, ens tid kommer snart. Dröjer det för länge flyr man i tankarna och slutar lyssna. Man återgår till sitt.

Den som saknar implikationen mellan de personliga pronomina, förmår inte delta i ett vanligt samtal, utan svarar snabbt för att slippa ifrån[53]. Han blir inte undrande och eftertänksam och kan inte bidra till samtalet med infall. Även i andra sammanhang flyr en sådan person passiva, objektiverande situationer. I kön till snabbköpskassan kommer paniken och han går därifrån. I den fulla bussen grips han av ett stigande obehag.

53 Edenius, Lundberg, Lundqvist & Wennerkull, Att tala eller talas, Psykoterapiutbildningen, Umeå universitet, 1986.

29 Dialogen och jaget

Den som tar initiativet till ett samtal drar in samtalspartnern i sin egen struktur och gör åhöraren till ett objekt. Effekten av en sådan objektivering beror på hur åhörarens jag är strukturerat. På sidan 5 fanns följande schema över jagets strukturella möjligheter:

Figur 1

	1	2
spioneri	se eller bli sedd	förstå och då bli förstådd
avlyssning	lyssna eller bli hörd	hörsamma och då hörsammas

Till höger om (2) föreligger implikation mellan de personliga pronomina, och en dialektisk identitet är möjlig, medan det mellan (1) och (2) fattas implikation, medan en polarisering finns. Till vänster om (1) är även polariseringen svag, så 'du' och 'jag' går ibland inte ens att lokalisera (deixisbrist[54]). Det senare visar sig kliniskt som transitivism, där den ena utför den andras uppdrag eller agerar ut den andras affekt.

Implikation är det som utav skilda element gör en struktur, till exempel gör en dialogisk struktur av de personliga pronomina. Fattas implikation löses strukturen (och satslogiken) upp i polära element som i lingvistiken kallas fonem[55]. Jaget och dess objekt fördelas då som polariteter och multiplikat som i vissa actionfilmer, där de agerande är uppdelade i goda och onda som inte kan förhandla, och där särskilt motståndarna har en tendens att bli oräkneliga.

Försvagas även polariseringen hotas jaget av ett sönderfall i skilda funktioner. Kroppsbilden fungerar då inte längre som en sammanhållen helhet, utan syn och hörsel tenderar att lokaliseras till objekten, varifrån de utövar sina funktioner på resten av kroppen.

En förutsättning för att en dialog ska komma till stånd är att det finns en oidipal struktur hos subjektet. En sådan struktur instiftas när kastrationen har blivit gällande, om Fadersnamnet inte har avvisats. Vid psykotisk struktur har kastrationen förkastats och en dialogisk relation till andra är utesluten.

Det finns en påfallande skillnad på hur patienterna på en invärtesmedicinsk avdelning och patienterna på en psykiatrisk långvårdsavdelning förhåller sig till varandra. Patienterna på den senare talar knappast med varandra fastän de kanske har vistats där i åratal, medan patienterna på en somatisk avdelning med stort utbyte samtalar. Vid så kallat borderlinetillstånd (perversionerna) talar personen ifråga visserligen, men talet vänder sig inte till den närvarande Andre. Det som borderlinepersonen säger ska inte testas och bekräftas av åhöraren, som alltså inte tillskrivs någon makt i sammanhanget. Man kan upptäcka sin obetydlighet genom att man, som åhörare, efter ett sådant samtal känner sig överkörd och kanske kränkt. I det fallet saknas den talandes hörsamhet mot den symboliska ordningens lokala representant, en hörsamhet som annars är ett villkor för en dialog. Borderlinepersonen accepterar inte kastrationen, utan bestrider den. Det innebär en överträdelse av något annars allmänt accepterat och det förbryllar och provocerar.

30 Typer av samtal

Det vanliga samtalet är alltså mera komplicerat än man spontant föreställer sig. Det är dock viktigt att känna till hur samtal är strukturerade och vad som driver dem, om man ska kunna anpassa sig till klientens struktur.

Det finns fyra möjliga strukturella varianter av samtal, nämligen:

54 Deixis är en term som täcker alla utpekande funktioner i språket. Deixis lokaliserar de talande i förhållande till varandra och till ämnet. Julie Kristeva talar även om en anaforisk deixis, som är effektiv inom språket. Man kan se anaforisk deixis som en utveckling av implikationsbegreppet.

Exempel på bärare av deixisfunktion är lokativa adverb, personliga pronomina och olika modus av verb. Se vidare Edenius, Lundberg, Lundqvist & Wennerkull, Att tala eller talas, Psykoterapiutbildningen, Umeå universitet, 1986.

1. Ett neurotiskt strukturerat subjekt talar med ett annat likadant strukturerat subjekt.

   Subjektet som öppnar samtalet vänder sig till den reale Andre, varifrån subjektet erhållit sitt omedvetna budskap i löftets omvända form (a vänder sig till a').

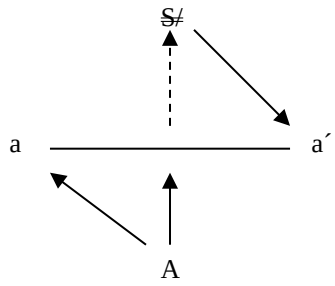

a hämtar sitt yttrande från den symboliska ordningen i syfte att från den andre (a) utverka det denne inte har, nämligen sanningsaspekten från S/.

Det egna omedvetna budskapets omvända form (a' blir löftesrikt av förbindelsen med S/).

   a' tilskrives således i samtalen både attraktion og magt, en magt, som består, indtil a' åbner munden og afslører sin ufuldkommenhed gennem sit forsøg på at give noget andet i stedet for en bekræftelse af a-'s ubevidste budskab, som a' jo ikke er i besiddelse af. Samtalen indebærer derfor en skuffelse, den lader noget tilbage at ønske. Det er også derfor, det kan være vanskeligt at afslutte en samtale. I psykoterapi stræber man efter at regne dette ubevidste ønske ud via overføringen, som er dens iscenesættelse.

2. En icke-neurotisk person talar med en annan icke-neurotiskt strukturerad.

   Under denna punkt finns inte så mycket att säga. Här fattas incitamentet att tala. Den andre har ingen metaforisk dimension (den reale Andre), och utgör därför ingen lockelse.

   a ——————— a'

   Förhållandet illustreras av situationen mellan patienter på psykiatriska långvårdsavdelningar.

3. En icke-neurotiskt strukturerad person talar med en neurotiskt strukturerad.

   Det är en situation som kanske inte är så vanlig, men den är noga undersökt. Problemet är nämligen känt inom psykoterapiutbildning, och den uppkommer när en icke-neurotiskt strukturerad försöker utbilda sig till psykoterapeut. Det hela kommer till sin spets när terapeuten ska arbeta med sina anteckningar, terapeutens strukturella brister visar sig som oförmåga att växla mellan att vara deltagare och författarjag[56]. Den icke-neurotiskt strukturerade terapeuten kan inte abstrahera sig från det han har varit med om och åstadkomma en berättelse. Då kan han inte heller räkna ut överföringen och effektivt tolka denna.

Och nu till den situation som är central här.

4. En neurotiskt strukturerad som talar med en icke neurotiskt strukturerad.

   I detta fall har den neurotiskt strukturerade terapeuten ett flertal faktorer att ta hänsyn till:

   a. Klienten har ingen önskan om att få tala med terapeuten, eftersom dennes åsikt inte är åtråvärd. Terapeuten är inte överdeterminerad av Fadersnamnet för klienten.

   b. Terapeutens förmåga till initiativ och överblick dränerar klienten på narcissism.

   c. Terapeutens projektiva identifikation förser klienten med allehanda inre affekter och impulser genom att terapeutens subjektiva sanningsaspekt lokaliseras dit.

55 Jakobson & Halle: Fundamentals of language, Mouton & Co. 1956.

56 P. Villemoes, Psykoterapins handledningsmoment, Psykoterapienheten i Härnösand, s. 34 ff, 1990.

Dessa tre grundläggande följder av samtalsdeltagarnas olika struktureringsgrad tenderar att vrida situationen fel från början. Om terapeuten börjar kontakten på det traditionella sättet, alltså som om det rörde sig om ett samtal mellan två neurotiskt strukturerade, leder den uteblivna responsen till att terapeuten ökar sina ansträngningar för att få del av klientens åsikter. Resultatet blir förlamande snarare än underlättande för klienten. Att bli låst inom terapeutens struktur och samtidigt få oklara förväntningar på sig utgör ett hot mot klientens existens.

31 Diagnostik i psykoterapi och psykiatri

Den diagnostik som förekommer inom psykoterapin handlar främst om att fastställa jagets struktureringsgrad. Vid neurotisk eller oidipal strukturering (till höger om (2)i schemat s. 5) förekommer överföring och därmed motivation för psykoterapi - om det alls är aktuellt, medan strukturen till vänster om (2), och naturligtvis även till vänster om (1), knappast är förenlig med en egen motivation för psykoterapi. Psykoterapins teknik är också den helt beroende av jagets struktureringsgrad. Att använda analytisk insiktsteknik när det inte föreligger en oidipal struktur är ineffektivt, och att använda en jagstödjande teknik när en oidipal struktur finns, leder inte ut ur neurosen.

Det går att få fram en viss överensstämmelse mellan psykiatrins och psykoterapins diagnostik, fastän de två disciplinerna har olika syften med att diagnosticera. Vanggaard[57] har i många år bemödat sig om att få en dialog till stånd mellan psykiatrin och psykoterapin beträffande diagnostiken. Vanggaard har framhållit vikten av mötets fenomenologi för bedömningen av personlighetens struktureringsgrad. I detta syfte har Vanggaard fokuserat på den sekundära sjukdomsvinsten såsom begreppet utvecklades av Freud i 'Dora-fallet'[58]. Denna sekundära sjukdomsvinst är uttryck för det neurotiska symptomets signifiantkaraktär, som det har beskrivits i kapitel V, och man skulle kunna kombinera Vanggaards användning av det freudianska begreppet sekundärvinststrävanden med Blanck & Blanck's deskriptiva utvecklingsdiagnos[59], och tillämpa dem på psykiatrins diagnoskategorier. Då framkommer ett schema som gör det möjligt att se hur psykoterapins klientgrupper i viss utsträckning korrelerar med psykiatrins patientgrupper. Det rör sig här om ett schema som är hämtat från en stencil som utarbetades på en psykiatrisk avdelning, avd. 36 A i Sundsvall[60]. Arbetet var ett led i en revision av diagnossystemet, en revision som framtvingades av att avdelningen var influerad av psykoterapeutiskt tänkande, och därför behövde få korrespondens mellan psykiatrisk och psykoterapeutisk diagnostik.

57 Thorkil Vanggaard: Borderlands of sanity, Munksgaard Köpenhamn 1979.

58 S. Freud: Bruchstück einer Hysterie-analyse, 1905, eng. övers. Angela Richards 1977, Penguin Books.

59 Gertrude och Rubin Blanck: Borderline - teori och behandling, svensk övers. Philippa Wiking,

60 Ehnmark, M. et al. Preliminär rapport från arbetsgruppen för diagnostik (Borderlinegruppen). Sundsvalls sjukhus, Sundsvall, 1984.

Figur 2

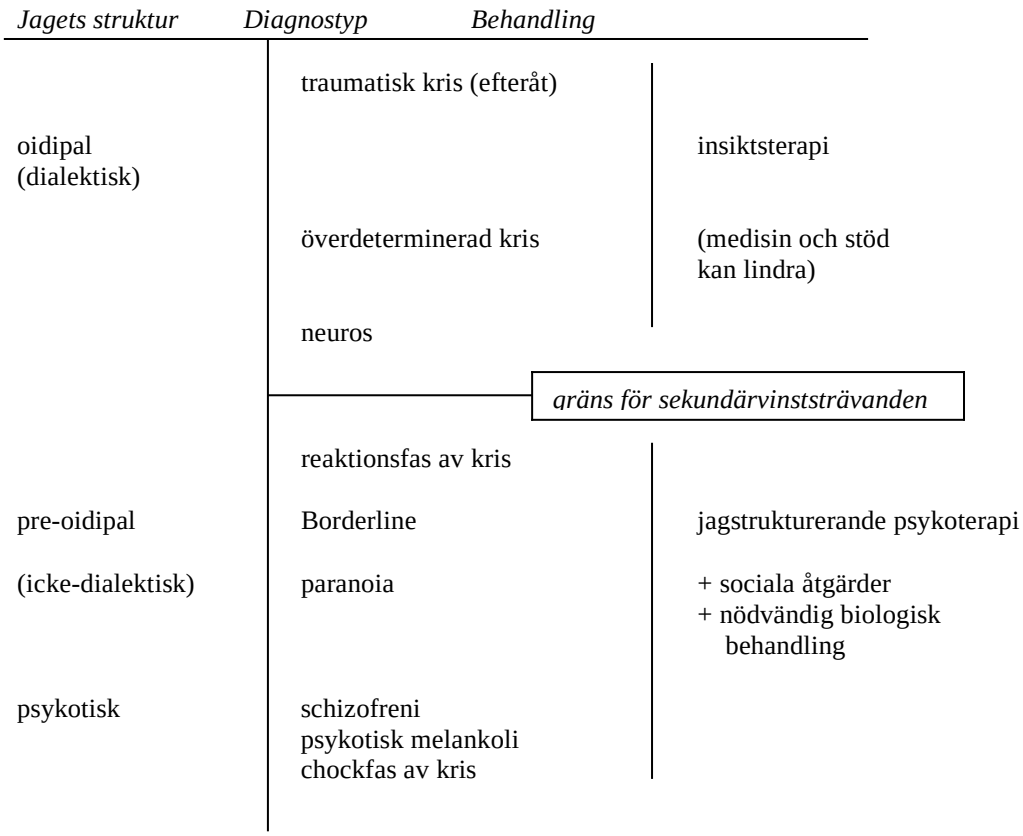
Jagets struktur
Diagnostyp
Behandling
traumatisk kris (efteråt)
oidipal
(dialektisk)
insiktsterapi
överdeterminerad kris
(medisin och stöd
kan lindra)
neuros
gräns för sekundärvinststrävanden
reaktionsfas av kris
pre-oidipal
Borderline
jagstrukturerande psykoterapi
(icke-dialektisk)
paranoia
+ sociala åtgärder
+ nödvändig biologisk
behandling
psykotisk
schizofreni
psykotisk melankoli
chockfas av kris

Insiktsterapi kräver en dialektisk struktur med överföringspotential. Vid icke- dialektisk struktur föreligger även ahistoricitet.

Det Vanggaard kallar sekundärvinststrävanden är det fenomenologiska uttrycket för en viss funktion hos jaget, hos det neurotiskt strukturerade jaget. Om sekundärvinststrävanden finns eller inte, blir avgörande för diagnosen och därmed för behandlingen. Inom psykoterapin råder enighet om detta, medan det inom psykiatrin fortfarande finns olika åsikter om värdet av sekundärvinststrävanden som differentialdiagnostisk faktor[61]. Men ser man på vilka behandlingsformer som förordas, verkar enigheten genast större (se figur 2).

Det mest osäkra området blir gruppen 'borderline'. Ska man få till stånd en övergripande logik i ett således konstruerat schema, tvingas man sätta likhetstecken mellan lågt strukturerad borderline och psykos, mellan högt strukturerad borderline och kvarstående reaktionsfas av en kris. Kvar blir då en grupp som stämmer väl överens med det som i den nyare psykoanalytiska teorin har återfått sin klassiska beteckning, nämligen perversionerna (masochism, sadism och narcissism). Det blir i praktiken inga patienter kvar att placera in i en självständig "borderline"-grupp.

61 Holmberg G. Modigh K. ed. Ångestens biologi. Nordisk psykiatrisk tidsskrift, vol 38/suppl. 9, s. 9-15 och 47-53. Vanggaard Th.: Behandling af angsttilstande, Ugeskrift for Läger, 147/41 s. 3249-50, 1985. Dessutom: Nordisk psykiatrisk tidsskrift, vol 39 nr. 5 och 6, vol 40 nr. 6.

32 STRUKTURBEDÖMNINGEN

Inom psykoterapi är diagnosen lika viktig som den är inom kirurgi. En professionellt utförd blindtarmsoperation blir utan större effekt om det egentligen är gallvägarna som är angripna. Likaså blir en psykoanalytisk insiktsterapi i stort sett verkningslös om klienten inte är neurotiskt strukturerad[62]. Endast om den uteblivna effekten tvingar fram modifikationer av tekniken, kan det bli något resultat av ansträngningarna. Om man å andra sidan använder en huvudsakligen jagstrukturerande teknik i sessionerna med en neurotiker, blir resultatet närmast att man får en ny bekant, varemot neurosen kommer att bestå. För psykoterapeuten gäller det därför i första hand att kunna skilja på klienter som är neurotiskt strukturerade och klienter som inte är det.

33 Psykoterapiens diagnostik

En icke-neurotiskt strukturerad klient kan tillhöra prognostiskt olika kategorier. Det kan röra sig om en utvecklingskris där personen har blivit kvar i reaktionsfasen, eller en perversion eller en psykotisk struktur. Den första, den kvarstående reaktionsfasen, kallas även för högt strukturerad borderlinepersonlighet medan lågt strukturerade borderlinepersonligheter som regel uppvisar en psykotisk struktur. I början av en psykoterapi kan man inte med säkerhet skilja på dessa kategorier, men förloppet blir ganska olika. Utvecklingskrisens reaktionsfas kan snabbast hävas. Det rör sig kanske om ett halvt års behandling, medan de två andra kategorierna, perversion och psykos, kan behöva längre tid.

Diagnostiken inom psykoterapiområdet avser klientens aktuella struktureringsgrad, eftersom det är den som avgör samtalens uppläggning. Struktureringsgrad är dock inte ett helt statiskt fenomen, utan graden kan växla hos en och samma klient, exempelvis i en krisreaktion. För vissa neurotiker kan det första mötet med psykoterapeuten vara så påfrestande att de tillfälligt råkar in i reaktionsfasen av en över-determinerad traumatisk kris, och i så fall blir psykoterapeutens första uppgift att restrukturera klienten, och först därefter eventuellt göra tekniken alltmer insiktsbetonad.

Säkraste sättet att komma fram till en strukturdiagnos är att anordna en situation, där närvaro eller frånvaro av implikation[63] (sekundärvinststrävanden[64], överföring[65]) kan avgöras. Att utgå från symptomen är en osäker metod, eftersom de symptom som är särskiljande (hallucinos, fetisch och strikta neurotiska symptom)[66], kan vara svåra att identifiera, medan lättidentifierade symptom som ångest eller depression kan finnas vid alla struktureringsgrader av jaget.

I första hand bör man se strukturbedömningen som en process som i viss mån lyder under hermeneutikens lagar, vilket för terapeutens del innebär att ett växelspel mellan deltagande och distansering är att föredra. Tillämpad på psykoterapisituationen kan det få följande utformning. Första mötet ger de första fakta. Men eftersom alla klienter är olika, är det man erfar första gången något nytt, något okänt. I den mån man tycker sig känna igen någonting har man uppfattat klienten utifrån sin egen värld. Nästa gång man möts blir då första gången som det är möjligt att känna igen det som vid första mötet var nytt. Andra mötet blir alltså första gången man har möjlighet att med säkerhet hålla isär vad som hör till klienten och vad som är egna tolkningar av klientens fakta. När klienten har gått efter andra mötet kan man reflektera över dessa fakta och bilda sig en hypotes utifrån dem. Tredje mötet blir nu första gången man kan kontrollera att den hypotes, man kom fram till sedan klienten hade gått efter det andra mötet, äger validitet.

Under ett sådant tillvägagångssätt växer ett mönster fram som först gör det möjligt att känna igen klienten utifrån dennes berättelse, och som sedan gör det möjligt för psykoterapeuten att bilda sig en hypotes om strukturförhållandena (metapsykologin). Därefter blir det också möjligt att bestämma sig för initial psykoterapiteknik och ge klienten individuellt anpassad information om ramen, om vad terapin innebär, om vilka uppgifter som åligger klienten och vilka som hör till psykoterapeuten.

---

62 En ingående beskrivning av de problem som kan uppstå när man behandlar icke-neurotiskt strukturerade klienter med en analysteknik som har utvecklats för neurotiskt strukturerade finns i Iréne Matthis (red.): Gräns och rörelse, Natur och Kultur 1986.

63 Implikation är en lingvistisk term som behandlas i de föregående kapitlen och i bilaga 3. Implikation är den effekt som åsyftas i Lacans definition av signifianten: En signifiant är det som representerar subjektet för en annan signifiant. En signifiant implicerar således en annan signifiant. Denna implikationseffekt är ingen nypåhittad kraft, utan det är fråga om en lingvistisk term som beskriver kastrationskomplexets konsekvens, nämligen en 'obotlig' saknad, som driver subjektet vidare. Den klassiska hegelianska termen för detta är begär.

64 Sekundärvinststrävanden är symptomens implikation. Vanggaard har på flera ställen poängterat att sekundärvinststrävanden hör till symptomen, det är där de har sin utgångspunkt. Det är ett viktigt påpekande, eftersom sekundärvinststrävanden annars lätt sammanblandas med det mera generella begreppet 'sjukdomsvinst'. Se även föregående kapitel.

65 Överföring kan ses som en vidareutveckling av sekundärvinststrävanden. När en sådan utveckling sker, från sekundärvinststrävanden till överföring, inträffar det som kallas överföringsbot. Det neurotiska symptomet lokaliseras mer och mer till terapisituationen samtidigt som subjektets övriga liv blir mer eller mindre symptomfritt.

66 Alain Juranville: Lacan et la Philosophie, s. 237 - 301, PUF 1984.

Som det framgår av det ovan beskrivna tillvägagångssättet, är bedömningen beroende av bägge deltagarna. Inom psykoterapin är det därför knappast någon vinst att först 'diagnostisera' klienterna genom något intagningsförfarande, och sedan sätta dem på en väntelista i avvaktan på att en psykoterapeut ska få lediga tider, en psykoterapeut som då oftast kommer att bli en annan än den som gjorde den första bedömningen. Delar man upp arbetet sålunda, måste psykoterapeuten i alla fall göra om bedömningen. Dels kan klientens strukturering ha förändrats under den gångna tiden, en reaktionsfas av en kris kan exempelvis ha gått över i en bearbetningsfas, dels måste psykoterapeuten ändå försäkra sig om att den tidigare bedömningen blir densamma när en av deltagarna i bedömningsprocessen är ny.

I diagnostiseringsprocessen ingår alltså (i det ideala fallet) tre sessioner och två mellanliggande perioder för reflexion. I den andra av dessa mellanliggande perioder kan man diskutera ärendet med en psykoterapihandledare, för vilken uppgiften kan bli rent hermeneutisk, då distansen till klienten är tillräckligt stor. De flesta psykoterapihandledare har en sådan vana, att de bara behöver höra några meningar från psykoterapeuten för att veta om klienten har implicerat terapeuten under sessionen eller ej. Om terapeuten implicerades i klientens berättelse, får handledaren nu en tydlig bild av klientens belägenhet, eftersom klienten under mötet tog terapeuten som sin andre för sin perfektion. Hur mycket det än fattas av detaljer och preciseringar, så förblir det förmedlade intrycket både distinkt och metaforiskt rikt. Ett tecken på det senare är att handledarens associationer kring ärendet blir rikliga, eftersom många frågor väcks. Fattas däremot klientens implikation av terapeuten blir den bild som förmedlas i handledningen tvådimensionell och detaljfattig. Redovisningen väcker då ingen semantisk resonans. Det har gjorts försök med att systematisera och konkretisera detta. Två uppsatser ska nämnas: Preliminär rapport från arbetsgruppen för diagnostik (Borderlinegruppen). Ehnmark, M. et al., Sundsvalls sjukhus, Sundsvall, 1984, och: Att säga vad man vill och vad man vill med att säga - Diagnostik utifrån Jacques Lacan -, Broström & Wiberg, Psykoterapiutbildningen, Umeå universitet, 1986. I dessa uppsatser presenteras och utvecklas ett frågeschema som psykoterapihandledaren kan försöka besvara sedan den handledda terapeuten har gått. En van psykoterapeut kan också själv efter andra sessionen ta ställning till frågorna. Genom att frågorna har utformats som påståenden, som i sin tur korsvaliderar varandra, uppkommer ett strukturspecifikt svarsmönster. Eftersom de fenomen som ligger till grund för observationerna är av principiell natur, får man den säkraste bedömningen om man avstår från att interferera i handlednings- eller terapisessionen med förutbestämda frågeställningar, utan besvarar formuläret utifrån ett allmänt intryck. Frågeformuläret ska då först fyllas i när man har blivit ensam. Ett sådant formulär gör det möjligt att formulera kriterier för teknikval och gör det också möjligt att följa en klients strukturering under en terapiprocess.

Såsom redan har nämnts syftar bedömningen inom psykoterapiområdet i första hand till att skilja på neurotisk struktur och icke-neurotisk struktur. Det är nämligen vid sammanblandning av dessa kategorier som de negativa konsekvenserna blir störst. Misslyckas man med att skilja på en psykotiker och en borderlinestrukturerad klient, spelar det ingen större roll för tekniken, utan bara för initialskedets längd.

Trots alla ansträngningar för att göra en korrekt bedömning, kan man ändå i somliga fall förbli osäker på om man använder rätt teknik. Det handlar oftast om att en psykoterapeut tycker sig ha fastnat i en neurosterapi, trots korrekt teknik. Konsultation hos en psykoterapihandledare kan då ge vid handen att det föreligger en av två möjligheter. Antingen är det en neurospsykoterapi som har stannat upp på grund av att terapeuten inte har kunnat få syn på en viss överföringsaspekt, vilket då klarnar i och med konsultationen; eller också rör det sig om en felbedömning av klientens struktur. En välfungerande borderlineklient uppfattats ibland som neurotiker just på grund av han fungerar så väl, men den valda tekniken har varit olämplig. Om psykoterapeuten nu ändrar sin teknik blir terapin genast effektiv till lättnad för både klient och terapeut.

34 Jagets värld

Det har tidigare nämnts att jagets struktur korrelerar med strukturen hos den värld samma jag lever i. Begreppen jag och värld är varandras fenomenologiska komplement[67]. Det innebär - förutom att vi ju alla lever i olika världar - att ett jag, som är strukturerat på ett annat sätt än terapeutens, lever i en så annorlunda värld att förståelse och samförstånd knappast är möjliga utan ett avsevärt mått av ansträngning. Man ska inte räkna med att spontant kunna begripa den värld en icke-neurotiskt strukturerad klient lever i.

Det som karakteriserar den icke-neurotiskt strukturerade kan sammanfattas i tre punkter:

I. En odialektisk världsuppfattning.

II. Implikationsbrist, och som följd härav:

III. Avvikelser i mötets strukturering.

67 I motsättning härtill lever subjektet i ett universum, som sträcker sig utöver vad vi kan percipera och fatta.

En odialektisk världsuppfattning medför att den fenomenologiska världen inte är lockande, den blir inte platsen för ett sökande efter jagets perfektion. En sådan värld vittnar inte om att jagets ideal skulle kunna finnas. Den icke-neurotiskt strukturerade har ingen lust att flytta hemifrån, eftersom ett sådant steg inte lockar med vad som då skulle kunna bli möjligt. Dessa ungdomar har inte heller någon ambition att välja yrke, av samma skäl. De ser inga möjligheter till att komma bättre till sin rätt i ett visst yrke, de frestas inte av social prestige, eftersom den sociala framgången inte lockar som bekräftelse av jagidealet. De är dock inte befriade från avund mot bättre lottade, men det stannar vid avunden, någon tävlingssporre blir den ej.

Ibland kan den icke-neurotiskt strukturerade förefalla ha en viss ambition, men den är bara skenbar, det är fråga om en imitation, eller att han/hon är ombud för någon annan, ofta en förälder, vars ambition ungdomen försöker förverkliga.

Världen saknar för dem semantisk resonans, den har inte tematiserats. Psykiatrins kuratorer har rik erfarenhet av psykotikers och borderlinepersoners bristande ambitioner. Kuratorn får inte bara stå i för att skaffa dem arbete och bostad, utan måste också se till att de faktiskt arbetar och bor. Om man av någon anledning vänder bort sin uppmärksamhet en tid, finns det risk för att de har slutat arbeta när man tittar till dem igen. Annat är rimligen inte att vänta när världen saknar dragningskraft. Icke-neurotiskt strukturerade ungdomar möts och flyttar ihop med samma lätthet som de gör slut och möter en annan. Många, kanske främst flickor, möter dock neurotiskt strukturerade kontrahenter, som med sina sekundärvinststrävanden ger borderlinepersonen en existens som, hur inautentisk den än är, skyddar mot en hotande psykotisk upplösning. Filmen 'Spetsknypplerskan' visade på ett realistiskt sätt kvinnans utsatthet i en sådan relation[68]. När mannen i denna film tröttnade på sin hustrus beroende och övergav henne, togs hon in på mentalsjukhus, där hon sedan i åratal sysselsatte sig med att knyppla spetsar. Det klassiska exemplet är dock Ofelia, som i Hamlets intresse hittade den bild av sig själv, som Echo sökte få från Narcissus. När Hamlet då överger henne till förmån för det uppdrag han tycker sig ha fått från sin döde fader, delar Ofelia öde med Narcissus och dränker sig.

När Hamlet tappar intresset sörjer Ofelia inte, hon blir istället vansinnig. De icke-neurotiskt strukturerade genomgår i en krissituation inte de klassiska krisfaserna, de utför inte ett sorgearbete för att så småningom nyorientera sig i världen. Förlusten av en närstående hotar deras struktur genom den förlorade tematiseringen i en annans värld, och eftersom förlusten saknar implikationer kan personen ifråga inte i efterhand tolka händelsen och integrera den i ett historiskt förlopp. Det uppstår inte, som det gör för den neurotiskt strukturerade, existentiella frågor ur chockfasens kaos. Det icke-dialektiska jaget kan ej heller identifiera sig med det förlorade objektet utan att självt gå förlorat. Melankolin är ett klassiskt exempel på detta. Melankolikern identifierar sig med det förlorade objektet, han är förlorad, till-intet-gjord. Den neurotiskt strukturerade kan känna något liknande i krisens chockfas, men sedan medför implikationen mellan jaget och dess objekt, att det i objektets ställe kommer att finnas en vakant plats, och jaget sörjer. Den därefter alltmer nyanserade bilden av det förlorade objektet är ett uttryck för den fortgående tolkning av förlusten som det neurotiskt strukturerade subjektet utför.

Egenheterna i världen har motsvarigheter i det jag vars objekt denna värld är. De som i psykoterapin kallas icke-neurotiskt strukturerade, har som mindre barn ofta en MBD-diagnos, medan de senare i skolan anses ha läs-och skrivsvårigheter. Det beror på att deras kroppsuppfattning saknar en stabil mall, och på att orden inte implicerar varandra.

Såsom har beskrivits i kapitel 7 finns ett nära samband mellan implikation och deixisfunktion. Utan den förra fungerar inte den senare. Deixis är en grekisk term för språkets utpekande funktioner[69], funktioner som förankrar ett yttrande, och även ett jag och dess objekt, i samtalsituationen. Det är deixisfunktionerna som gör det möjligt att veta vem som säger något till vem. Som exempel på ord med deixisfunktion anfördes de personliga pronomina och vissa adverb. Böjningar av ord har också deixisfunktion, verbens tempus till exempel.

Den bristfälliga deixisfunktionen hos icke-neurotiskt strukturerade gör mötet med dem annorlunda. Samtalet löper inte av sig självt, man tappar lätt bort vem som har ordet, vet snart inte längre vad man talar om eller varför. Det går inte att hålla isär vad som är citat och vad som är tyckanden. Det betyder också att allt initiativ åligger (den neurotiskt strukturerade) terapeuten, som dock är van vid att vara avvaktande, varför det kan bli tämligen tyst. Den bristande deixisfunktionen medför också att den spänning som Vanggaard beskriver som sekundärvinststrävanden inte finns i samtalet.

I en sådan situation fungerar vanlig samtalsmetodik inte på ett bra sätt. Särskilt fungerar orden 'du' och 'jag' annorlunda (se närmare bilaga 2). Ingen deixis håller ihop dem på det sätt som vi är vana vid. De utgör inte ett dialektiskt par, där den ena parten alltid förr eller senare ger ordet till den andra, utan istället föreligger en polaritet mellan dem som utesluter varandra och de finns därför inte samtidigt i form av varandras komplement. Om 'du' och 'jag' endast är polariteter, och inte därutöver implicerar varandra, jämte övriga pronomina, kommer ett samtal som förs mellan sådana 'du' och 'jag' i stället att sträva efter att utesluta den ena av de två, nämligen den som objektiveras som åhörare, fast utan att medräknas. Det är därför man sällan ser patienterna på våra mentalsjukhus tala med varandra. Det är personalen som talar med patienterna.

---

68 La Dentellière, fransk-schweizisk film av Claude Goretta (1977)

69 John Lyons, Semantics, Vol. 2, s. 636 - 718, Cambridge University Press, 1977.

35 'Bästis'-relationen

Lösningen ligger i att föra ett samtal utan att polarisera, det vill säga, man får inte vända sig direkt till klienten. Man ska bygga en annan länk mellan klient och terapeut än dialogens dialektik, en länk som utnyttjar klientens identifikation med terapeuten. Situationen påminner om den då ett barn surar av någon anledning. Om man då låter barnet vara och istället med intresse ger sig i kast med någon uppgift, då kommer barnet snart tassande och undrar: 'Vad gör du?'

Hos den icke-neurotiskt strukturerade saknas till och med barnets nyfikenhet. Det är därför man till en början ska syssla med klientens aktuella omgivning, och inte ett område enbart från den egna världen. Icke-neurotiskt strukturerade är i stor utsträckning en effekt av sin omgivning. Man ser det tydligt när man får in en psykotisk person på sin expedition. Där finns inte mycket för en psykotiker att respondera på. Det är därför vanligt att vederbörande ger sig på tvättstället som är det enda inventariet med en identifierbar funktion, och börjar dricka vatten.

Riktar man sitt intresse mot klientens omgivning vinner man två fördelar. Dels är det klienten som är experten, vilket fördelar narcissismen mera jämlikt, dels investerar man värde i denna omgivning med det intresse man visar, och detta värde reflekteras sedan på klientens jag, som då får mera stadga. Jämför med hur det egna värdet stiger om någon visar intresse för ens tillhörigheter.

Bästisrelationen är alltså en deskriptiv term för den typ av samtalssituation som fungerar när en neurotiskt strukturerad talar tillsammans med en icke-neurotiskt strukturerad. Genom att intressera sig för ett tredje fält, som tillhör eller berör klienten, lockar man fram en identifikation och efterhand även ett intresse.

I en bästisrelation fungerar paret som kopior av varandra istället för att vara polariteter. Samma typ av relation finns hos radarpar i lagidrott, eller mellan ett jag och dess hjälpjag. Deltagarna i en sådan relation måste hela tiden justera sig i förhållande till varandra genom imitation. Det är den primära narcissismens funktion som mall som blir förhärskande.

Imitation kräver dock en tredje position varifrån imitationen styrs. Denna tredje position ska fungera som ett öga, eller snarare som en synpunkt, utan att själv tillhöra mallen. En instans varifrån det synliga struktureras, varifrån de två deltagarna vägs mot varandra. Det öga som krävs för jagets funktion omvittnas även av vissa psykotiker, som klagar över att de är utsatta för spioneri. De måste ibland dölja sig bakom både persienner och rullgardin för att få vara i fred. I Freuds exempel med den paranoida unga kvinnan (s. 33) uppkom ögat i form av en fotografisk apparat med en avgörande betydelse för de agerandens relation, och helt i den manliga partens makt.

Denna tredje position ska bli den förberedda platsen för Fadersnamnet. Om ögats funktion inte finns i tredje position blir det inte heller någon interpersonell relation. Voyeurism är ett exempel på identifikation med synpunkten, med ögat, och exhibitionism exemplifierar identifikation med detta ögas objekt. I dessa två fall föreligger ingen relation, eftersom de två inblandade var för sig utesluter den andras deltagande. Upptäcks voyeuristen, upphör smygtittandet, liksom exhibitionisten avvisas av den som tvingas se.

Hos 'bästisar' ser man jagets prägling i funktion. De härmar varandra intill identitet. 'Ögat', den styrande principen, finns i tredje position, i det gemensamma intresset. Bästisar hålls alltid ihop av ett gemensamt intresse, hästar, fotboll, popmusik och dylikt. Det är ur det gemensamma intressets synvinkel som de är bästisar, tappar någon intresset bryts bästisrelationen, och det är följdriktigt den mest strukturerade som efter ett tag får andra intressen.

Den mindre strukturerade, som då lämnas, kan tappa livslust och motivation, något som alltså egentligen härrörde från den andra och mera strukturerade kamraten. En sådan bästisförlust är den vanligaste omedelbara orsaken till uppkomsten av manifesta psykotiska symptom.

En av terapeutens viktigaste funktioner i jagstrukturerande psykoterapi är att rättvist fördela inflytandet över det gemensamma intresset, klientens omgivning och historia, och vid behandlingens slut se till att det är terapeuten som lämnas, och inte klienten.

Det gemensamma intresset styr genom att dels mäta graden av identitet, dels ge bästisparet det rätta avståndet till varandra, inte för nära, inte för distanserat.

Den kroppsliga aspekten av denna styrande funktion är lättast att se hos sk. radarpar i ishockey, där två spelare hela tiden agerar i varandras förlängning medan de ideligen byter plats. Gör den ena mål får den andra halva äran genom poäng för 'assist', det är nämligen inte helt klart vem som gör vad i ett radarpar, men ingen agerar ensam.

På denna nivå är jagets ideal synligt, Narcissus såg det i skogssjön, Ofelia såg det i ån, idoler sätts upp som bilder på väggen.

'Bästisar' och radarpar speglar varandra, de har samma åsikter och åsikterna är konstanta, de undergår inte någon dialogisk utveckling.

Hos icke-neurotiskt strukturerade fungerar jaget på denna mall-nivå, medan det för en ishockeyspelare bara tillfälligt är så. Så snart det blir ett avbrott i spelet förändras spelarna markant, de blir individualister och eftertänksamma, och glider sakta och lösgjorda runt på isen. Efter matchens slut kan de få en lika så narcissistisk tillfredsställelse av positiva omdömen om deras insats, som de fick av ett lyckat radarspel under själva matchen.

Bristen på dialogisk utveckling hos icke-neurotiker inverkar på sjukhistoriens utförlighet. I många schizofrena patienters sjukjournaler fattas autoanamnesen helt. Däremot kan det finnas en levnadsberättelse, skriven av en anhörig. Icke-neurotikerna är ahistoriska, och att få en utförlig anamnes skulle kräva ett stort engagemang. Det är bland annat detta den jagstrukturerande behandlingen syftar till, att medelst engagemang i en bästisrelation få fram historien.

36 BEHANDLINGEN

Behandlingens princip är en logisk följd av jagets teori såsom den har beskrivits i de föregående kapitlen[70]. Strategin är att med narcissismen som drivkraft introducera en temporal dimension i jagets struktur.

Som översikt över hela behandlingsuppläggningen kan man använda en analogi. Till detta ändamål är myten om Ariadne påfallande väl lämpad[71].

På Kreta fanns i en labyrint ett monster vid namn Minotaurus. Dess uppkomst var rätt skandalös och av föga intresse i detta sammanhang. Monstret matades varje nionde år med ateniensiska ungdomars blod. När detta ånyo blev aktuellt anmälde kungasonen Theseus sig frivilligt som potentiell föda. Vid ankomsten till Kreta träffade han Ariadne, kung Minos' dotter. Ariadne fattar tycke för Theseus. Hon vet att han utan hjälp skulle gå vilse i labyrinten. Det Ariadne har att bidra med är 'tråden i berättelsen', med hjälp av denna hittar Theseus ut ur förvirringen, och han har då även börjat tycka om Ariadne. Han tar henne med sig på skeppet vid återfärden mot Aten, men han lämnar henne redan på Naxos, där hon får ta den övergivnas sorg medan han firas som en hjälte vid hemkomsten. Minotaurus spelar en ganska underordnad roll, det är främst i Ariadnes fantasi monstret har en plats.

Ariadne blir 'hjälpjag' åt den omnipotente och fantasilöse Theseus. Det är hennes motivation som är drivkraften i hans räddning. Inför sig själv motiverar Ariadne sin insats med att hon ska rädda Theseus från Minotaurus. Hon får den komplicerade och oöverskådliga labyrinten att hänga samman. Med sin tråd skapar hon ordningsföljd och därmed sammanhang, dessutom ger det Theseus en viss självkänsla att ha klarat sig ur den. Någon större tacksamhet mot Ariadne kan han inte känna, och hans nya frihet gör att han snarare ser henne som en belastning. Ariadne får på Naxos utföra det sorgearbete som i behandlingens slutskede är den strukturerade terapeutens lott.

Själva behandlingen kan delas in i tre faser:

1. *Narcissistisk fas (tematisering av klienten)*

   Här skall terapeutens motivation få fram en idolisering, som ersätter neurosterapins överföring som drivkraft, och som leder till en 'bästisrelation' som nästa fas kan bygga på. Den narcissistiska fasen motsvarar övergången från oral till anal period, eller med andra ord en övergång från existensmoduset vara objekt till att ha objekt, och därmed värld.

2. *Arbetsfas (tematisering av historien)*

   När drivkraften idolisering föreligger, ska det gemensamma arbetet inriktas på klientens historia, som nu ska sättas ihop till en berättelse, vari klienten blir huvudperson. Härigenom begränsas existensmöjligheterna, eftersom det inte kan gå hur som helst i en berättelse, och man är begränsad av sin roll. Detta motsvarar kastrationen. När arbetsfasen väl är igång börjar så smått:

3. *Avslutningsfasen (historien tematiserar klienten)*

   Nu förbereds förankringen av Fadersnamnet hos klienten. Det sker genom delegation och genom att klienten får sista ordet. Syftet är att nå fram till en avslutning där terapeuten kan lämnas såsom betydelselös. Härigenom fullföljs oidipaliseringen.

37 Narcissistisk fas

Icke-neurotiskt strukturerade har sällan någon egen motivation för att gå i psykoterapi. Däremot söker de ofta hjälp, men ska hjälpen bli psykoterapeutisk, måste behandlaren ha en sådan ambition. En jagstrukturerande psykoterapi är ett åtagande av avsevärd omfattning och kräver ett visst mått av intresse och engagemang. Det är faktiskt så att det är terapeutens motivation som ska överföras till klienten. Om terapeuten då saknar motivation kommer det inte att finnas någon motor i terapin, och det hela kommer att rinna ut i sanden. Ska terapeuten stå för motivationen blir arbetsledningens inställning till psykoterapeutisk verksamhet en icke oväsentlig faktor.

---

70 Metoden beskrivs också i en forskningsuppsats från arbetsenheten för psykoterapi, Umeå universitet, 1988, Jag-strukturerande psykoterapi. Författarna är Gunny Delberg Persson, Linnéa Henriksson, Elisabeth Kjeller och Eva Strömberg Fahlström. Alla då elever på den statliga psykoterapiutbildningens steg 2.

71 Delvis hämtat från Michael Grant: Mythes of the Greeks and Romans, Mentor Book 1962, New York.

Vilken typ av motivation det är fråga om är mindre betydelsefullt. Det går ändå inte att sortera bland intentionerna. Det viktiga är att terapeuten har lust att ge sig i kast med uppgiften och att både en uppmuntrande handledning och en hyggligt stödjande omgivning finns.

Först gäller det att få till stånd en 'bästis'-relation till klienten. Som det tidigare har redovisats bygger en sådan relation på en gemensam vana. Vanan ska fungera som 'lag' för mötena och bli det 'öga' som kan strukturera en arbetsgemenskap. Det kan ta lång tid om det ska ske genom veckovisa besök, icke minst på grund av de icke-neurotiskt strukturerades ahistoricitet. Man börjar därför träffas på ett rutinmässigt sätt 2 - 3 gånger i veckan på regelbundna tider och i samma lokal. Mötena behöver inte vara så långa, 20 minuter räcker oftast. Däremot är det viktigt att längden inte varieras. Är klienten intagen på en vårdavdelning kan följeslagare behövas om tiderna ska hållas. Allt eftersom vanan utvecklas, aktiveras klientens intresse för att hålla tiderna.

Det är terapeuten som helt på egen hand utformar träffarna. Motivationen är terapeutens, likaså initiativet och aktiviteten. Klienten hänger bara med. I detta skede är det alltså inte mycket till bästisrelation, utan snarare så att klienten förleds till terapi.

Terapeutens intresse tematiserar klienten.

Att intressera sig för någonting är att ge det mening i ens egen värld. Det är en självklarhet vars struktur inte är lika självklar. Intresset för klientens omgivning syftar till att fatta denna omgivning. Att fatta den är att se den utifrån den egna kontexten. Klienten får då känna sig viktig genom att sitta inne med upplysningar, som terapeuten tycks anse värdefulla. Klienten har något att komma med.

Som exempel på vad man kan intressera sig för kan nämnas bo-stadens (avdelningens) planlösning, rummens möblering, utsikten genom fönstren, typ av TV/radio/dator och deras placering. För en psykoterapeut kan det förefalla överhövan banalt och lite pinsamt, men endast till dess man har sett effekten. Boendeorten bör kartläggas, och man kan innan sessionen snabbt orientera sig medelst telefonkatalogens tätortskartor. Att tillsammans med klienten gå igenom veckoschemat ger i sig rikligt med nya uppslag. Principen är att man börjar med det som är visuellt närvarande, eller lätt kan göras närvarande.

Det visade intresset, tillsammans med regelbundenheten i uppläggningen, medför att klienten intar en vakant plats i terapeutens värld. Terapeuten börjar då å sin sida bli upptagen av sin klient mellan sessionerna, får tankar om vad klienten skulle behöva, eller utveckla. Tankar som normalt inte hör hemma i psykoterapi, utan snarare i pedagogik. Klienten blir kort sagt ett objekt som kan behöva förbättring för att bli ett passande supplement till terapeutens jag. Det är just på den punkten klienten fångas in av terapeutens intresse. Klienten i sin tur känner på sig att terapeuten 'vet' vem/vad klienten är, och klienten får på så sätt tillgång till en mall för sitt jag, en mall som terapeuten äger och som ger underlag för idoliseringen. Bästisrelationen som nu utvecklas är inte erotiskt färgad, utan bästisar och radarpar och fans strävar efter att eliminera alla skillnader, inklusive könsskillnaderna, som bara väcker avund och aggressivitet.

Om terapeut och klient faktiskt tillhör olika kön är av mindre betydelse blott relationen hålls hyggligt fri från erotisering, vilket handledningen kan hjälpa till med.

Terapeutens intresse för klientens vardagssituation lyser upp klientens värld och återskenet därifrån ökar klientens narcissism. Klienten försöker följsamt räkna ut hur terapeuten vill att han ska vara och han börjar efter ett tag tänka som terapeuten, och sträva efter att bli den klient terapeuten hellre ville ha haft, allt för att överensstämma med den mall som erbjuds. En sådan funktion svarar till den som psykiatrins kontaktpersoner har för långtidspatienterna[72]. Ett stabilt igenkännande hos kontaktpersonen ger patienten en trygg grund för jagets existens, så länge det inte är någon personalomsättning eller blir semester.

Relationen är i detta skede inte jämlik alls. Att terapeuten både har initiativ och motivation är något som klienten beundrar. Det att komma sig för, att ha lust, är just sådant som icke-neurotiskt strukturerade avundas de mer strukturerade. Att bli föremål för en annan människas intresse ger en narcissistisk 'uppladdning' vars källa idoliseras, och idoliseringen kommer som drivkraft att bli den narcissistiska motsvarigheten till överföringen i neurospsykoterapi, och i motsats till den senare ska idoliseringen arbetas fram, innan den jagstrukturerande behandlingen kan komma vidare. Ett arbete som tar olika lång tid, beroende på om klientens struktur är på den psykotiska nivån, eller om den är på perversionens nivå. För övrigt är arbetet det samma, och det ska pågå tills idoliseringen är tydlig. Tecken på idolisering kan vara det att klienten självmant kommer i tid, och börjar vårda om sitt utseende. Flickor börjar kanske använda make up på sitt eget imitativa sätt. Rött runt munnen och svart runt ögonen. Samtidigt får klienten svårt att tåla att terapeuten har andra klienter, och man får organisera arbetet så klienterna inte behöver mötas.

72 Termen patienter används för psykiatrins d:o, medan psykoterapins avnämare kallas klienter i denna text.

Är man van vid att arbeta med psykiatriska långtidspatienter är man också van vid att bli utsatt för denna form för idolisering. Detsamma gäller småbarnsföräldrar som ju möter okritisk uppskattning från sina barn. I terapin kan det ibland vara svårt att upptäcka den övervärdering man är utsätts för. Det som då kan hända är att den narcissistiska fasen blir för lång, och i sin strävan att vara till lags kommer klienten att konkret agera ut terapeutens omedvetna motivation, terapeutens sekundärvinststrävanden. Man kan se borderlineflickor, som har en manlig terapeut, förbättras, flytta ut i en lägenhet och nästan vänta på besök. Andra kan bli psykotiska, begå våld mot sig själva eller hota terapeuten, så att man tvingas avbryta terapin. I det första fallet har relationen erotiserats, i det andra fallet polariserats.

Ett sådant förlopp kan inte undvikas genom att från början sortera bland terapeuternas motivationer. Vem kan säga vilken motivation som är rätt, och hur får man fram den? Det viktiga är att motivationen finns, inte hur den är beskaffad.

För att undvika en problematisk utveckling bör man från början ställa in sig på att undvika en polariserad samtalsstil, såsom det beskrevs i föregående kapitel. Bäst är att helt stryka personliga pronomina, men för många känns det krystat. De flesta människor polariserar automatiskt varje samtalssituation i du-jag-polerna,vilket faller sig naturligt om man ska ställa frågor eller ge information. Ett således polariserat samtal påminner om ett ping-pongspel där frågor och svar bollas mellan deltagarna. Det fungerar endast om 1. och 2. persons pronomina implicerar varandra, vilket ju inte är fallet hos de icke-neurotiskt strukturerade [73]. I vardaglig polariserad samtalsstil inriktar man hela sin uppmärksamhet mot sin medmänniskas ansikte i syfte att utröna vad hon egentligen menar, i syfte att förstå henne rätt. Samtidigt eftersträvar man att se den andra i ögonen för att själv framstå som trovärdig och uppriktig. Det är en strategi som kan ha sina poänger när talet är mångtydigt och subjektet gömmer sig. Men när man talar med icke-neurotiskt strukturerade kan man dock glömma subjektet, och alltså även första och andra persons pronomina, liksom vad någon som dessa pronomina skulle åsyfta, anser eller tycker, och helt hålla sig till det som befinner sig i tredje personens position, alltså det man talar om, i förvissning om att de två närvarande är överens. Den samtalsstil man ska inrikta sig på är den som brukar finnas mellan två som sitter på en bänk och minns. Samma stil som Schahrazad använde i *Tusen och en natt* där personliga pronomina knappast kom till användning alls. Sagans kung - i Tusen och en natt - Schahriar upptäckte att hans hustru bedrog honom och han kom inte över detta trauma, utan lät i tre år avrätta varje ny hustru morgonen efter bröllopsnatten. Schahrazad hade dock en idé, och när det blev hennes tur fick hon möjlighet att tillämpa den, med känt resultat. En folkkär radiopersonlighet[74], som varje vecka ledde ett program som innefattade telefonkontakt med lyssnare i hela landet, hade stor framgång tack vare sin förmåga att samtala utan att polarisera dialogen.

Idoliseringen ska bli drivkraften när intresset i nästa skede vänds mot det icke-befintliga, nämligen det förgångna. Så länge man intresserar sig för det befintliga, som för icke-neurotiskt strukturerade är begränsat till det samtida, kan klienten uppfatta intresset som angeläget. Men så snart man går in på det förgångna, på historien, tror de att man har tappat intresset för dem, och börjat tala om något helt annat. Om man då inte först hade utvecklat en idolisering skulle de antagligen utebli från terapisessionen.

Man bör vara försiktig med att fokusera på människor, de kan vara i livet och på så sätt överbrygga tiden, och då är det svårt att få in ett medierande avstånd mellan vederbörande person i nutid och dåtid. Likaså bör man lämna relationerna och känslorna åt sig själva, klienten kommer självmant att tycka till om sina närmaste när temporaliseringen blir bättre, medan känslor innan dess inte har någon säker relationell mening för dem.

Den korrekta samtalsstilen kan vara svår att upprätthålla, och det är en av anledningarna till att handledning är nödvändig. I handledningen kan man medelst exempel och övning säkerställa samtalstekniken. Handledningen gör också graden av terapeutens engagemang lättare att styra.

38 Arbetsfasen

En utagerande utveckling i den narcissistiska fasen kan avstyras genom att gå vidare till nästa fas, arbetsfasen. När det är tydligt att klienten har börjat idolisera terapeuten ska klientens önskan om att vara till lags, utnyttjas till att vända det gemensamma intresset mot klientens historia. Nu blir Ariadnes tråd aktuell.

---

73 Alphonse De Waelhens: Schizophrenia - A Philosophical Reflection On Lacans Structuralist Interpretation. Engelsk översättning W. Ver Eecke, s. 83 och not 26 s. 244, Duquesne University Press, Pittsburgh 1978.

74 Hasse Telemar.

I arbetsfasen skrivs historia. Klientens historia föreligger i form av lösa fakta som inte implicerar varandra. De är som ett pussel man har tappat på golvet, en bit här och en bit där. De är intet-sägande. Men inte så för terapeuten. Om pusselanalogin får användas ytterligare, så kan man säga att om terapeuten hittar en bit med något blått och en halv mås, då antar terapeuten, men inte klienten, att det måste finnas minst en bit till med något blått och en del av en mås. Det implicerades av den första biten. Vissa perioder kan klienten minnas på ett tillsynes sammanhängande sätt. Men om man närmare granskar sådana minnesfragment, kan man ofta finna att de är en annans minne. Ett minne hos någon som klienten då identifierade sig med. Oftast är det en vuxen som har tagit sig an klienten som barn, något som då åstadkommer att en period framstår som sammanhängande för klienten. Men fragmentet är sett ur en vuxen synvinkel, det saknar till exempel lekar, sagor och keldjur, men kan istället innehålla anspelningar på vuxnas relationer. Klienten har tillägnat sig minnesfragmentet genom identifikation med en vuxen som har gjort klienten till sin förtrogna, och som med sitt intresse har tematiserat en viss period i klientens liv.

I arbetsfasen ska man med klientens hjälp, och med den tidigare beskrivna samtalsstilen, i 20 minuter, två till tre gånger i veckan, gå igenom klientens historia bit för bit, tills man kan se det hela framför sig. Det är ett ganska trögt arbete, klienten kan inte se någon större mening i detta, endast önskan att vara till lags driver på. Historieintresset ska bli det som håller klient och terapeut ihop som bästisar. Arbetet påminner om tillvägagångssättet vid krisbearbetning i en låst reaktionsfas[75]. Man måste få alla detaljerna, och dem kan klienten bidra med, tråden, som terapeuten bidrar med, är sammanhanget, den oidipala logiken som är ett helt nytt synsätt för klienten. Han/hon har aldrig tänkt på sin historia som något med mening i. Utförs arbetet systematiskt tar historien form, blir synlig och begriplig.

Den blir till en berättelse. Endast som berättelse har historien effekt, säger Ricoeur[76].

Den tidsrymd man ska försöka kartlägga sträcker sig från mor-och farföräldrar och fram till nutiden. Föräldrarnas historia blir bestämmande för klientens identitet genom dennes identifikation med i första hand modern.

När klientens historia börjar ta form, ser man att den också får effekt. Klienten blir grubblande, sover kanske sämre, får en ny tyngd, och ett allvar man inte tidigare har märkt. Fenomenet har av Freud kallats Nachträglichkeit[77]. Ett faktum får effekt först när det kommer in i sitt sammanhang, och effekten uppkommer av att klienten temporaliseras i sin egen historia.

Temporaliseringen är dock inte bara smärtsam, den är också identitetsgivande. Det yttre tecknet härpå är att klienten nu börjar få åsikter om sig själv och sina närmaste. Temporaliseringen medför en medierande distans mellan klienten nu och då, och mellan klienten och andra.

Att arbetet med historien får sådana effekter beror på att klienten identifierar sig med sin historias huvudperson, eftersom det tycks vara den som har terapeutens intresse. En sådan identifikation medför en aktualisering av samma huvudpersons motgångar och nederlag, allteftersom historien tematiseras till en berättelse. Kriserna kan nu för första gången bearbetas genom den uttolkning det gemensamma arbetet innebär. Effekten av arbetet är dock beroende av att samtalsstilen befordrar en bästisrelation, eftersom en bearbetning bygger på att ett sådant par tänker likadant. (Re-)konstruktionen[78] av historien ska ske i en vi-anda, som klart markerar att klient och terapeut är i samma arbetslag. Terapeutens intresse och kommentarer börja då smitta av sig på klienten, som själv kan få ett släktforskningsintresse.

H.-G. Gadamers[79] sätt att beskriva förståelsens historicitet som en hermeneutikens princip, kan med en lätt parafrasering användas här. 'Terapeutens (oidipala) fördomar blir verkningshistoriens effekter på klientens historiska fakta. Det är fråga om en naiv förståelse, där faktas begriplighet styr förståelsens progression. Man anstränger sig inte för att skilja mellan förståelse och missuppfattning. Med den narcissistiska identifikationen med terapeuten som drivkraft kommer klienten att försätta sig i terapeutens position i syfte att förstå sig där. Fullkomlighetens föregripande blir till en upplevelse av ofullkomlighet (kastration), vilket medför sorg som tillsammans med erkännandet av den andras enskildhet hör till terapins avslutningsfas.'

---

75 Johan Cullberg: Kris och utveckling, s. 155, Natur och Kultur, Stockholm 1975.

76 Från en tidningsintervju. Se också: Paul Ricoeur, Freud & Philosophy, s. 364 ff., Yale University 1970. Samma författare, Filosofiens kilder, s. 101-130, Hvad er en text?, Vintens forlag, Köpenhamn, 1973.

77 G. W., XII, s. 71.

78 - Upplevelser som först förstås efteråt, kan mestadels inte erinras, utan måste rekonstrueras -. S. Freud (Erinnern, Wiederholen und Durcharbeiten 1914).

79 Hans-Georg Gadamer: Truth and Method, s. 235 ff., engelsk övers. William Glen-Doepel, Sheed & Ward Ltd, London 1975.

I arbetsfasen fortskrider terapin inte alltid lugnt och stegvist. Det är närmast omöjligt att i förväg veta vilka kriser som väcker de kraftigaste reaktionerna, och därför också svårt att dosera arbetet med historien. Blir det för påfrestande kräver klienten som regel att få syssla mer med nuet. Ett krav som är uttryck för frustration (se kap. 3). Man kan då exempelvis dela på tiden, så nuet får sina tio minuter och historien resten. Så länge man inte faller för frestelsen att försöka lägga nuet till rätta för klienten, leder en sådan modifiering endast till en gynnsam minskning av tempot.

Privationsreaktioner[80] kan också uppkomma i form av självmordsförsök eller psykotiska skov med hörselhallucinos. Särskilt självmordsförsök kan komma oväntat och utan förvarning, och utan att klienten egentligen är särskilt deprimerad. Det är då troligen fråga om en inbrytning av Fadersnamnet, vilket efteråt kan bekräftas av att klienten säger att det var en ingivelse, och att det också var en vändpunkt, och att han har börjat tänka på religion.

Omvårdnadsnivån bör i så fall ökas så att terapeuten kan arbeta utan onödig ängslan. Klienten kan exempelvis bli dagvårdspatient på en psykiatrisk avdelning en tid. Man kan också behöva tillfälligt återgå till den narcissistiska fasen och intressera sig för de samtida omständigheterna för att igen få fram tillräcklig sammanhållande narcissism hos klienten.

Här kan inskjutas att längre pauser i terapin måste planeras utifrån klientens aktuella status. Kommer ett sommaruppehåll tidigt i arbetsfasen ska man ordna med en vikarie som klienten kan träffa regelbundet. Klienten måste även 'skolas in' med vikarien. Tillvägagångssättet är tämligen konkret, eftersom man ännu inte kan påräkna någon konsistent temporal struktur hos klienten. Näst sista gången innan uppehållet talar man om för klienten att man har en ersättare under semestern, och denna kommer in i samtalsrummet när en stund återstår av sessionen, och medan klienten hör på introduceras vikarien i situationen. Vikarien lämnar vid sessionens slut rummet först. Nästa gång finns terapeut och vikarie i rummet redan när klienten kommer, men efter några minuter går terapeuten och lämnar klienten och vikarien kvar. Efter sommaruppehållets slut träffas igen alla tre, men nu är det ersättarens tur att lämna rummet först. Denna något omständliga procedur motiveras av att klientens jag tidigt i behandlingen fortfarande identifierar sig som behandlarens objekt, och en konkret behandlarkontinuitet garderar mot privationsreaktioner.

Under arbetsfasen kan man kartlägga dagis-, fritids- och skolsituationen, storhelger och semestertraditioner. Då får man på köpet insyn i de bästisrelationer som tidigare har hållit klienten fungerande.

Inte bara aktivering av gamla kriser kan påverka klientens mående, utan själva historiens framväxt är frustrerande. Det blir tydligt att mycken tid i livet har gått till spillo. Litet har uträttats. Den eftersatta sociala situationen blir nu en besvikelse. Även i detta fall kan en tempominskning lindra konfrontationen med en dyster nutid.

Privationens psykotiska reaktioner har en tendens att komma vid bestämda ställen i historien, nämligen där denna är vag och lakunär. Man kan efterhand få fram en ganska skarp gräns mellan detaljrika historieavsnitt och de svagt representerade områdena. De senare representeras istället i de psykotiska symptomen, och ett alltför energiskt sysslande med dessa avsnitt ger accentuerade psykotiska symptom. Adolescensen är ofta ett sådant område, liksom misslyckade parbildningsförsök kan vara det. Det gäller att ha tålamod och inte pressa klienten. Det var troligen så att Freud genom ett alltför energiskt utfrågande av Vargmannen[81] provocerade fram dennes senare psykotiska episod. Rör man sig försiktigt i historiens vaga avsnitt upptäcker man att dessa nästan undantagslöst har initierats av något som man kan kalla en 'bästisförlust'. En flerårig klasskamrat eller lekkamrat i grannskapet har förlorats. Ofta är det kamraten som på grund av sin utveckling har fått andra intressen, och därför har lämnat klienten i ett existentiellt vakuum med avintentionalisering av världen och skymningskänsla som följd. I det uppkomna tom-rummet kan Fadersnamnet bryta in i form av hallucinos.

Arbetet med klientens livshistoria medför att terapeutens intresse i viss mån vänds från klientens person mot ett område där klienten har obestridligt företräde. I allt som rör livshistorien vet klienten bäst 'ty han var där'. Klienten slipper ifrån det att vara måltavla för terapeutens sekundärvinststrävanden, och intresset riktas mot ett gemensamt område, som terapeuten inte behärskar. Det främjar också samtalets vi-stil eftersom det neutraliserar terapeutens professionella övertag. Klientens identitet byggs nu på något som ursprungligen hör till klienten, och inte bara på terapeutens uppfattning om klienten. I pedagogiskt orienterade behandlingar utgår man oftast från en uppfattning om vad klienten behöver utveckla eller förändra, en uppfattning som endast kan ha sin grund hos någon annan än klienten. Den identitet som då utvecklas blir tämligen bräcklig, vilket kommer till sin spets vid behandlingens avslutning. När klienten inte längre får bekräftelse på sin (nya) identitet, håller den inte som utgångspunkt för tillvaron. Om identiteten istället förankras i den berättelse som livshistorien har utvecklats till, får klienten ett fundament för vardagliga ställningstaganden. Arbetet med historien möjliggör på så sätt en verklig avslutning av behandlingen.

80 Se kapitlet om identifikation.

81 Ruth Mack Brunswick: Tillägg till Freuds 'Historien om en barndomsneuros' 1928 i Vargmannen, s. 236-274, Prisma, Stockholm 1974.

Den historiska genomgången behöver inte vara kronologisk. Däremot bör terapeuten hålla reda på vad man har gått igenom och vad som fattas. I en vanlig journaltext kan detta snabbt bli nära nog omöjligt. Så snart en journal omfattar 4 - 5 textsidor är den i praktiken svåröverskådlig. Istället kan man (som imitation av ett pussel) ha en översikt i form av rutor på ett blad, där man fyller i de centrala fakta efter varje session. Då kan man snabbt innan nästa session se vad som är outforskat eller knapphändigt kartlagt, och utifrån detta välja ett område för tematisering. Hur man väljer får i stor utsträckning styras av vad man för dagen kan vara intresserad av. Ett pliktskyldigt val kan få svårt för att väcka så mycket engagemang att klienten dras med i arbetet.

39 Avslutningen

Det är terapeuten som avgör när behandlingen ska sluta. Efter några månaders arbetsfas kan man upptäcka att klienten har blivit symptomfri och välfungerande. Man kan då välja att fortsätta terapin i hoppet om att åstadkomma en neurotisk strukturering, om man alltså bedömer tillståndet som en avstannad utvecklingskris. Men man kan också nöja sig med det som har uppnåtts och planera för en avslutning.

Om terapeuten börjar mattas i sitt intresse för behandlingen kan även det vara ett skäl för att initiera en avslutning, eftersom terapeutens positiva intresse är en förutsättning för framgång. Om man av någon anledning börjar tappa lusten till arbetet, blir klienten bättre hjälpt om man genomför en regelrätt avslutning än om man fortsätter en oinspirerad behandling, som inte har mycket intresse att investera i historien.

Beslutet om avslutning bör helst komma när man är väl inne i arbetsfasen. Denna fas kännetecknas av att den temporala dimensionen i klientens jag har börjat fungera, och således även implikationen. Det säkraste tecknet på implikation är att klienten börjar ta aktiv del av sin terapi, funderar mellan gångerna, och kommer på minnen som det är angeläget att få berätta. När det ena genom implikation leder till det andra, genereras fortsättningen av själva berättelsen, som kräver att komma till punkt. Det är då man kan börja tänka på att lämna över det hela till klienten själv.

Medan arbetsfasen ska omvandla Fadersnamnet från idolskapets fetischering till en sanningsfunktion, d.v.s. fixera Fadersnamnet i språket istället för i personer eller ting, så ska avslutningsfasen lösgöra Fadersnamnet från terapeuten och terapisessionen så det förankras i klientens symboliska ordning. För detta har vi två metoder:

A. Delegation

Att det handlar om delegation och inte om ansvar beror på att ansvar inte kan flyttas, men om man flyttar på makt, då kan det uppstå en ansvarskänsla.

Man delegerar i små steg. Det ska nämligen inte göra så mycket om klienten inte klarar av delegationen. Man börjar med att delegera tidhållningen till klienten. Man gömmer sin egen klocka och säger till klienten: 'Nu vill jag att du håller reda på när samtalet är slut.' Som synes är det en polarisering, men detta är ett av undantagen från regeln att man inte får polarisera. Det förhåller sig nämligen så att ska man föra över makt till klienten från sig själv, då måste man använda samma makt. Alltså med viss tyngd säga: 'Nu vill jag att du.....'. Görs det korrekt känner man av att man förlorar en aning makt.

När tiden delegeras ska man se till att man har gott om tid, så man inte blir stressad om klienten glömmer sin uppgift. Känner man att sessionen blir väl lång, kan man undra vad klockan är, det betonar bara vem som sköter tiden. Delegering av tidpassningen kan med fördel ske tidigt i arbetsfasen eftersom det befordrar klientens engagemang i historieskrivningen.

Andra delegationsområden kan man hitta i klientens vardag. Att besöka arbetsförmedlingen kan delas upp i ett flertal delegationer. Först att ta ställning till vilken veckodag man ska bege sig dit för ett första orienterande besök, hur man får fram sina betyg, när man ska ta kontakt med en arbetsförmedlare.

B. Sista ordet.

Vid sessionens slut är det klienten som ska få sista ordet. Sista ordet har funktionen att fastställa samtalets giltighet, dess sanning. Sista ordet fungerar som punkt, och betyder: 'Då säger vi så!' Delegation av sista ordet kräver att man redan har delegerat tidkontrollen till klienten. Annars är det inte säkert klienten säger något som kan ses som sista ordet. När klienten konstaterar att tiden har gått, låter man bli att yttra de vanliga fraserna - då ses vi på torsdag -, vi får prata mera om det nästa gång -, - försök att ta det lite lugnt -, - du ska se att allt blir bra -, eller vad man har för vanemässiga yttranden på slutet. När klienten säger att klockan är fem över tre, kan man säga - jaha -, men inget mer. Då brukar klienten istället använda våra vanliga fraser som bevis på den identifikation som föreligger, och det är vad man vill åstadkomma.

Sista ordet är en smula Fadersnamn. Den som får sista ordet vet vad man har pratat om, vad man kom överens om, och vad som ska hända härnäst, vederbörande har alltså tolkningsföreträde. Att ge sista ordet till klienten gör att denna börjar identifiera sig med sin historias inneboende kunskap. Då har man också befordrat överflyttningen av Fadersnamnet från terapeuten till historien. Alltså historien såsom berättelse, eftersom det är i en berättelse som Fadersnamnet kan fastna, genom att göra den gällande. Det visar också hur Fadersnamnet anknyter till kastrationen, eftersom en gällande berättelse begränsar klienten och underställer honom lagen - historiens gång.

Sista ordet är också det som gör sessionen till en berättelse. Eller rättare till något man kan berätta om. Innan det har satts punkt, vet man inte hur den ska uppfattas. Denna dialektik visar att sista ordet har funktion som signifiant. Ett annat indicium på vikten av sista ordet, är att det är förknippat med makt. I ett gräl är det den som får sista ordet som 'vinner'. Låter man i terapisessionen klienten få det, får man känna på det att bli lämnad en aning. Man får inte formulera slutklämmen, utan det är klientens version som gäller. Hur fel den än kan tänkas vara.

När historien har blivit effektiv, och klienten har blivit allvarligare och mera självgående i sin genomgång av det som har varit, är det på tiden att introducera avslutningen. Även det är en delegation, men man måste ange de ramar inom vilka avslutningen kan ske. Det kan gå till som följande:

Man tar fram sin almanacka och säger: 'Vi kan ju inte hålla på hur länge som helst, så nu vill jag att du bestämmer dig för vilken gång som ska vara den sista. Peka ut en gång mellan 13 maj och 9 september.' Därefter väljer klienten en dag. Om man har hållit på för länge med terapin väljer han 9 september som sista gången, i annat fall väljer klienten ett datum mitt emellan de två man har angivit som ytterpunkter.

Därefter lägger man sin almanacka åt sidan och ordar inte mer om det. Klienten ska ha sista ordet i frågan, annars ogiltigförklarar man klientens val. Man bör alltså avhålla sig från att kommentera valet, vare sig positivt eller negativt, det skulle nämligen implicera att man hade synpunkter och visste bäst.

På grund av den framförhållning ramarna påtvingar avslutningen, är det önskvärt att man inte drar ut på terapin i onödan, då kan slutet bli plågsamt.

I slutändan ska man bli maktlös, annars har man lagt beslag på Fadersnamnet. Håller man kvar en viss makt - och det gör man nog alltid - då får man betala med den nedvärdering man utsätts för på slutet. Klienten kan utebli sista gången, eller öppet kritisera terapin och terapeuten med termer som: Det har inte gett mig någonting, jag är sämre än någonsin. Detta är att se som en maktkamp om vem som ska få sista ordet, och därmed betygsätta hela företaget, men det är också ett tydligt uttryck för en åsikt, och som sådant ett gott tecken.

Terapeuten å sin sida känner det snopet när klienten slutar. Det är som att förlora både klient och terapi. Man får inte äran för någonting. Tar klienten med sig sin historia och det där förankrade Fadersnamnet kommer terapeuten att förlora i betydelse, eftersom Fadersnamnet inte har något eget signifié, utan fungerar genom att överdeterminera andra signifianter, i detta fall historien vartill terapin nu hör.

Vid avslutningen förlorar terapeuten alltså både behandlingsarbete och klient. Eftersom terapeutens jag är strukturerat på neurotisk nivå leder detta till sorg, och inte melankoli. Den påfrestning det i alla fall innebär, gör handledning nödvändig. Sorg innebär en krisreaktion, och en av handledarens uppgifter blir att se till att terapeuten kommer igenom denna kris utan att få avsmak för psykoterapi.

Genomför man avslutningen på det sätt som här har beskrivits, finns en möjlighet för uppkomsten av en neurotisk struktur hos klienten. Fastän klienten tar med sig både självkänsla och äran för behandlingen, kvarstår det faktum att det är via psykoterapeuten som historien har blivit en berättelse med mening. Terapeutens behandlingsmotivation, den som var orsak till att hela projektet startade, kan just bli den första metaforen, den som sparkar i gång de övriga. Terapeuten kan komma att representera kastrationskomplexet genom sin initiala identifikation med Fadersnamnet.

En förutsättning för att avslutningen ska lyckas är att terapeuten respekterar slutet som slutgiltigt, och inte uppmanar till ytterligare kontakt, 'vid behov' eller under andra förevändningar. En eventuell efterundersökning måste också skjutas fram i tiden och helst utföras av andra.

40 Resultatet

Under behandlingens gång struktureras klientens jag först från att vara terapeutens objekt till att ha en psykoterapeut (som idol) och att ha revirområden att hämta självkänsla ur. Därnäst vidareutvecklas jaget mot att identifiera sig med en kunskap om den egna historien och funktionen som dess historieskrivande huvudperson. Av denna identifikation temporaliseras jaget och det får en identitetskälla som är relativt oberoende av andra personers initiativ, vilket tillförsäkrar klienten autonomi. Detta senare steg innebär att klienten kan ha ett eget boende och aktivt planera sin tillvaro utifrån egna preferenser. Bygger identiteten på livshistorien, blir den unik för klienten, även om historiens satslogik har hämtats från terapeutens sätt att tänka. Satslogiken är så att säga överindividuell, det är premisserna som är individuella.

Arbetet med klientens historia löser också ett vanligt etiskt problem som förföljer mera pedagogiska former för jagstrukturerande psykoterapi. I dessa senare går det inte att undvika att klienten formas till terapeutens objekt. Alla terapeutens medvetna ansträngningar har metaforiskt denna innebörd. Genom att terapeuten i det här fallet undviker att polarisera samtalen och genom att dessa inriktas på historien, slipper klienten bli måltavla för terapeutens omedvetna önskningar. Delegationsförfarandet garanterar att initiativet gradvist flyttas till klienten, och därmed blir fördelningen av narcissismen vid avslutningen inte till nackdel för klienten. Terapeuten får ta sorgen, men å andra sidan blir avslutningen inte någon katastrof för klienten. Utan detta sista steg brukar det vara svårt att avsluta psykoterapi med icke-neurotiskt strukturerade klienter, som just därför tenderar att bli ständigt aktuella hos sjukvården.

Hur långt kan man komma med denna form för behandling? För att kunna svara på frågan måste frågeställningen utarbetas ytterligare. En icke-neurotisk struktur som beror på en kvarstående reaktionsfas av en utvecklingskris kan oftast bli till en neurotisk struktur, och det på några månader. En psykotisk struktur kan oftast utvecklas ett struktursteg till, ibland flera, vilket är av stor vikt för livskvalitet och omhändertagandenivå. Vid behandling av psykotiker är ett gott samarbete med psykiatrin viktigt. Den totala behandlingen är en integration av psykiatriska och psykoterapeutiska åtgärder, och dessa löper oftast jämsides. Drar psykiatrin och psykoterapin åt var sitt håll blir det klienten som splittras av att utveckla idolisering åt två håll. Och eftersom psykiatrin gärna polariserar sina samtal med patienter, medan psykoterapeuten inte bör göra det, då töms såväl klienten/patienten som terapeuten på narcissism och arbetet blir bokstavligt talat olustigt.

I detta sammanhang bör det också nämnas att psykotiska klienter har anhöriga. Ofta har någon speciell anhörig, modern exempelvis, lagt ned mycken ansträngning på omsorg om klienten, och mellan mor och barn består ofta redan en bästisrelation. Initierar man då en jagstrukturerande psykoterapi ligger det i sakens natur att modern utkonkurreras och det blir lätt en dragkamp om klienten. Modern (i detta exempel) bör därför från början få en kontakt med en annan terapeut av hänsyn till den kris som barnets behandling kan innebära för henne.

Om man nu tar hänsyn till alla dessa faktorer, jämte övriga som kan dyka upp, hur långt kan man då komma? Det ska på en gång sägas att det är en öppen fråga. Som vanligt behövs mera forskning. Dessutom behövs en diskussion om det önskvärda i att driva behandlingen så långt som möjligt. Klienterna initieras i behandlingen, de söker sällan på eget bevåg psykoterapi. När företaget drivs av behandlarnas ambitioner bör just dessa ambitioner granskas. Samförstånd råder om många delmål. Det är bättre att vara medicinfri än att ta neuroleptika jämt. Det är bättre att bo på vanligt sätt än att bo på en sjukavdelning. Men man kan däremot inte principiellt påstå att det är bättre att vara strukturerad på en viss nivå än em annan. Att påstå något sådant vore att ideologisera problemet. Man bör fråga klienterna, men det kan ju först ske efter behandlingen, det är först då de kan ha en egen åsikt.

Det man kan säga är att man kan införa en temporal struktur i jaget, vilket ger en historiskt förankrad identitet och förväntningar på morgondagen. Konkreta följder av detta är:

1. Autonomin ökar. Det ser man av att klienten i sin vardag blir mera oberoende av andras beslut. Ingen behöver jaga på för att få klienten i aktivitet. Dessutom återkommer klienten inte mer till sjukvården i detta ärende, patientkarriären upphör.

2. Egna önskemål uppstår. Varje livshistoria är unik, och klientens identifikation med sin historias huvudperson genererar specifika förväntningar i livet. Livshistoriens mening är nämligen att bli färdigskriven. När man då har kommit igenom besvikelsen över alla missade möjligheter, då tar man med viss energi itu med det som är kvar.

I de fall där man inte når dessa mål (autonomi och egna åsikter) kan det bero på något av följande hinder:

> Om terapeuten tröttnar på denna form för terapi och inte kan investera intresse i arbetet, och inte heller har tillgång till en handledning som kan väcka intresset till liv igen, då stannar terapin av och det är då bättre att avsluta, eftersom klienten då får chansen att träffa någon annan. Det nedlagda arbetet är inte bortkastat. Nästa terapeut har en lättare uppgift genom att klienten nu vet hur arbetet går till, och har föregående terapeut avslutat i enlighet med de riktlinjer som beskrivits ovan, är det en mera samlad klient nästa terapeut ska inleda en narcisstisk fas med.

> Klientens eventuella utageranden eller suicidförsök under arbetsfasen kan leda till att det psykoterapeutiska arbetet avbryts. Här dras ju stora växlar på samarbetet mellan psykiatri och psykoterapi, och fungerar detta inte smidigt nog ligger det nära till hands att psykiatrin, som ju har behandlingsansvaret, föredrar att byta behandlingsstrategi.

Det kan diskuteras hur hållbar en jagstrukturering kan vara. Det har till och med betvivlats att en egentlig strukturering skulle vara möjlig. Ofta hänvisas till att Lacan hade uppfattningen att om Fadersnamnet har förkastats, då går det inte att sedan ympa dit det. Granskar man Lacans skrifter och hans seminarier i den mån de är utgivna, blir slutsatserna mera nyanserade. Du traitement possible de la psychose (1957-58) utmynnar i 'Ty att använda den teknik som han (Freud) har instiftat utanför den erfarenhet där den har sin tillämpning, är lika dumt som att slita vid årorna när båten står på stranden.'. Det innebär ju inte att det är dumt att behandla icke-neurotiskt strukturerade, utan att det är dumt att behandla dem med en metod som har utvecklats för andra tillstånd.

Eftersom man inte kan observera Fadersnamnet direkt, utan måste dra slutsatser från dess effekter, dess symptom, är ett annat citat av värde. I seminariet från den 18 november 1975, Le sinthome (som rör James Joyces' författarskap), säger Lacan, när han ger sin syn på författarens funktion i relation till Fadersnamnet: 'S2, i detta fall, är konstnären, eftersom han genom föreningen av två signifianter är i stånd att frambringa objektet a, som jag har illustrerat i dess förbindelse med örat och ögat, ja till och med i anslutning till den slutna munnen.'

Den senare delen av citatet refererar till seminarier i bok 11, om psykoanalysens fyra grundbegrepp (1964), där betydelsen av objekt a för fantasmen framhävs.

Citatet från 1975 tyder på att Lacan vidhöll Fadersnamnets huvudfunktion, såsom det utvecklades i 'Du traitement possible de la psychose' (1957-58), och som också är en viktig premiss i denna boks argumentering.

Fadersnamnet fungerar som en pakt mellan subjektet och den Andre, varigenom det reala och det symboliska förlikas, medelst fantasmens (obj. a) tematisering av världens objekt. Så om man med sin behandling får till stånd någonting som liknar en stabilisering av den imaginära ordningen och en uppbindning av njutningen till en lag, då skulle det alltså vara genom en ersättare för Fadersnamnet, ett substitut, ifall det är korrekt att man inte kan ympa in 'själva' Fadersnamnet.

Denna fråga borde dock sammanhänga med en annan fråga, nämligen om förkastandet av Fadersnamnet ska uppfattas som en ursprunglig lucka i den Andre, eller om förkastandet ska ses som en process, som äger rum mer eller mindre kontinuerligt.

Härtill kan man säga, att om Fadersnamnet uppfattas som den lingvistiska strukturens instiftare, men i sig själv utan signifié, då blir det vanskligt att skilja på ersättaren och den äkta varan. Dessutom ser vi, som tidigare nämnts, att uppkomsten av en temporal struktur ofta beledsagas av suicidtankar och religi-ösa funderingar, vilket i alla fall pekar i riktning mot Freuds urvater.

Sammanfattningsvis är frågan svår att avgöra. Det förefaller som om klienterna under pågående terapi är fragila, de kan bli psykotiska av att utsättas för polarisering i samband med intensiv kontakt med andra vårdgivare. Efter en reguljär avslutning förefaller de dock mera stabila. Man kan ju tänka sig att ett ersättnings-Fadersnamn skulle kunna ge en tillfällig stabilisering, och klienten skulle då bli psykotisk vid de vanliga psykosframkallande situationerna - mötet med EN FADER - exempelvis i samband med hustruns graviditet, medan en 'äkta' strukturering skulle göra klienten varaktigt stabil.

41 SPECIELLA TILLÄMPNINGAR

42 Behandling av missbrukare

Motivation och målsättning är centrala frågor i diskussionen om möjligheten av att behandla missbrukare. Att det förhåller sig så, riktar uppmärksamheten på personlighetsdiagnostiken på ett sätt som har stora likheter med avgränsningsproblemet mellan neurotisk struktur och icke-neurotisk struktur inom psykoterapin. Det kan därför vara av intresse att se på missbrukarbehandlingen utifrån den jagstrukturerande psykoterapins synvinkel.

Det är allmänt erkänt att utgångsläget är olika vid föreliggande behandlingsmotivation och vid brist på behandlingsmotivation. En missbrukare som inte anser sig ha ett problem utgör dock ett problem; man kan påstå att missbrukaren som missbrukar i en sådan grad att det är till skada för honom själv, för andra eller för samhället, är ett problem även om han inte anser sig ha ett problem. En sådan missbrukare är i den grad identisk med sitt problem, att det inte är meningsfullt att säga att han har ett problem. I fortsättningen kallas han för problematiker för att understryka att han i sin existens inte kan särskiljas från sitt problem.

En missbrukare som söker för att hans missbruk är ett problem för honom, kan däremot sägas att ha ett problem. Han kan klart skilja sig från sitt problem, sin vana. Han kan, visserligen under vånda, skiljas från sitt missbruk utan att förlora sin existens. Denna missbrukare har ett ambivalent förhållande till sitt problem, han vill å ena sidan bli kvitt det, å andra sidan återfaller han ofta.

Dessa två situationer visar jagets identifikation med respektive ett oralt objekt och ett analt objekt. I det första fallet, hos problematikern, erhåller jaget sin existens genom att identifieras som ett problem, ett (vård)objekt för vårdinstansen, för den Andre. Denna "orala" missbrukare kan inte avstå från missbruket utan att hotas till sin existens.

Avgiftning brukar inte utgöra något större problem, utan det är istället omöjligt för problematikern att förbli nykter och därmed avsluta sin missbrukarkarriär, eftersom det vore att tappa en tematisering utan att ha tillgång till en egen identitet. Problematikern kan överhuvudtaget inte ta ett sådant initiativ. Istället måste missbrukaren bli objekt för en annan auktoritet än vårdapparaten, en auktoritet som definierar missbrukaren som sitt objekt, och därmed erbjuder en fullgod ersättning för vårdapparaten genom att överta dess aktiva roll.

Den andra missbrukaren, den som inte är, utan har ett problem, kan man hjälpa genom att rikta terapin mot själva ambivalensen i förhållandet mellan missbrukare och giftritual, och därigenom åstadkomma ett mindre konfliktfyllt förhållande till den skadliga vanan.

I inget av fallen uppnår man något med att rikta uppmärksamheten mot själva missbruket, om man bortser från rent akuta ingripanden. I det första fallet identifierar missbrukaren sig med sitt missbruk och varje restriktiv eller fördömande attityd som visas mot missbruket träffar i lika hög grad personen, som därför inte kan ha någon motivation för att gå till de behandlingsinstitutioner, som oreflekterat ser missbruket som oönskat och personen som den som ska räddas, och därför kanske kräver att missbrukaren ska komma nykter, eller avhålla sig från missbruk medan behandling pågår. Effekten av en sådan syn på missbruket blir självmotsägande och kontakten brukar inte avlöpa tillfredsställande för någon.

Missbrukaren som identifierar sig med sitt problem och som kallades problematiker, för att betona att dessa två aspekter utgjorde en enhet, kan inte bemötas som om människan och problemet vore två. Man skulle istället kunna säga att det första behandlingsmålet just blir att åstadkomma en åtskillnad mellan jaget och problemet.

Man bör då börja med att ge en vana, inte med att ta bort en, eftersom missbrukaren endast har en enda vana som han identifierar sig med, nämligen missbruksritualen, som är det uttryck för hans existens som samtidigt gör honom till ett vårdobjekt.

Här kan man ha hjälp av den narcissistiska fasen i jagstrukturerande psykoterapi. Genom att anordna täta, icke-polariserade träffar, kan man befordra en identifikation med behandlaren, och därmed väcka en önskan om att bli behandlarens objekt (hans "bästa" klient). På alkoholmottagningar har man som regel täta träffar med de hjälpsökande, men situationen inbjuder som regel till en stark polarisering av mötet. Häri ligger en stor del av förklaringen till att många missbrukare blir aggressiva eller störande. Aggressiva blir de av polariseringen, störande för att manifestera att de vill ha särskilda förmåner som bevis på att de är behandlarens främsta klient, något som i sin tur retar mottagningspersonalen och spär på polariseringen mellan behandlare och hjälpsökande.

Tillämpar man istället en icke-polariserande samtalsstil kommer klienten att identifiera sig med behandlarens synsätt, vari ligger ett avståndstagande till missbruket. Detta leder denna gång inte till ett identitetshot, eftersom identifikationen som behandlarens objekt, och ett lyckat sådant, ger klienten en bas för den aktuella tillvaron. Genom att fortsätta i enlighet med den teknik som

beskrevs i kapitel IX, kan problematikern utvecklas till en människa med ett problem. När man har hunnit så långt blir fortsättningen beroende av klientens motivation, och inte som tidigare av behandlarens motivation. Målsättningen i ett första steg är alltså att hjälpa klienten fram till ett ställningstagande beträffande en eventuell fortsatt behandling.

Förhållandet mellan klienten och missbruksritualen har nu blivit ambivalent. Det föreligger en duellsituation mellan dem. Antingen vinner klienten och "klarar sitt missbruk", eller också vinner missbruket, och det blir en missbruksperiod. En sådan växling är ett relativt stabilt skede och kan fortgå i många år. Tillståndet är också förenligt med en hygglig social funktion. Många dolda missbrukare lever i ett sådant ambivalent förhållande till sitt missbruk. Ambivalensen förorsakas av ritualens överdeterminering. En missbruksritual utgör ett handlingsmönster med en bortträngd innebörd, det enda man kan säga om denna innebörd är att den ska döljas, varför flaskor göms undan på uträknade ställen och spritlukten kamoufleras med halstabletter. Detta till skillnad från problematikern, som gärna visar upp sitt berusade tillstånd. Missbruksritualen hos den dolda missbrukaren kan ses som ett upprepningstvång, och som sådant möjligt att omvandla till överföring i en psykoterapi, där överföringen sedan kan lösas upp, och ambivalensen avlösas av ett autonomt ställningstagande till drogmissbruket.

43 Nyblivna, icke-neurotiskt strukturerade mödrar

Michael Rutter[82] skriver i sin översikt över Modersdeprivation[83] om de heterogena följder en ofullständig modersomvårdnad kan få för det späda barnet. Enligt Rutter[84] är hela begreppet "modersdeprivation" så mångfasetterat att det knappast längre är användbart, utan det som nu behövs är en precisering av modersomvårdnaden och dess verkningar.

De senare årens utveckling av teorin om jagets strukturering ger möjlighet för en mera specifik förståelse av den tidiga relationen mellan mor och barn, och man får här faktisk en inkörsport till en aktiv schizofreniprofylax.

Som beskrivits i kapitel II är det relativt lätt att identifiera de mor-barnkonstellationer där ett aktivt ingripande utifrån behövs om barnets psykiska utveckling ska säkerställas. Psykotiska symptom i samband med och efter förlossningen (puerperalpsykos eller amningspsykos) utgör en klar indikator på nödvändigheten av ett ingripande. Det är alltid en förlust att inte längre vara havande, men den neurotiskt strukturerade föderskan ser i sitt barn uppfyllelsen av de förväntningar som utvecklades under graviditeten, och i och med att barnet av modern känns igen som en förverkligad vision, ger det henne en tröst som gör att hon tål att uppmärksamheten flyttas ifrån henne och över till barnet.

Den icke-neurotiskt strukturerade modern utsätts däremot för ett existenshot efter förlossningen. Strukturen hos hennes jag är inte dialektisk, varför hon inte känner sig träffad av den uppmärksamhet barnet nu får. Denna moder förlorar narcissism genom förlossningen, vilket kommer till uttryck i hennes nedvärderande tankar om sig själv. Mjölken duger inte och hon är själv värdelös eller rutten.

Vilken orsaken än är till att modern är strukturerad på icke-neurotisk nivå, kan man återställa hennes självkänsla genom en jagstrukturerande behandling. Den narcissistiska fasen ger snabbt effekt, och därmed återställs hennes mående och funktion. I behandlingens arbetsfas fokuserar man först på barnet, istället för på livshistorien. På så sätt säkerställs moderns intresse för sitt barn. Genom en icke-polariserande samtalsstil får modern automatiskt del i terapeutens förväntningar på barnet, och modern upplever, tillsammans med terapeuten, stolthet över barnets utveckling och ökande autonomi. När mor-barn relationen fungerar kan behandlingen mer och mer fokuseras på livshistorien. Delegationsområdet blir i första hand barnets skötsel, därefter moderns egen livsplanering. Genom en sådan handläggning ökar barnets möjligheter för en fullständig psykisk utveckling avsevärt. Moderns respekt för terapeuten och hennes tilltagande strukturering med en oidipal logik kring barnets tillkomst och framtid kommer att fungera som hänvisningen till lagen och fadersnamnet.

De puerperala psykotiska symptomen kan vara mycket diskreta. Endast ett fåtal av icke-neurotiska föderskor utvecklar så tydliga symptom att dessa leder till psykiatrisk eller psykoterapeutisk behandling. Men vill man som led i ett profylaktiskt program ge dessa kvinnor en jagstrukturerande hjälp under det första året efter förlossningen, måste man känna igen dem på mödravårdscentralerna. För en tränad psykoterapeut är detta inte särskilt svårt (se kapitel VIII), och man skulle utan avskräckande personalinsatser kunna genomföra ett profylaktiskt pilotprojekt i en begränsad, men stabil, befolkningsgrupp där man erbjöd alla icke-neurotiskt strukturerade mödrar en jagstrukturerande behandling under barnets första år. Barnen kan sedan bedömas i samband med 4 års kontrollen, då en oidipal struktur bör föreligga, och igen i skolan beträffande läs- och skrivfärdigheter. Ett sådant projekt skulle utan svårigheter kunna rymmas i de redan befintliga hälsokontrollerna. Börjar man en registrering av barnens strukturering samtidigt som mödrarna erhåller jagstrukturerande behandling, bör man, om hypotesen håller, observera ett fall i frekvensen av icke-neurotiskt strukturerade 4-åringar efter ungefär fyra års förlopp.

82 Lärare i barnpsykiatri vid Londons universitet.

83 Michael Rutter: Maternel deprivation 1972, svensk översättning av Harry Bökstedt, Berlingska Boktryckeriet, Lund 1975.

84 Samma verk, s. 140.

BILAGA 1

Följande sidor är översättningar av valde delar ur de första böcker av Lacans seminarier. Texten i böckerna har redigerats av Jacques Alain Miller utifrån stenografier och referat, något original fanns ej.

Jacques Lacan: Le Séminaire, livre I, Seuil, Paris 1975.

Les Écrits techniques de Freud s. 91-91.

Det handlar om ett klassiskt experiment, som gjordes vid den tiden då fysiken var roande, på den äkta fysikens tid. Så är det nu för oss, vi befinner oss vid en tidpunkt då detta är sant beträffande psykoanalysen. Ju närmare vi är den roliga psykoanalysen ju mer är det den äkta psykoanalysen. Sedan kommer den att poleras, att utföras genom approximationer och med knep. Man kommer inte alls att förstå vad man gör, liksom det redan har blivit så att man nästan ingenting behöver förstå av optiken för att tillverka ett mikroskop. Låt oss alltså roa oss och ännu en gång göra psykoanalys.

Här där jag står ska ni sätta en stor kittel - som ersätter mig som resonanslåda, - vilket kan vara en fördel vissa dagar - en kittel som är så lika en halvsfär som möjligt, välpolerad invändigt, kort sagt en sfärisk spegel. Om den flyttas nästan fram till bordet ser ni inte er själva däri - så att det illusionsfenomen som då och då uppstår mellan mig och mina elever, inte uppstår i detta fall, jag borde nog trots allt omvandlas till en kittel. En sfärisk spegel åstadkommer en verklig bild. Mot varje punkt av en ljusstråle utgående från vilken som helst punkt på ett objekt som placeras på ett visst avstånd, företrädesvis i sfärens centralplan, korresponderar i samma plan, genom konvergens av de från sfärens yta reflekterade strålarna, en annan ljuspunkt -vilket ger en real bild av objektet. Jag beklagar att jag inte kunde ta med kitteln idag, och inte heller experimentets apparatur. Ni får föreställa er dem.

Antag att detta är en låda, öppen på denna sida, och att den är placerad på en fot, i centrum av halvsfären. På lådan ska ni ställa en vas, en verklig sådan. Och under finns en blombukett. Vad kommer då att hända?

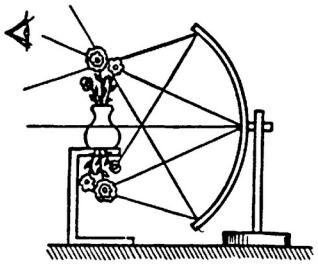

L'expérience du bouquet renversé

Buketten reflekteras i den sfäriska ytan, för att hamna i ljusets symmetriska punkt. Lägg märke till att alla strålar härvidlag gör likadant - alla strålar som utgår från en given punkt hamnar i samma symmetriska punkt. Härigenom bildas en real bild. Märk att strålarna inte korsas riktigt i mitt schema, men det är även sant i verkligheten, och gäller för alla optiska instrument - man får aldrig annat än en tillnärmelse. Bortom ögat fortsätter strålarna deras väg och divergerar igen. Men för ögat är de konvergenta, och ger en real bild, eftersom det karakteristiska för strålar som träffar ett öga i konvergerande form är att de ger en verklig bild. De konvergerar när de går mot ögat, de divergerar när de avlägsnar sig därifrån. Om strålarna råkar träffa ögat på det motsatta sättet blir det en virtuell bild som bildas. Det är det som händer när ni betraktar en bild i spegeln - ni ser den där den inte är. Här ser ni den tvärtom där den är - på detta enda villkor att ert öga befinner sig i området för de strålar som redan har hunnit korsas i korrespondenspunkten. Även om ni inte ser den reala buketten, som ju är dold, så kommer ni i detta ögonblick, om ni befinner er i det rätta området, att se en mycket intressant imaginär bukett visa sig, en som bildas just i vasens hals. Och skulle era ögon förskjutas lineärt i ett och samma plan, då skulle ni få ett intryck av verklighet, samtidigt som ni känner att någonting är mystiskt, förvirrat, eftersom strålarna inte korsas riktigt bra. Ju längre borta ni är, ju mer narrar parallaxen och ju mer komplett blir illusionen.

Detta är en fabel som kommer att hjälpa oss mycket. Visserligen gör detta schema inte anspråk på att beröra någonting som på ett påtagligt sätt har förbindelse med det som vi har att göra med i analysen, de relationer som kallas reala eller objektiva, eller de imaginära relationerna. Men det tillåter oss att på ett särskilt enkelt sätt illustrera det som kommer ut av den nära sammanflätningen av den imaginära världen och den reala världen i den psykiska ekonomin - ni ska få se hur.....

s. 142

När vi ändå är här vill jag introducera ett komplement till det schema som jag gav er i den lilla kursen i det imaginäras topik.

Jag har påpekat att denna modell helt är i linje med Freuds egen önskan. Freud förklarar på flera ställen, särskilt i Traumdeutung och i Abriss, att de grundläggande psykiska instanserna borde uppfattas som huvudsakligen representerande det som sker i en fotografisk apparat, det vill säga som de bilder, vare sig virtuella eller reala, som utgör dess funktion. Den organiska apparaten representeras av apparatens mekanik, och det som vi uppfattar är bilderna. Deras funktioner är inte homogena, ty en real bild och en virtuell bild är inte samma sak. De instanser Freud utarbetar bör inte uppfattas som substantiella, som epifenomen till själva apparaten. Men det är dock genom ett optiskt schema som instanserna bör tolkas. En uppfattning som Freud många gånger har gett uttryck för, men som han aldrig har materialiserat.

Ni ser till vänster den konkava spegeln tack vare vilken fenomenet med den uppochnervända buketten framställs, och jag har här ändrat det till en uppochnervänd vas, eftersom det är vanligare. Vasen är i lådan, och buketten ovanpå.

Genom spelet av strålarnas reflexion kommer vasen att reproduceras som en real bild, och inte en virtuell, en som ögat kan ackommodera till. Om ögat ställer in sig på nivån för blommorna som vi har satt dit, så kommer det att se vasens reala bild omsluta buketten och ge den stil och helhet - en reflex av kroppens helhet.

För att bilden ska få en viss stadga är det nödvändigt att den verkligen är en bild. Vad är definitionen på en bild inom optiken? - till varje punkt i objektet bör svara en punkt i bilden, och alla strålar som utgår från en och samma punkt bör korsa varandra i en enda punkt någonstans. En optisk apparat definieras inte på något annat sätt än genom en entydig eller dubbel-entydig konvergens av strålar - som man säger inom axiomatiken.

Ifall denna konkava apparat fanns här där jag är, och taskspelarens lilla montage framför skrivbordet, då skulle bilden inte synas med tillräcklig klarhet för att åstadkomma en illusion av verkligheten, en real illusion. Det krävs att ni befinner er placerade inom en viss vinkel. I överensstämmelse med olika positioner för det betraktande ögat, kan vi utan tvivel urskilja ett visst antal fall som kanske tillåter oss att förstå subjektets olika positioner i förhållande till verkligheten.

Jag har visserligen sagt er att ett subjekt inte är ett öga. Men denna modell kan tillämpas eftersom vi befinner oss i det imaginära, där ögat har stor betydelse. Någon tog upp frågan om de två narcissismerna. Ni märker säkert att det är det som det handlar om - om relationen mellan realitetens konstituering och hänsynen till kroppens form, som Mannoni mer eller mindre berättigat kallade ontologisk.

Låt oss först ta den konkava spegeln, i vilken vi, som jag visade, antagligen kan projicera allahanda saker som hör till det organiska, och av dessa särskilt cortex. Men låt oss inte konkretisera för fort, ty här handlar det inte om att, ni inser det bättre i det följande, rätt och slätt utarbeta en teori om den lilla människan-inuti-människan. Om jag var ute efter att återskapa den lilla människan-inuti-människan, då fattar jag inte varför jag hela tiden kritiserar densamma. Och om jag avstår, är det för att det finns en anledning till att jag avstår därifrån.

Men ögat då, detta hypotetiska öga som jag har berättat om för er, vi placerar det någonstans mellan den konkava spegeln och objektet.

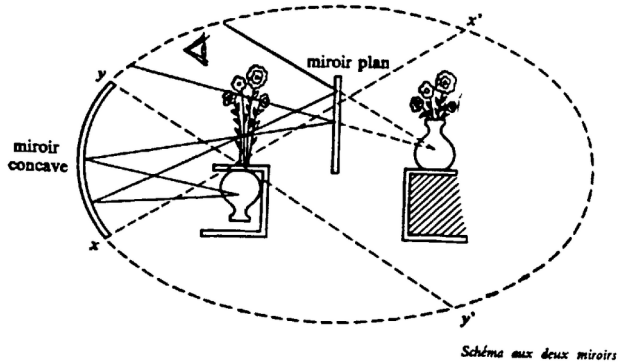

Schéma aux deux miroirs

För att detta öga ska få en exakt illusion av den omvända vasen, det vill säga att det ser den under optimala betingelser, lika väl som om den hade funnits i salens fond, är det nödvändigt och tillräckligt med en enda sak - att det finns en planspegel i salens mitt. Om man, med andra ord, placerar en spegel i salens mitt, och jag ställer mig med ryggen mot den konkava spegeln, då kommer jag att se bilden av vasen lika bra som om jag befann mig i salens bortre ända, även om jag inte ser den direkt. Vad är det jag kommer att se i spegeln? För det första min egen skepnad, där den inte finns. För det andra, på en punkt som är symmetrisk i förhållande till den punkt där den reala bilden finns, kommer jag att se samma reala bild visa sig som en virtuell bild. Är ni med? Det är inte svårt att förstå, ställ er när ni kommer hem framför en spegel, sträck en hand framför er . . . . . .

Detta lilla schema är ingenting annat än en mycket enkel bearbetning av det som jag under årens lopp har försökt att förklara för er med spegelstadiet.

Nyss talade Mannoni om två narcissismer. Det finns faktiskt först en narcissism som hänför sig till kroppsbilden. Denna bild är identisk för samtliga subjektets mekanismer och den ger sin form till subjektets *Umwelt*, för så vitt hon är en människa och inte en häst. Den utgör subjektets helhet och vi kan se den projiceras på tusen sätt, ända in i det man kallar symbolismens imaginära källa, som är det varigenom symbolismen får förbindelse med den känsla, med den *Selbstgefühl*, som den mänskliga varelsen, *Mensch*, har av sin egen kropp.

Denna första narcissism befinner sig, om ni så vill, på den reala bildens nivå i mitt schema, eftersom den låter hela realiteten inordnas i en räcka preformerade ramar.

Märk väl att denna verksamhet är helt olika för människan och djuret, som är adapterat till en likformig *Umwelt*. Det finns hos djuret vissa förutbestämda överensstämmelser mellan dess imaginära struktur och det som intresserar djuret i dess *Umwelt*, nämligen sådant som är viktigt för fortlevnaden av individerna, som själva är en funktion av artens fortbestånd som typ. Hos människan utgör däremot reflexionen i spegeln en grundläggande noetisk möjlighet, och den introducerar en sekundär narcissism. Hennes grundläggande mönster blir genast relationen till den andre. Den andre har för människan ett infångande värde, genom den antecipation som den enhetliga bilden representerar, således som den kan uppfattas i spegeln eller i varje liknande realitet.

Den andre, alter ego, överensstämmer, i enlighet med livets etapper, mer eller mindre med *Ich-Ideal*, detta jag-ideal som hela tiden åberopas i Freuds artikel[85]. Den narcissistiska identifikationen - ordet identifikation är utan närmare specifikation oanvändbart - den sekundära narcissismens identifikation är identifikationen med den andre som i det normala fallet gör det möjligt för människan att med precision fastställa sin imaginära och libidinösa relation till världen i allmänhet. Det är detta som låter henne se sin plats, och som funktion av denna plats och av sin värld strukturera sitt vara. Mannoni har nyss sagt *ontologiskt*, det kan jag i och för sig gå med på. Jag vill helt exakt säga - hennes libidinösa vara. Subjektet ser sitt vara i en reflexion i förhållande till den andre, det vill säga i relation till *Ich-Ideal*.

Ni ser här att man bör skilja på jagets funktioner - dels spelar de för människan, som för alla andra levande varelser, en fundamental roll för strukturering av verkligheten -, dels måste de hos människan passera genom denna fundamentala alienation som konstitueras av den reflekterade bilden av henne själv, som i sin tur är *Ur-Ich*, ursprungsformen för *Ich-Ideal* liksom för relationen till den andre.

Är detta klart nog för er? Jag gav tidigare en första del av schemat, idag ger jag er den andra - den reflexiva förbindelsen med den andre. Ni ser nu vad det tjänar till, detta schema. Ni förstår säkert att det inte är för att ha nöjet av att här göra roande konstruktioner som jag har delgivit er detta. Det är ytterst användbart, då det låter er fastställa nästan alla de konkreta kliniska problem som det imaginäras funktion utgör, och alldeles speciellt beträffande de libidinösa investeringar vars innebörd man till slut, när man har att göra med dem, inte längre förstår.

s. 187-89

I grunden är mitt tillvägagångssätt diskursivt. Jag försöker här för er presentera en problemställning utifrån freudianska texter. Men då och då blir det nödvändigt att ta till en didaktisk formel och ordna upp olika formuleringar av dessa problem i analysens historia.

Det är en mellansats jag tar till när jag presenterar er för en modell som inte gör anspråk på att vara ett system, utan enbart en referensbild. Det är därför jag steg för steg leder er in i det optiska schema som vi har börjat utforma här.

Denna uppställning börjar nu bli bekant för er. Jag har visat er hur man kan ana att den reala bilden, som uppstår tack vare den konkava spegeln, framställs inom subjektet, i en punkt som vi kallar O. Subjektet ser denna reala bild som en virtuell i planspegeln, i O', eftersom den befinner sig i en virtuell position, symmetrisk i förhållande till planspegeln.

85 Zur einführung des Narzissmus

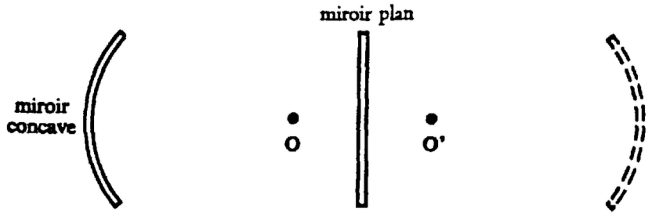

Schéma simplifié des deux miroirs

Vi har här två punkter O och O'. Varför O och O'? För att en liten flicka - en virtuell kvinna, vilken är en varelse som är mycket mer engagerad i det reala än vad männen är - en gång sa dessa förtjusande ord - Åh! Det är otroligt att hela mitt liv ska försiggå i O och O'. Stackars kicka! Ditt liv försiggår i O och O', som det gör för alla. Hur som helst sa hon oss då vad hon strävar efter. Det är till ära för henne jag kallar dessa punkter för O och O'.

Detta bör man först ha klart för sig.

Man måste, på tvärs av och emot allt, utgå från O och O'. Ni vet redan att det handlar om det som har förbindelse med konstitueringen av *Ideal-Ich*, och inte med *Ich-Ideal* - med andra ord, med det fundamentalt imaginära, spekulära, ursprunget till jaget. Det är vad jag har försökt få er att förstå utifrån några texter, varav den viktigaste är *Zur Einführung des Narzissmus*.

Jag hoppas ni har fattat det nära sammanhang som finns i denna text, mellan bildandet av objektet och av jaget. Det är för att de är i strikt bemärkelse korrelativa och för att deras uppträdande är i sann mening samtidiga, som narcissismens problem föds. I detta skede av Freuds tänkande visar libidon sig vara underkastad en annan dialektik än dess egen, och jag vill påstå att det är objektets.

Narcissismen är inte den biologiska individens relation till sitt naturliga objekt, som blir allt rikare och mera komplicerat. Det finns en speciell narcissistisk investering. Det är en libidinös investering i det som på en annan plats kan uppfattas som en bild av jaget.

Jag berättar det här i stora drag. Jag skulle kunna berätta om det i ett mera utarbetat språk, filosofiskt sett, men jag vill göra det väl synligt för er. Det är helt säkert att om man utgår från ett visst skede i utvecklingen av den freudianska erfarenheten, så centreras uppmärksamheten på jagets imaginära funktion. Efter Freud sammanblandas hela psykoanalysen med en återgång till en uppfattning, som inte är traditionsenlig utan akademisk, utav jaget såsom en psykologisk syntesfunktion. Fast om jaget har något att komma med i den humana psykologin, då kan det endast uppfattas på ett transpsykologiskt plan, eller som Freud skriver ut det med samtliga bokstäver - ty Freud har trots alla svårigheter han hade med jagets formulering, aldrig tappat tråden - metapsykologiskt.

Vad ska det betyda, om inte att det är bortom psykologin.

2

Vad betyder det när man säger *jag*? Är det samma sak som *egot*, det analytiska begreppet? Det måste man utgå ifrån.

När ni använder det kan ni inte missta er på att *jag* framför allt är en psykologisk referens, i den meningen att det finns psykologi med i spelet när det rör sig om observation av det som tilldrar sig hos människan. Hur lär hon sig att yttra det, detta *jag*?.

Jag är ett verbalt uttryck, vars användning lärs genom en viss referens till den andre, som är en talad referens. *Jag* föds i referens till *du*. Alla vet vilka storartade saker psykologerna har staplat på detta, till exempel den ömsesidiga relationen, som etableras eller inte etableras, och som bestämmer jag vet inte vilken etapp i barnets inre utveckling. Som om man helt enkelt kunde vara säker på det, och härleda samma etapp ur detta barns första fumlighet när det försöker komma till rätta med de personliga pronomina. Barnet upprepar frasen med ett *du* istället för att vända om det till ett *jag*. Det rör sig om en tveksamhet i språkförståelsen. Vi har inte rätt att gå längre. Men det räcker för att underrätta oss om att *jag* först konstitueras som referens till *du* i en språkerfarenhet, och det i en relation där den andre för barnet manifesterar, vadå? - bestämmelser, begär, som man måste känna till, pappans, mammans, lärarens, eller kamraternas.

Det är uppenbart att det från början finns en mycket liten chans att det skulle känna igen sina egna begär, om annat än på det mest omedelbara sättet. Åtminstone vet vi i början ingenting om den resonanspunkt där, i det lilla subjektets föreställning, individen befinner sig. Det är förvisso det som gör det så olyckligt.

Övers. P. Villemoes 1984

Jacques Lacan: Le Séminaire, livre II, Seuil, Paris 1978.

Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse.

s. 284-88

3

Jag skulle idag vilja föreslå er ett litet schema, för att illustrera de problem som uppkommer med jaget och den andre, språket och talet.

Detta schema vore inte ett schema om det presenterade en lösning. Det är inte heller en modell. Det är ingenting annat än ett sätt att fasthålla idéerna, vilket behövs på grund av en ofullständighet i vår diskursiva tankeverksamhet.

Eftersom ni redan är bekanta härmed, har jag inte upprepat det som skiljer det imaginära från det symboliska.

Vad vet vi om jaget? Är jaget realt?, är det en måne, eller är det en imaginär konstruktion? Vi ska utgå från den tanke, som jag sedan länge har pluggat in i er, att det inte finns någon möjlighet att fatta något som helst av den analytiska dialektiken, om vi inte antar att jaget är en imaginär konstruktion. Det tar inte bort någonting från det arma jaget, det att det är imaginärt - jag vill till och med påstå att det är det som är bra med det. Hade det inte varit imaginärt så hade vi inte varit människor, vi hade varit månar. Det innebär inte att det räcker att vi har detta imaginära jag för att vi ska vara människor. Vi kunde också vara denna intermediära sak som kallas en galning. En galning är just en sådan som håller fast vid detta imaginära, rätt och slätt.

Det är det här det handlar om:

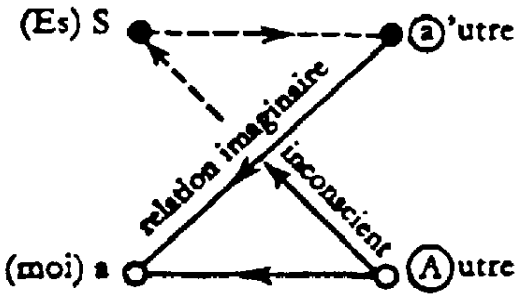

Billede (Schema L)

S, det är bokstaven S, men det är också subjektet, det analytiska subjektet, det vill säga inte subjektet i dess helhet. Man använder mycken tid på att försöka få oss att tappa fotfästet genom att säga att man ser det som en helhet. Varför skulle det vara helt? Vi vet inget sådant. Har ni någonsin mött några sådana varelser? Det är måhända ett ideal. Jag har för min del aldrig sett någon. Jag, är inte hel. Ni inte heller. Om man vore hel, då stannade var och en kvar på sitt håll, hel, man vore inte här, tillsammans, för att försöka organisera sig, som man säger. Det är subjektet, inte i sin helhet, utan i sin upptakt. Som vanligt vet det inte vad det säger. Om det visste vad det sa, då fanns det inte där. Utan där, längst nere till höger.

Naturligtvis är det inte där det träffas - det är aldrig fallet - ens vid analysens slut. Det träffas i a, och det är av den anledningen det är ett jag. Det kan ha för sig att det är detta jag som är subjektet, allt finns ju från det hållet, och det har ingen möjlighet att slippa därifrån. Det som analysen därutöver lär oss, det är att jaget är en form som är helt grundläggande för objektens konstituering. I synnerhet blir det i form av den speglade andre, som det ser det som vi på strukturella grunder kallar dess like. Denna den andres form har den allra största förbindelse med dess jag, den kan fås att täcka det, och vi skriver det *a'*.

Det var alltså spegelplanet, den symmetriska världen av ego och av homogena andra. Det är nödvändigt att därifrån särskilja ett annat plan, som vi kallar språkets vägg.

Det är utifrån den ordning som definieras av språkets vägg som det imaginära fattar sin falska verklighet. Jaget så som vi uppfattar det, den andre, geliken, alla dessa föreställningar är objekt. De är förvisso inte homogena med månar - och det riskerar vi hela tiden att glömma. Men de är i hög grad objekt, eftersom de benämnas så i ett organiserat system, vilket är denna språkets vägg.

När subjektet talar med sina medmänniskor, talar det i det gemensamma språket, som tar de imaginära jagen för något inte bara ex-sisterande, utan för något realt. Utan att kunna veta vad som finns i det område där dialogen konkret rör sig, så har det att göra med ett visst antal personer a',a''. För så vitt subjektet sätter dem i relation till sin egen bild, så blir de som han talar med också de som han identifierar sig med.

Detta innebär att det är nödvändigt att inte bortse från vårt grundantagande, det som hör till oss, analytiker - vi tror att det finns andra subjekt än vi, att det finns autentiska intersubjektiva relationer. Vi skulle inte ha någon som helst anledning att anta detta om vi inte hade haft vittnesmål om det som karakteriserar intersubjektiviteten, nämligen att subjektet förmår vilseleda oss. Det är det avgörande beviset. Jag påstår inte att det är den enda grunden för det andra subjektets realitet, men det är beviset för det. Med andra ord, vi riktar oss i själva verket till några A_1, A_2, som är de som vi inte känner, de verkliga Andra, de sanna subjekten. De befinner sig på den andra sidan av språkets vägg, där jag i princip aldrig kan nå dem. Egentligen är det dem jag vänder mig till varje gång jag uttalar ett sant ord, men jag når bara a', a'', genom reflexion. Jag syftar alltid till de sanna subjekten, och jag får nöja mig med skuggor. Subjektet är skilt från de Andra, de verkliga, av språkets vägg.

Om nu talet grundar sig på den Andres existens, på den sanna, så är språket gjort för att återförvisa oss till den objektiverade andre, till den andre av vilken vi kan göra vad vi önskar, häri inräknat att tro att den är ett objekt, det vill säga att den inte vet vad den säger. När vi använder oss av språket, spelar vår relation till den andre hela tiden på denna tvetydighet. Sagt på ett annat sätt, språket är i lika mån gjort för att grunda oss i den Andre som för att radikalt hindra oss från att förstå det. Och det är det som det handlar om i den analytiska erfarenheten. . . . . .

. . .Subjektet vet inte vad det säger, och på goda grunder, eftersom det inte vet vad det är. Men det syns. Det syns på den andra sidan, på ett ofullkomligt sätt, som ni känner till, beroende på den fundamentala ofullkomligheten hos den speglade *Urbilden*, som inte bara är imaginär, utan även illusorisk. På detta faktum beror den förvanskade inriktning som den analytiska tekniken har tagit sedan en tid tillbaka.

. . Subjektet möter i allt väsentligt sitt eget imaginära jag i form av analytikerns jag. I övrigt förblir detta jag inte bara imaginärt, ty analytikerns talade intervention ska uttryckligen uppfattas som ett möte mellan två jag, Som analytikerns projektion av precisa objekt. I detta perspektiv representeras och planeras analysen ständigt på ett objektivitetsplan. Vad det handlar om, så skriver man, är att få subjektet att gå ifrån en psykisk realitet till en verklig realitet, det vill säga till en måne som igen ska sättas ihop i det imaginära, och det, vilket man inte heller sticker under stol med, med analytikerns jag som modell. Man är såpass samlad att man uppmärksammar att det vare sig rör sig om att indoktrinera, eller att representera vad man bör ta sig till i världen. Det är helt klart att man verkar på det imaginära planet. Det är därför ingenting värderas högre än det man förlägger bortom det man betraktar som språkets illusion och inte dess vägg - det outsägligt upplevda.

Bland de kliniska exempel som har tagits med finns ett litet ett som är mycket trevligt, det om patienten som terroriseras av tanken att analytikern vet vad hon har i sin väska. Hon tror det på samma gång som hon inte tror det. Allt vad hon kan berätta förbises av analytikern till förmån för denna imaginära ängslan. Och plötsligt fattar man att det där är det enda viktiga - hon är rädd att analytikern ska beröva henne allt hon har i magen, det vill säga handväskans innehåll, som symboliserar hennes delobjekt. . . . .

. . . . Finns det inte en annan uppfattning om analysen, en som gör det möjligt att konkludera att den består av något annat än hopfogningen av subjektets grundläggande imaginära uppdelning?

Denna uppdelning existerar faktiskt. Den är en av de dimensioner som gör det möjligt för analytikern att verka genom identifikation, genom att ge sitt eget jag till subjektet. Jag ska bespara er för detaljerna, men det är med säkerhet så att analytikern medelst en viss tolkning av motstånden, genom en viss reduktion av analysens totala erfarenhet till dess enbart imaginära element, kan komma fram till att på patienten projicera sitt analytikerjags olika karakteristika - Gud ska veta att de kan vara olika, och det på ett sätt som man återfinner i slutet av analyserna. Det Freud har lärt oss är just precis det motsatta.

När man utbildar analytiker är det för att de ska få sådana subjekt att deras jag ska kunna fattas. Det är analysens ideal, ett som väl att märka förblir virtuellt. Det finns aldrig något subjekt utan jag, ett fullt förverkligat subjekt, men det är vad man ska sträva efter att uppnå hos subjektet i analysen.

Analysen bör sikta mot uppkomsten av ett sant tal, ett som förenar subjektet med ett annat subjekt, på andra sidan av språkets vägg. Det är denna senare relation mellan subjektet och den verkliga Andre, den Andre som ger det svar man inte väntar sig, som definierar analysens slutpunkt.

Under den enda förutsättningen att analytikerns jag har godheten att inte befinna sig där, under den enda förutsättningen att analytikern inte blir en levande spegel, utan en tom spegel, sker allt det som sker under hela analysens förlopp mellan subjektets jag - det är alltid subjektets jag som talar, skenbart - och de andra. Hela gången i analysen består av en stegvis rubbning av denna relation, den som subjektet hela tiden kan uppfatta på andra sidan av språkets mur, den som är överföringen, och som tillhör subjektet, men som det inte kan känna igen sig i. Det handlar inte om att reducera denna relation, vilket man skriver, det handlar om att subjektet åtar sig relationen på dess plats. Analysen består i att få subjektet att bli medvetet om sina relationer, inte med analytikerns jag, utan med alla dessa Andra som är dess verkliga svaranden, dem som subjektet inte har känt igen. Det handlar om att subjektet steg för steg upptäcker vilken Andre det verkligen vänder sig till, fast utan att veta det, och att det stegvis tar på sig överföringsrelationerna på den plats där de finns, där det från början inte trodde att det befann sig.

Övers. P. Villemoes 1982

BILAGA 2

Om implikation

Implikation[86] hör till sanningsfunktionernas deduktiva system i satslogiken. Det är ett system som styr hur påståendesatser (p) förhåller sig till varandra. De logiska konstanter som man vanligtvis räknar med är:

Negation — p/-p. Negationen medför att om p är S(ann) då är -p F(alsk) och tvärtom. En polariserad relation som inte leder utöver sig själv, och där den ena uteslutar den andra.

Konjunktion — p & q. En konjunktion är S om bägge delpåståendena är S. I alla andra fall är konjunktionen falsk. Ex.: Det betyder otur om det är fredag och om det är den trettonde.

Disjunktion — Här finns dels en inklusiv disjunktion p V q, dels en exklusiv disjunktion p W q. p V q kan vara: Att han inte har kommit kan endera bero på att han ha hört fel eller att han har fått förhinder. Påståendet är S om en av delarna eller bägge är S. Delarna uteslutar inte varandra. Det gör de däremot vid exklusiv disjunktion p W q. Exempel: Antingen äter man kakan eller också har man den kvar.

Implikation — Om p då q. Skrivs p -> q. Implikation kallas också konditional. Medan de logiska operationer ovanför håller i "alla tider", så gäller detta inte för implikation. Ska implikation gälla, då måste även tiden tas i anspråk. Exempelvis således: Om p => q; det betyder nu att p & - q icke är möjligt. Alltså om p föreligger då leder det till att - q blir omöjlig. Dubbelpilen betyder alltså snarare 'medför', medan enkelpilen (->) står för 'då', också kallad materiell implikation som gäller samtida förhållanden.

Det finns således en nära förbindelse mellan implikation och temporal struktur, eftersom det möjliga är det som ännu inte är, utan det som skulle kunna bli, medan det som omöjligen kan bli, är det som har varit, vare sig det har förverkligats eller missats.

Ækvivalens — Beskrivs som en bilateral implikation, vilket dock är lite missvisande. Satsen (p -> q) & (q -> p) upphör att gälla om implikationen innefattar en logisk tidsföljd, såsom ovan beskrivits. Ekvivalens är ömsesidighet p <—> q, vilket kräver såväl samtidighet som utbytbarhet. I en "bästis"-relation föreligger samtidighet och utbytbarhet, medan detta icke är fallet i en dialogisk intersubjektivitet.

För ett samtal gäller:

Ord yttras i en spatio-temporal situation, som inkluderar talare och lyssnare. Den spatio-temporala situationen bestäms av deiktiska inslag i yttrandet, som även inkluderar en kunskap som anses vara delad, och i viss mån allmängiltig, genom en tyst överenskommelse. (Jmf. Safouans beskrivning s. 94)

Men en sådan semantisk struktur avser "normalfallet". Vid icke-neurotisk struktur är 'du' och 'jag' innefattade i en exklusiv disjunktion, medan de vid neurotisk struktur implicerar varandra utan att vara ekvivalenta. Tredje person är alltid i en exklusiv disjunktion i relation till första och andra person. Den icke-neurotiskt strukturerade räknar alltså i samtalsituationen inte med den som lyssnar. Om man vid samtal med en icke-neurotiskt strukturerad person vill försäkra sig om att bägge deltagarna är närvarande, måste man åstadkomma en ekvivalens. Ett exempel på ekvivalens är första person pluralis.

Om nu människan är strukturerad av språkets struktur, då blir relationen mellan två samtalande som relationen mellan två ord, vilket ju blir tydligt när man faller varandra i talet, eller fullföljer varandras påbörjade yttranden. Men om någon inte är helt språkligt strukturerad då kan denna inte alls ha en så hjälpsam attityd till samtalspartnern. Enda sättet att då få till stånd någon form för gemenskap blir genom att undvika den exklusiva disjunktionen och främja en ekvivalens. I klartext: man få vare sig säga emot eller ställa frågor, utan tillsammans syssla med något i tredje position.

Satslogiken kan sedan utvecklas i kvantorer, och insikten om sambandet mellan satslogik och 'utvecklingspsykologi' ledde Lacan till en revision av logiken. En redogörelse för detta finns i Alain Juranville: Lacan et la Philosophie, PUF, Paris 1984.

86 Källorna är i första hand John Lyons: Semantics I, s. 141 - 215, Cambridge University Press, Cambridge 1977, Alain Juranville: Lacan et la Philosophie, s. 310 - 326, PUF, Paris 1984, och Jacques Lacan, L'envers de la psychanalyse, Le séminaire, livre XVII, s. 62-9, Seuil, Paris 1991.

BILAGA 3

Följande sidor ur Joël Dors bok ger länken mellan Ferdinand de Saussures lingvistik och Jacques Lacans psykoanalys.

Joël Dor: Introduction à la lecture de Lacan

Denoël, Paris 1985

s. 45-51

Det språkliga tecknets värde
och stoppningspunkten hos Lacan

Om "den lingvistiska enheten bara existerar genom sammanställningen av signifianten och signifiéet"[87], så kan denna lingvistiska enhet endast bestämmas om den är avgränsad. Men detta problem med avgränsningen väcker, bland andra frågor, den delikata frågan om utsägelsen som, enligt Lacan, blir central i psykoanalysen för så vitt den, såsom det följande kommer att visa, i sig förenar "det omedvetnas subjekt", "begärets subjekt" med "utsägelsens subjekt".

Man skulle, i F. de Saussures exempel, kunna fatta det så, att den talade kedjan var en dubbel kedja: en kedja av begrepp och en kedja av akustiska bilder, på så sätt att varje avgränsning som införs i kedjan av akustiska bilder skulle motsvaras av en därav följande avgränsning i kedjan av begrepp. Det är innebörden av följande schema, hämtat från Saussure[88]:

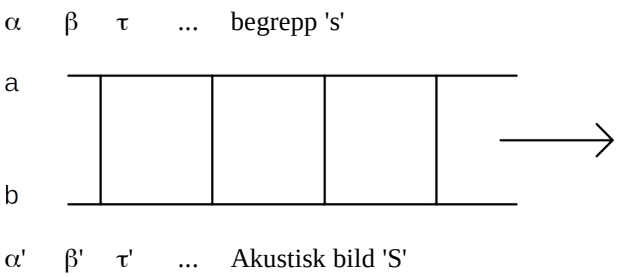

I detta perspektiv skulle man kunna tro att avgränsningen av *betydande element* alltid var möjlig, eftersom dessa har uppfattats isolerade. Det räcker exempelvis med att acceptera principen med en ömsesidig korrespondens (α --> α'; ß --> ß'; τ --> τ'; . . .) mellan signifianter och signifiéer för att bekräfta teorin om en liknande avgränsning. För övrigt är det själva begreppet 'ett lingvistiskt tecken' som medför denna tanke. Eftersom man vet att det finns en viss fixering mellan signifiant och signifié, kan man föreställa sig att varje gång man i den talade kedjan möter en signifiant S1, så är den med nödvändighet knuten till ett signifié s1, vilket försäkrar oss om en beteckning, Tecken 1. Detta skulle innebära att beteckningen förblev totalt given och garanterad, eftersom ett lingvistiskt tecken isolerades från kedjan. Men det ligger ingenting i det, ty en given akustisk bild kan inte få en given betydelse om tecknet isoleras från de övriga tecknen.

Låt oss ta det exempel som åberopas av F. de Saussure. Till en och samma akustiska bild kan två möjliga signifiéer befinnas vara knutna, varvid de leder till två olika betydelser:

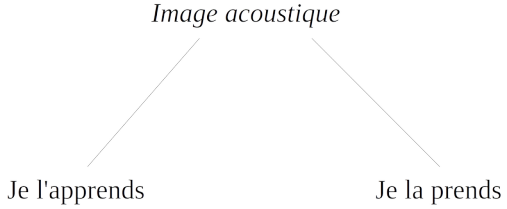

En sådan akustisk bild kan alltså uppkomma ur två distinkta lingvistiska tecken, vars betydelse endast den talade kedjans kontext gör det möjligt att inringa. Avgränsningen av tecknet sammanfaller således med avgränsningen av betydelsen. Härav uppkommer den princip för avgränsningen av tecknet, som F. de Saussure fastställer: "För att förvissa sig om att man faktiskt har att göra med

87 F. de Saussure, Kurs i allmän lingvistik, s. 133, svensk övers. Anders Löfqvist, Bo Cavefors 1970.

88 Samma verk s. 135.

en enhet, krävs att man varje gång man jämför en rad fraser där samma enhet påträffas, kan skilja denna enhet från resten av kontexten, genom att konstatera att meningen ger stöd åt denna avgränsning[89]".

Att säga att kontexten avgränsar tecknet är inte att säga annat än att tecknet endast är tecken som funktion av kontexten. Men denna kontext är en helhet av andra tecken. Det lingvistiska tecknets realitet existerar alltså endast som en funktion av alla de andra tecknen. Det är denna egenhet som Saussure kallar *tecknets värde*. "Värdet" är det som gör att ett akustiskt fragment blir realt och konkret, att det avgränsas genom att bli meningsfullt, alltså att det blir till ett lingvistiskt tecken. Man kan således påstå, såsom F. de Saussure gör, att "i ett språk får varje term sitt värde i opposition till alla de övriga termerna"[90], på samma sätt som i schackspelet "där pjäsernas respektive värde beror på deras position på schackbrädet"[91]. För övrigt beror termernas och pjäsernas värde, i språket såväl som i schack, på de regler som en gång för alla har antagits.

Med begreppet "värde" befinner vi oss faktisk vid en av de mest träffande försvaren för språksystemet som ett *strukturellt system*. De språkliga tecknen är inte bara betydelsefulla genom sitt innehåll, utan också, ja även främst, genom de motsatsrelationer som de uppehåller sinsemellan i talkedjan[92]. Det blir alltså i sista instans systemet, som ger dem en betydelsefull identitet. Språket framstår som en serie delningar, som samtidigt införs i ett flöde av tankar och i ett foniskt flöde.

På så vis att "språket utarbetar sina enheter genom att konstitueras mellan två amorfa ämnen"[93], och det lingvistiska tecknet motsvarar en länkning av dessa två ämnen till varandra: en tanke fixeras till ett ljud samtidigt som en fonisk följd konstitueras som signifiant för en tanke. Härav kommer F. de Saussures berömda metafor: "Språket är jämförbart med en bit papper. Tanken är dess framsida och ljudet dess baksida; man kan inte klippa i framsidan utan att på samma gång klippa dess baksida; likadant kan man i språket vare sig isolera ljudet från tanken eller tanken från ljudet[94]."

Sammanfattningsvis kan man alltså tänka sig att språket i första hand är ett system av skillnader mellan element och ett system av motsatser mellan element. Allt sker då som om det lingvistiska tecknets funktionssätt var ett *insnitt* som ingrep i flödet av ljud och av tankar: "Vare sig man utgår från signifié eller signifiant, så medför språket vare sig några tankar eller några ljud, som skulle föregå det lingvistiska systemet, utan enbart de foniska skillnader och de begreppsmässiga skillnader som härstammar ur detta system[95]."

Om signifiantens uppkomst härrör ur ett sådant insnitt, då finns det alltså, i egentlig mening, inget "flöde av signifianter". Det är insnittets inverkan som föder signifiantens ordning samtidigt som det associerar signifianten med ett begrepp. Uppkomsten av signifianten är alltså oskiljaktig från tillkomsten av det lingvistiska tecknet i dess helhet.

Lacan kommer att introducera vissa modifikationer i förbindelse med Saussures teser[96]. Å ena sidan kommer tankeflödet och ljudflödet att genast åberopas som flödet av signifiéer och flödet av signifianter. Å andra sidan befinner sig schemat för det lingvistiska tecknet vänt om i Lacans skrivsätt:

$$\frac{S}{s}$$

89 F. de Saussure, samma verk, s. 135.

90 F. de Saussure, samma verk, s. 117.

91 S. o.

92 S. o.

93 F. de Saussure, samma verk, s. 143.

94 S. o. s. 144.

95 F. de Saussure, samma verk, s. 152. Citatet är inte ordagrant identifierbart, men detta beror troligen på den svenska översättningen.

96 För en detaljerad analys av dessa modifikationer hänvisas till J.-L. Nancy och P. Lacoue-Labarthe; Le titre de la lettre, förlag Galilée, 1973, Kap. 1, 2, 3.

För Lacan omformuleras problemet alltså till det att få till stånd en förbindelse mellan ett flöde av signifianter och ett flöde av signifiéer. Denna förbindelse blev också föremål för en viktig modifiering med avseende på Saussures analyser. För Lacan handlar det inte längre om att skriva under på tanken om ett "insnitt" som skulle förena signifianten med signifié samtidigt som det bestämde dem bägge, utan om att introducera denna avgränsning medelst ett nytt begrepp som han kallar stoppningspunkten.

En sådan förnyelse har direkt påfordrats av den psykoanalytiska erfarenheten, som visar oss att förbindelsen mellan signifiant och signifié, med Lacans ord: "alltid är flytande, alltid nära att rivas upp"[97]. Lacans sätt att avgränsa medelst stoppningspunkten styrks för övrigt av själva grunden för den psykotiska erfarenheten, där denna typ av sammanknytning just förefaller att saknas.

En preliminär anmärkning måste göras beträffande stoppningspunkten. Detta begrepp som ska gälla för den "avgränsning" F. de Saussure talar om, får först sin fulla innebörd hos Lacan när det sätts i förbindelse med begärets register. Det är faktiskt så att stoppningspunkten är det konstituerande elementet i den graf för begäret, varmed Lacan fortsätter bearbetningen under två på varandra följande seminarier: "Det omedvetnas bildningar" (1957-1958) och "Begäret och dess tolkning" (1958-1959)[98]. De teoretiska bearbetningar som Lacan utvecklar i de två seminarierna, får sina mycket kondenserade uttryck i en skrift: "Subversion du sujet et dialectique du désir" (1960)[99]. Men det är år 1956 som begreppet stoppningspunkt framförs av Lacan[100] i det bestämda syfte att dialektisera de gränser, som påpekades i F. de Saussures överensstämmelse mellan signifiantflödet och flödet av signifiéer, till förmån för en mera adekvat förklaring som finner stöd i den kunskap som hämtas från den analytiska erfarenheten[101].

Stoppningspunkten är för Lacan framför allt den operation varmed "signifianten stoppar upp den annars obegränsade glidningen av betydelsen"[102]. Den är alltså, med andra ord, det varigenom signifianten förknippas med signifiéet i diskurskedjan. Låt oss igen ta upp dess grafiska representation:

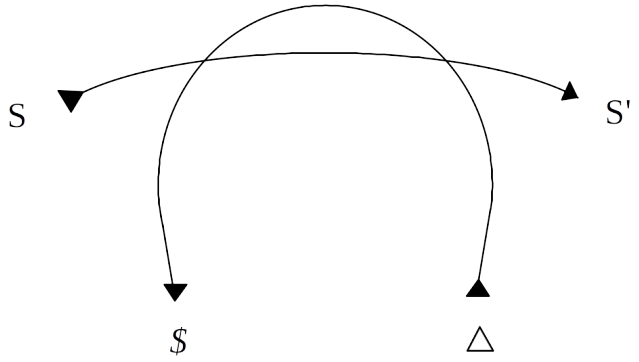

I detta schema[103] är det egentligen vektorn $\Delta \rightarrow \$$ som materialiserar stoppningspunkten, genom att den "hakar i" signifiantkedjan $S \rightarrow S'$ i två punkter. Man återfinner en viss analogi med F. de Saussures insnitt[104] där det var genom en serie samtidiga cesurer $\frac{\alpha}{\alpha'};\frac{\beta}{\beta'};\frac{\tau}{\tau'}$ som betydelseenheterna bestämdes.

Men som Lacan ser det, blir betydelsens avgränsning som helhet beroende av hela den talade sekvensen, och inte av en följd av elementarenheter:

> "Se i denna stoppningspunkt frasens diakrona funktion, för så vitt den först fastställer sin betydelse med sin sista term, då

97 Lacan: Les Psychoses, séminaire, livre III (1955-1956), Paris, Seuil, 1981, s. 297.

98 Ännu ej utgivna.

99 Lacan: Écrits, s. 793-827, Seuil, Paris 1966.

100 Lacan: Les Psychoses, s. 293-306.

101 J. Lacan: Les Psychoses, s. 297. "Det finns där ytterligare ett steg att ta för att ge det som det handlar om en verklig användbar mening i vår erfarenhet. Saussure försöker definiera en överensstämmelse mellan dessa två flöden, något som segmenterar dem. Men enbart det faktum att hans lösning förblir öppen, eftersom den lämnar talesätttet och frasen helt och hållet problematiska, visar just samtidigt på metodens mening och dess begränsningar."

102 J. Lacan: "Subversion du sujet et dialectique du désir", Écrits, s. 805, Seuil, Paris 1966.

103 Schema för stoppningspunkten sådan det representeras i "Subversion du sujet et dialectique du désir", samma verk, graf I, s. 805.

104 Se början av bilagan.

varje term anteciperas i konstruktionen av alla de andra, och i omvänd ordning förseglas deras mening genom den retroaktiva effekten[105]."

Vi identifierar där en direkt referens till problemet med tecknets värde såsom det analyseras av F. de Saussure. Varje tecken blir bara betydelsefull i det oppositionsförhållande som det upprätthåller med alla de övriga tecknen i den talade sekvensen. Man kan alltså framhålla, vilket Lacan gör, att det endast är retroaktivt som ett tecken blir meningsfullt, för så vitt betydelsen av ett budskap först uppkommer vid slutet av själva signifiantartikulationen. Denna meningens retroaktiva dimension materialiseras i schemat för stoppningspunkten genom den retrograda riktningen av vektorn $\Delta \rightarrow \$$; med andra ord, det är i dimensionen som nachträglich, som stoppningspunkten hejdar betydelseglidningen. Utsägelseproblemets mångtydighet förblir för en stor del beroende av denna avgränsning av betydelsen i artikuleringens "efterskott".

Övers. P. Villemoes 1989

105 J. Lacan, "Subversion du sujet et dialectique du désir", samma verk, s. 805.

LITTERATURLISTE

Blanck, Gertrude och Rubin: Borderline - teori och behandling, svensk oversættelse Philippa Wiking, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1976.

Brunswick, Ruth Mack: Tillägg till Freuds 'Historien om en barndomsneuros' 1928 i Vargmannen, red. Muriel Gardiner, sv. overs. Jan Wahlén, Prisma, Stockholm 1974.

Cullberg, Johan: Kris och Utveckling, Natur och Kultur, Stockholm 1975.

de Saussure, Ferdinand: Kurs i allmän lingvistik, sv. . overs. A. Löfqvist, Bo Cavefors 1970.

Descombes, Vincent: Modern French Philosophy, Cambridge University Press 1980.

de Waelhens, Alphonse: Schizophrenia - A Philosophical Reflection On Lacans Structuralist Interpretation. Engelsk overs. W. Ver Eecke, Duquesne University Press, Pittsburgh 1978.

Dor, Joël: Introduction à la lecture de Lacan, Denoël, Paris 1985.

Dor, Joël: Structure et Perversions, Denoël, Paris 1987.

Edenius, Lundberg, Lundqvist & Wennerkull, Att tala eller talas, Psykoterapiutbildningen, Umeå universitet, uppsats 1986.

Ehnmark, M. et al. Preliminär rapport från arbetsgruppen för diagnostik (Borderlinegruppen). Sundsvalls sjukhus, Sundsvall, ikke udgivet, 1984.

Engdahl, Horace et al.: Hermeneutik, Rabén och Sjögren, Stockholm 1977.

Evander, Per Gunnar: Måndagarna med Fanny, Bonniers, 1975.

Foucault, Michel: The Archaeology of Knowledge, eng. overs. A. M. Sheridan Smith, Tavistock Publications, London 1972.

Freud, Sigmund: Bruchstück einer Hysterie-Analyse (Dora) 1905

Freud, Sigmund: Drömtydning, sv. overs. John Landquist, Bonniers 1958.

Freud, Sigmund: Hemmung, Symptom und Angst, 1926.

Freud, Sigmund: Jenseits des Lustprinzips, 1920.

Freud, Sigmund: Massenpsychologie und Ich-analyse, 1921

Freud, Sigmund: Psyckoanalytische Bemerkungen über einen autobiografisch beschribenen Fall von Paranoia, 1911.

Freud, Sigmund: Ett fall av paranoia som går emot den psyko-analytiska teorin om åkomman, 1915, S. E. Vol. XIV, 261-72.

Freud, Sigmund: Trauer und Melancholia, 1917.

Gadamer, Hans-Georg: Truth and Method, engelsk overs. William Glen-Doepel, Sheed & Ward Ltd, London 1975.

Grant, Michael: Mythes of the Greeks and Romans, Mentor Book 1962, New York.

Hegel, C. W. F.: The phenomenology of the Mind. Engelsk overs. 1967 af Lichtheim, Harper Colophon Books.

Heidegger, Martin: Being and Time, engelsk overs. Macquarrie & Robinson, Harper & Row, New York 1962.

Holmberg Gunnar, Modigh Kjell, ed. Ångestens biologi. Nordisk psykiatrisk tidsskrift, vol 38 / suppl. 9, s. 9-15 og 47-53.

Jakobson & Halle: Fundamentals of language, Mouton & Co. 1956.

Juranville, Alain: Lacan et la Philosophie, PUF 1984.

Koyré, Alexandre: Études d'histoire de la pensée philosophique, Gallimard 1971.

Lacan, Jacques: Le Séminaire, livre I, Seuil, Paris, 1975. Les Écrits techniques de Freud.

Lacan, Jacques: Le Séminaire, livre II, Seuil, Paris 1978, Le moi dans la théorie de Freud et dans la technique de la psychanalyse.

Lacan, Jacques: Le Séminaire, livre III, Seuil, Paris 1981 Les psychoses.

Lacan, Jacques: Le Séminaire, livre VII, Seuil, Paris 1986 L'ethique de la psychanalyse.

Lacan, Jacques: Le Séminaire, livre XI, Seuil, Paris 1973. Les quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse.

Lacan, Jacques: Le Séminaire, livre XVII, Seuil, Paris 1991. L'envers de la psychanalyse.

Lacan, Jacques: Du traitement possible de la psychose, Écrits, Seuil, Paris 1966.

Lacan, Jacques: Le stade de miroir comme formateur de la fonction du Je, Écrits, Seuil, Paris 1966.

Lacan, Jacques: Subversion du sujet et dialectique du désir, Écrits, Seuil, Paris 1966.

Lyons, John: Semantics, Vol. 2, Cambridge University Press, 1977.

MacCabe, Collin.: The talking Cure. Essays in Psychoanalysis and Language. The Macmillan Press LTD 1981.

Matthis, Iréne (red.): Gräns och rörelse, Natur och Kultur 1986.

Miller, Jacques-Alain: Du Symptôme au Fantasme et retour, del 1, ikke udgivne forelæsninger 1982-1983.

Mitchell, Juliet & Rose, Jacqueline: Feminine sexuality, engelsk overs. Jacqueline Rose, The Macmillan Press, London 1982.

Nancy, J.-L. og Lacoue-Labarthe, P.; Le titre de la lettre, forlag Galilée, 1973.

Persson, Gunny Delberg; Henriksson, Linnéa; Kjeller, Elisabeth og Fahlström, Eva Strömberg: Jag-strukturerande psykoterapi. Umeå universitet, uppsats 1988.

Richard, Jean-Pierre: Mallarmés poetiska universum, svensk oversættelse af Horace Engdahl i Hermeneutik, Rabén & Sjögren 1977.

Ricoeur, Paul: Freud & Philosophy, Yale University 1970.

Rutter, Michael: Maternel deprivation 1972, svensk oversættelse af Harry Bökstedt, Berlingska Boktryckeriet, Lund 1975.

Rösblad, Birgit: Barns förmåga att styra handen när de inte ser den. Rapport för kurs i forskningsmetodik inom vårdområdet, uppsats, Inst. f. vårdlärarutb. Umeå universitet 1987.

Safouan, Moustapha: Jacques Lacan et la question de la formation des analystes, Seuil 1983.

Strauss, Marc: La vraie fonction du père, cést d'unir un désir à la loi. Philosophie présente LACAN, Bordas, Paris 1987.

Vanggaard, Thorkil: Borderlands of sanity, Munksgaard København 1979.

Vanggaard, Thorkil: Behandling af angsttilstande, Ugeskrift for læger, 147/41 s. 3249-50, 1985.

Vedeler, Dankert: Infant Intentionality and the Attribution of Intentions to Infants, Uppsala psychological Reports, No 382, 1985.

Villemoes, Palle: Psykoterapins handledningsmoment, Psykoterapienheten i Härnösnad, 1990.

Wiberg, Britt og Broström, Kristina: Att säga vad man vill och vad man vill med att säga. Diagnostik utifrån Jacques Lacan , Psy - koterapiutbildningen, Umeå universitet, uppsats 1986.

INDEX

ahistoricitet 50
analt objekt 59
Ariadne 49

begær 64, 65, 71

deixis 46–47
delegation 49, 55, 56
drift 19–20
duel-situation 60

fallos 32
fantasme 57, 58
fetich 54
frustration 53

hallucination 16, 54
hermeneutik 53

kastration 49, 53, 56

melankoli 43, 56
Minotaurus 49
myte 19–20

narcissisme 50, 53, 56, 63

oralt objekt 59
overføring 49, 60

polarisering 55, 58, 59

sandhed 55

tematisering 49, 58, 59
Theseus 49
tid 50, 53, 55, 61, 65, 66

ødipal logik 60